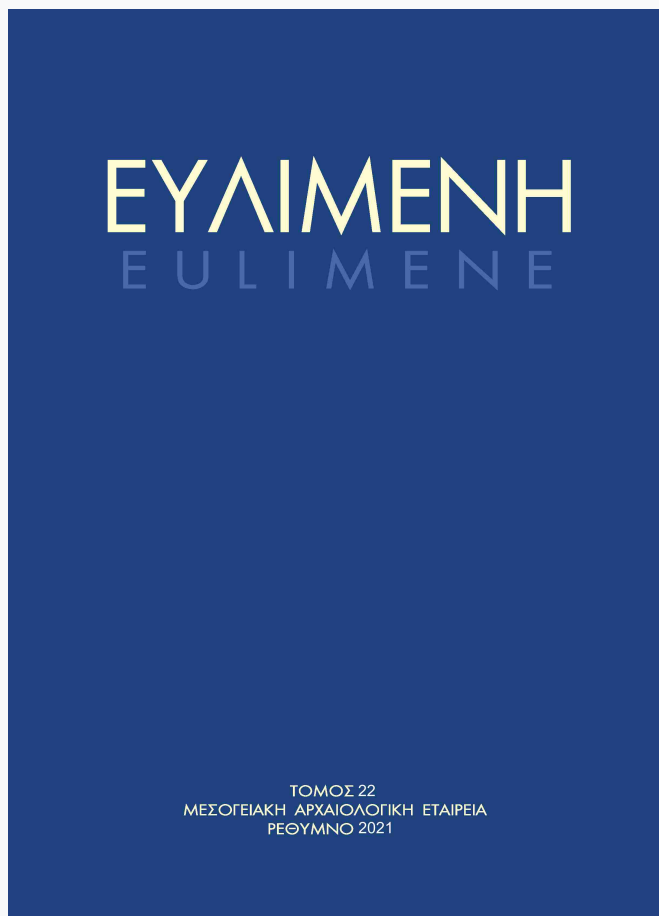

EULIMENE

Vol 22 (2021)

EULIMENE 22 (2021)

Η κατοικία στην επικράτεια της Κορίνθου από την Αρχαϊκή έως και την Ελληνιστική περίοδο. Μια πρώτη κριτική προσέγγιση

Μαρία Γκιώνη

doi: [10.12681/eul.34055](https://doi.org/10.12681/eul.34055)

Copyright © 2023, Μαρία Γκιώνη

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/).

ΕΥΛΙΜΕΝΗ

ΜΕΛΕΤΕΣ ΣΤΗΝ ΚΛΑΣΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ,
ΤΗΝ ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΗ, ΤΗ ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΠΑΠΥΡΟΛΟΓΙΑ

Τόμος 22
Μεσογειακή Αρχαιολογική Εταιρεία
Ρέθυμνο 2021

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΗ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ

Π. Μανουσάκη 5–Β. Χάλη 8
GR 741 00–Ρέθυμνο

Χατζηχρήστου 14
GR 117 42–Αθήνα

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ–ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ

Δρ. Νίκος Λίτινας (Ρέθυμνο)
Καθ. Μανόλης Ι. Στεφανάκης (Ρόδος)

ΒΟΗΘΟΙ ΕΚΔΟΣΗΣ

Δρ. Δήμητρα Τσαγκάρη (Αθήνα)
Δρ. Nicholas Salmon (London)
Μαρία Αχιολά (Ρόδος)

PUBLISHER

MEDITERRANEAN
ARCHAEOLOGICAL SOCIETY

P. Manousaki 5–V. Chali 8
GR 741 00–Rethymnon

Chatzichristou 14
GR 117 42–Athens

PUBLISHING DIRECTORS, EDITORS-IN-CHIEF

Dr. Nikos Litinas (Rethymnon)
Prof. Manolis I. Stefanakis (Rhodes)

ASSISTANTS TO THE EDITORS

Dr. Dimitra Tsangari (Athens)
Dr. Nicholas Salmon (London)
Maria Achiola (Rhodes)

ΕΥΛΙΜΕΝΗ
EULIMENE

2021

Online ISSN: 2945-0357

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Ομ. Καθ. Πέτρος Θέμελης (Ρέθυμνο)
Ομ. Καθ. Νίκος Σταμπολίδης (Ρέθυμνο)
Ομ. Καθ. Alan W. Johnston (Λονδίνο)
Καθ. Mariusz Mielczarek (Łódź)
Καθ. Άγγελος Χανιώτης (Princeton)
Καθ. Μανόλης Ι. Στεφανάκης (Ρόδος)
Δρ. Νίκος Λιτinas (Ρέθυμνο)
Καθ. Αναγνώστης Αγγελaráκης (Adelphi)
Καθ. Σταύρος Περεντιδης (Αθήνα)
Καθ. François de Callataÿ (Paris)
Καθ. Maria Chiara Monaco (Potenza)
Δρ. Paolo Daniele Scirpo (Αθήνα)
Δρ. Marco Fressura (Rome)
Δρ. Marco Vespa (Fribourg)

ADVISORY EDITORIAL BOARD

Em. Prof. Petros Themelis (Rethymnon)
Em. Prof. Nikos Stampolidis (Rethymnon)
Em. Prof. Alan W. Johnston (London)
Prof. Mariusz Mielczarek (Łódź)
Prof. Angelos Chaniotis (Princeton)
Prof. Manolis I. Stefanakis (Rhodes)
Dr. Nikos Litinas (Rethymnon)
Prof. Anagnostis Agelarakis (Adelphi)
Prof. Stavros Perentidis (Athens)
Prof. François de Callataÿ (Paris)
Prof. Maria Chiara Monaco (Potenza)
Dr. Paolo Daniele Scirpo (Athens)
Dr. Marco Fressura (Rome)
Dr. Marco Vespa (Fribourg)

Η ΕΥΛΙΜΕΝΗ είναι ένα διεθνές επιστημονικό περιοδικό με κριτές που περιλαμβάνει μελέτες στην Κλασική Αρχαιολογία, την Επιγραφική, τη Νομισματική και την Παπυρολογία εστιάζοντας στον Ελληνικό και Ρωμαϊκό κόσμο της Μεσογείου από την Υστερομινωϊκή / Υπομινωϊκή / Μυκηναϊκή εποχή (12^{ος} / 11^{ος} αι. π.Χ.) έως και την Ύστερη Αρχαιότητα (5^{ος} / 6^{ος} αι. μ.Χ.).

Η ΕΥΛΙΜΕΝΗ περιλαμβάνει επίσης μελέτες στην Ανθρωπολογία, Παλαιοδημογραφία, Παλαιοπεριβάλλον, Παλαιοβοτανολογία, Ζωοαρχαιολογία, Αρχαία Οικονομία και Ιστορία των Επιστημών, εφόσον αυτές εμπίπτουν στα προαναφερθέντα γεωγραφικά και χρονικά όρια. Ευρύτερες μελέτες στην Κλασική Φιλολογία και Αρχαία Ιστορία θα γίνονται δεκτές, εφόσον συνδέονται άμεσα με μία από τις παραπάνω επιστήμες.

Παρακαλούνται οι συγγραφείς να λαμβάνουν υπόψη τους τις παρακάτω οδηγίες:

1. Οι εργασίες υποβάλλονται στην Ελληνική, Αγγλική, Γερμανική, Γαλλική ή Ιταλική γλώσσα. Κάθε εργασία συνοδεύεται από μια περίληψη περίπου 250 λέξεων στην αγγλική ή σε γλώσσα άλλη από εκείνη της εργασίας.

2. Συνομογραφίες δεκτές σύμφωνα με το *American Journal of Archaeology, Numismatic Literature, J.F. Oates et al., Checklist of Editions of Greek and Latin Papyri, Ostraca and Tablets, ASP.*

3. Οι εικόνες πρέπει να υποβάλλονται σε μορφή αρχείου .jpg ή .tiff και σε ανάλυση τουλάχιστον 1,200 dpi (dots per inch) προκειμένου για γραμμικά σχέδια και 400 dpi για ασπρόμαυρες εικόνες (στην κλίμακα του γκρι). Όλα τα εικονογραφικά στοιχεία πρέπει να είναι αριθμημένα σε απλή σειρά.

4. Οι εργασίες υποβάλλονται ηλεκτρονικά στις ακόλουθες διευθύνσεις: litinasn@uoc.gr και stefanakis@rhodes.aegean.gr.

Βλ. <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/eulimene/about/submissions>

<https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/eulimene/about/submissions>

Είναι υποχρέωση του κάθε συγγραφέα να εξασφαλίζει γραπτή άδεια για την αναπαραγωγή υλικού που έχει δημοσιευτεί αλλού ή είναι αδημοσίευτο.

Οι συγγραφείς θα λαμβάνουν ανάτυπο της εργασίας τους ηλεκτρονικά σε μορφή αρχείου .pdf.

Συνδρομές – Συνεργασίες – Πληροφορίες:

Μεσογειακή Αρχαιολογική Εταιρεία

Δρ. Νίκος Λίτινας, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Τμήμα Φιλολογίας, Ρέθυμνο – GR 74100 (litinasn@uoc.gr)

Καθ. Μανώλης Ι. Στεφανάκης, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών, Ρόδος – GR 85132

(stefanakis@rhodes.aegean.gr)

<https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/eulimene/index>

EULIMENE is an international refereed academic journal which hosts studies in Classical Archaeology, Epigraphy, Numismatics, and Papyrology, with particular interest in the Greek and Roman Mediterranean world. The time span covered by EULIMENE runs from the Late Minoan / Sub Minoan / Mycenaean period (12th / 11th cent. BC) through to the Late Antiquity (5th / 6th cent. AD).

EULIMENE will also welcome studies on Anthropology, Palaeodemography, Palaeo-environmental, Botanical and Faunal Archaeology, the Ancient Economy and the History of Science, so long as they conform to the geographical and chronological boundaries noted. Broader studies on Classics or Ancient History will be welcome, though they should be strictly linked with one or more of the areas mentioned above.

It will be very much appreciated if contributors consider the following guidelines:

1. Contributions should be in either of the following languages: Greek, English, German, French or Italian. Each paper should be accompanied by a summary of about 250 words in one of the above languages, either in English or in other than that of the paper.

2. Accepted abbreviations are those of *American Journal of Archaeology, Numismatic Literature, J.F. Oates et al., Checklist of Editions of Greek and Latin Papyri, Ostraca and Tablets, ASP.*

3. Illustrations should be submitted in .jpg or .tiff format of at least 1,200 dpi (dots per inch) for line art and 400 dpi for halftones (grayscale mode) resolution. All illustrations should be numbered in a single sequence.

4. Please submit your paper to: litinasn@uoc.gr and stefanakis@rhodes.aegean.gr.

See <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/eulimene/about/submissions>

<https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/eulimene/about>

It is the author's responsibility to obtain written permission to quote or reproduce material which has appeared in another publication or is still unpublished.

Offprint of each paper in .pdf format will be provided to the contributors.

Subscriptions – Contributions – Information:

Mediterranean Archaeological Society

Dr. Nikos Litinas, University of Crete, Department of Philology, Rethymnon – GR 74100 (litinasn@uoc.gr)

Prof. Manolis I. Stefanakis, University of the Aegean, Department of Mediterranean Studies, Rhodes – GR

85132 (stefanakis@rhodes.aegean.gr)

<https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/eulimene/index>

Περιεχόμενα
ΕΥΛΙΜΕΝΗ 22 (2021)

List of Contents
EULIMENE 22 (2021)

Περίληψεις / Summaries / Zusammenfassungen / Sommaires / Riassunti	vi
Angeliki Lebessi, “The Erotic Goddess of the Syme sanctuary, Crete”: Additions and corrections to the 2009 article.....	1
Alexandros Mazarakis Ainian – Alexandra Alexandridou – Kornilia Daifa – Eleni Chatzinikolaou, Sacred, Communal or Private “Oikoi”? Ambivalent edifices of the Archaic period on the island of Despotiko in the Cyclades.....	9
Μαρία Γκιώνη, Η κατοικία στην επικράτεια της Κορίνθου από την Αρχαϊκή έως και την Ελληνιστική περίοδο. Μια πρώτη κριτική προσέγγιση.....	41
Mariusz Mielczarek, Rhodes and the Bosphorus. A contribution to the discussion.....	113
 Βιβλιοκρισία – Book Review	
Jasna Jeličić Radonić, Hermine Göricke-Lukić and Ivan Mirnik, <i>Faros. Greek, Graeco-Illyrian and Roman Coins III</i> (Biblioteka Knjiga Mediterana 99), Split 2017, 305 pages [ISBN 978-953-163-454-0 (KKS). ISBN 978-953-352-017-9 (FFST)]. (Katerini Liampi)	121

Περίληψεις / Summaries / Zusammenfassungen /

Sommaires / Riassunti

Angeliki Lebessi, “The Erotic Goddess of the Syme sanctuary, Crete”: Additions and corrections to the 2009 article, *EYAIMENH* 22 (2021), 1-8.

Η πρόσφατη δημοσίευση των 238 αναθημάτων από πηλό, τα οποία εικονίζουν μορφές διαφορετικού φύλου και οντότητας (υπερβατικής ή θνητής) κατά περιόδους της λειτουργίας του ιερού της Σύμης, όπως και η ολοκληρωμένη μελέτη της κεραμικής της 2ης χιλ. έως και του 4ου αι. μ.Χ. καθιστούν αναγκαίες ορισμένες προσθήκες στο τιτλοφορούμενο άρθρο. Παράλληλα επιβάλλουν και την αναθεώρηση μερικών υποθετικών εκτιμήσεων μου, οι οποίες σχετίζονται με την Ερωτική Θεά του ιερού της Σύμης.

Following the recent publication of the clay anthropomorphic votives from the Syme sanctuary (Crete) and their comparable thematic relation to the anthropomorphic bronze offerings from the same sanctuary published back in 1985, I realized that certain hypotheses, which I had formulated in my 2009 article concerning the Erotic Goddess at Syme, were wrong. The isolation of two transcendental female figures out of a total number of 238 anthropomorphic votives, which depict both male and female figures either mortal or immortal, necessitates additions to and, even more so, the revision of my erroneous assessments in the 2009 article.

Alexandros Mazarakis Ainian – Alexandra Alexandridou – Kornilia Daifa – Eleni Chatzinikolaou, Sacred, Communal or Private “Oikoi”? Ambivalent edifices of the Archaic period on the island of Despotiko in the Cyclades, *EYAIMENH* 22 (2021), 9-40.

Το πλούσιο αρχαϊκό ιερό του Απόλλωνα, που βρίσκεται στη θέση Μάνδρα στο Δεσποτικό, δυτικά της Αντιπάρου, αποτελεί τον κύριο πόλο ερευνητικού ενδιαφέροντος για την ακατοίκητη νησίδα. Ωστόσο, η εν εξελίξει ανασκαφή έχει φέρει στο φως μια εκτεταμένη εγκατάσταση, που περιλαμβάνει 22 κτίρια, που εκτείνονται χρονολογικά από την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου έως την ελληνιστική περίοδο.

Η κατανόηση του χαρακτήρα και της χρήσης αυτών των κτηρίων είναι ουσιαστική για την ερμηνεία της θέσης. Η αποσαφήνιση των ορίων μεταξύ «λατρευτικού» και «κοσμικού» σε χωροταξικό επίπεδο μπορεί να επιτευχθεί με την εφαρμογή αυστηρής μεθοδολογίας.

Στο πλαίσιο Ερευνητικού Ευρωπαϊκού Προγράμματος προορισμένου για υποψήφιους διδάκτορες, επιχειρήθηκε η συστηματική μελέτη της αρχιτεκτονικής και της υλικής σκευής συγκεκριμένων οικοδομημάτων που χρονολογούνται πριν την διαμόρφωση του αρχαϊκού ιερού με στόχο τη διασαφήνιση της λειτουργίας του.

Στο παρόν άρθρο συζητείται η μεθοδολογία που υιοθετήθηκε για την επίτευξη των παραπάνω, καθώς και τα διαφορετικά τεχνολογικά μέσα (φωτογραμμετρία, Γεωγραφικά Συστήματα Πληροφοριών [GIS] και τα Εφαρμοσμένα μαθηματικά). Έμφαση δίνεται στα πρώτα αποτελέσματα της συνδυαστικής μελέτης των αρχιτεκτονικών καταλοίπων και των κινητών ευρημάτων.

The recent discoveries at the site of Mandra on the island of Despotiko in the Cyclades is here used as a case study for showing the blur and rather unnecessary divisions between these notions and the need to adopt a more inclusive view of life and activity in the early Aegean.

In the frame of the Research Project Sacred, Public or Private Buildings? Ambiguous sites and structures in the Early Cyclades, a strict methodology has been adopted, aiming at deciphering the “character” of a number of buildings. The adopted methodology has been based on the detailed documentation of the architectural remains and the related finds. In the former case, the photogrammetry of the buildings, including ground plans and wall sections, has been combined with a structural analysis mainly involving the descriptive representation of the architectural remains and the examination of the techniques and materials used during the construction process. The various types of finds from each building have not been only classified according to their types, but an emphasis has been placed on their spatial distribution revealed through the use of the Geographic Information System (GIS). On this basis, a synthetic study both of the architectural remains and of the artefacts in their original context was possible, elucidating the function of the selected buildings and their components. At the same time, a list of material correlates was created to provide a basis as secure as possible for designating each building’s “character”.

Μαρία Γκιώνη, Η κατοικία στην επικράτεια της Κορίνθου από την Αρχαϊκή έως και την Ελληνιστική περίοδο. Μια πρώτη κριτική προσέγγιση, *EYAIMENH* 22 (2021), 41-111.

The examination of the evolution of the Corinthian houses from the Protocorinthian to the Hellenistic period through published material has shown that their walls were mostly made of stone foundations, on which were placed mud bricks. Initially the walls are sometimes curved and tangled in slightly blunt or acute angles. Gradually this trend tends to be reduced until the 4th c. BC. The openings between the inner rooms probably didn’t bear doors.

During the Protocorinthian period the houses are carefully constructed. They already have courtyards, whose place is not yet at the southern part of the house. The arrangement of each house is very different. The great majority of the archaic houses in Greece had just one or two rooms, so the number of five or six rooms of Houses 2 and 6 (see Appendix 4 with the catalogue of houses) respectively in the city center displays a complex social differentiation in Corinth during the Protocorinthian period, that is relevant with the commercial and industrial bloom of Corinth, as well as the making of the city-state. In the 6th c. BC the houses are equally good constructions, almost rectangular in plan, some of them more irregular. The court appears in the middle and there are series of rooms around it. From the 5th c. BC onward the tile roof appears, the courtyard is located in the southern part or in the center of the house, and a *pastas* appears at its north or west. *Pastas* is absent during the centuries to follow, even though it occurs elsewhere during this period, e.g. at Olynthus. During the 5th c. BC the houses had no regular plan or common size. However, in the houses that were not erected on previous constructions one can better discern the new characteristic elements of the era, such as the direct course of the walls, the right angles, the big cut stones for the walls.

Even in the 5th c. BC, the spaces cannot be identified with a certain use, except for the court. In the beginning of the 4th c. BC the cellar for the storage of food appears. Cellars are also used in the Hellenistic times. In a fourth c. BC house the possible traces of the evolution of the *pastas*, the *peristyle* was also found. In the 3rd c. BC the Long Building no. 28 in the Panagia Field and the long 5-room Building in the north side of the Rachi settlement at Isthmia probably were used as storage buildings that served houses with industrial character. The houses themselves on Rachi have a simpler plan than those of the previous period, less rooms with more linear arrangement, but they usually include a court at the south. Pits for storage amphoras with a formed floor occasionally occur through all the periods examined.

During the whole period examined there are a lot of examples of house industry, however due to lack of further evidence we do not know the percentage of them in relation to the non-industrial houses. A new type of house industry emerges on the Rachi settlement in the 3rd c. BC, with alike pressing rooms for making oil or wine. The character of the settlement on Rachi suggests that there was a central organization of its enterprise, probably forced by the Macedonians who held Corinth at the time.

The Protocorinthian wells were a distance of a few meters away from the houses they served. From the 6th c. BC onward the wells appear in the courtyards, in the course of change of the house plans towards a more introverted character. In the Hellenistic settlement of Rachi at Isthmia, one single well and one pear-shaped cistern served the whole of the settlement, showing that the settlement was under central management. During the Hellenistic period pear-shaped cisterns are dominant. The first example lies beside House no. 41 at Perachora.

The great cisterns that were used as part of a house industry appear in the 4th c. BC. The hard plaster with which they are covered inside shows their probable use as rainwater collectors.

The floors of the Protocorinthian houses are quite elaborate. Pebble floors are mostly preferred at the time. In the 5th c. BC the most common floors were made from clay or from plaster. The plaster floor appears then for the first time and is mostly used in the *andrones*. From the end of the 5th c. BC appear the pebble floors with a presentation of animals or plants that are used in the *andrones* as well. The floor from chipped limestone is used in the courtyards because of its great endurance. The pebble and the hard plaster floors are more elaborate to construct, whereas the clay floor is more careless.

The first *andron* appears in the 6th c. BC at Perachora. This innovation maybe has to do with the nearby Heraeum which at that time was an important centre of circulation of ideas from all over the known world, especially from the East. In the 4th c. BC *andrones* occur at the Houses nos 12 and 40, but then they disappear.

In the Archaic Era no traces of decoration have been saved. From the end of the 5th c. BC there is a tendency to decorate the interior, for example with painted walls, pebble mosaics in *andrones* and a peristyle. In the circumference, Perachora doesn't follow the trend for decoration. In the 3rd c. BC there is a turn towards industrial or rural houses, probably due to the Macedonians holding Corinth at the time.

Three Protocorinthian houses in the city centre were built in linear alignment, which is a characteristic element of the making of the *asty* throughout the Archaic era.

The same alignment appears at the same spot in the 4th c. BC during the erection of three new houses, however, we're left with no other traces for a similar system of city blocks in the city. In the 5th c. BC the houses (especially those with older phases) have a lack of symmetrical elements in plan, and the public streets follow the course of the irregular house walls. The houses at Perachora are mostly solitary structures and not parts of an organized settlement plan. In the Hellenistic period the Rachi settlement grows in between streets that cross each other at right angles, however the houses are irregular in plan and different in size.

Aqueducts are used for the first time along with wells in the 5th c. BC and continue in the 4th c. BC. In the 3rd c. BC only one example of a house aqueduct is known.

In the 6th and 5th c. BC local sanctuaries were occasionally established over abandoned houses within the *asty*, a practice not found elsewhere.

Mariusz Mielczarek, Rhodes and the Bosphorus. A contribution to the discussion, *EYAIMENH* 22 (2021), 113-120.

An inscription dated to the reign of King Pairisades II (284/3-ca 245 BC), the son of King Spartocus III (304/3-284/3 BC) and carved on the base of a monument aroused great interest, becoming the main argument in the discussion about the relationship between Rhodes and the Bosporan state in the 3rd c. BC.

Η ΚΑΤΟΙΚΙΑ ΣΤΗΝ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑ ΤΗΣ ΚΟΡΙΝΘΟΥ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΑΪΚΗ ΕΩΣ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ. ΜΙΑ ΠΡΩΤΗ ΚΡΙΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ¹

Η πόλη της Κορίνθου ήταν γνωστή για τον πλούτο και την πολυτέλειά της². Η γεωγραφική της θέση της εξασφάλιζε στρατηγική και οικονομική υπεροχή, διότι έλεγχε τον Ισθμό, μέσω του οποίου η διαμετακόμιση εμπορευμάτων προσέφερε μία σύντομη περικοπή του εμπορικού δρόμου μεταξύ της Ανατολής και της Δύσης³. Αυτό το πλεονέκτημα σε συνδυασμό με τον φυσικό πλούτο της περιοχής έδωσαν στην πόλη μία κυρίαρχη θέση στον Ελλαδικό χώρο για μία μεγάλη περίοδο στη μακρά ιστορία της. Η παρούσα μελέτη επιχειρεί μία πρώτη προσέγγιση της εξέλιξης της κατοικίας στην επικράτεια της πλούσιας πόλεως-κράτους της Κορίνθου από την αρχαϊκή έως και την Ελληνιστική περίοδο. Από τη συγκριτική παράθεση των υλικών καταλοίπων που έχουν δημοσιευτεί, προκύπτουν πολλά ενδιαφέροντα συμπεράσματα που εν πολλοίς είναι σε συνάρτηση με τη γεωγραφική της θέση, την άνθηση του εμπορίου και τη συσσώρευση πλούτου που συνετέλεσαν στη δημιουργία και ανάπτυξη της ως πόλης-κράτους.

Το σύνολο των γνωστών οικιών από την παραπάνω γεωγραφική θέση (εικ. Ια) παρατίθενται στον αναλυτικό Κατάλογο (πάρ. II), ενώ παρακάτω εξετάζονται αναλυτικότερα και αποτιμούνται οι σημαντικότερες από αυτές ανά περίοδο. Όλες οι οικίες αναφέρονται με τον αριθμό Καταλόγου, ενώ ενίοτε τον αριθμό συνοδεύει και η ονομασία που δόθηκε σε ορισμένες εξ αυτών από τους ανασκαφείς ή τους μελετητές τους.

¹ Η παρούσα εργασία είναι αποτέλεσμα της έρευνας που διεξήχθη στο πλαίσιο συγγραφής της Μεταπτυχιακής Διπλωματικής Εργασίας με τίτλο: «Η Εξέλιξη της Κατοικίας στην Κορινθία από την αρχαϊκή έως και την Ελληνιστική περίοδο» και η οποία εκπονήθηκε στο πλαίσιο του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών «Αρχαιολογία Ανατολικής Μεσογείου Από την Προϊστορική Εποχή έως την Ύστερη Αρχαιότητα: Ελλάδα, Αίγυπτος, Εγγύς Ανατολή» του Πανεπιστημίου Αιγαίου. Ολόκληρη η εργασία και ο πλήρης κατάλογος των οικιών (Πάρ. II) έχουν αναρτηθεί στο ψηφιακό αποθετήριο του Πανεπιστημίου Αιγαίου (hellanicus.lib.aegean.gr, ανακτήθηκε 10/01/2023).

² Shear 1931, 121.

³ Sanders 1991, 423-428. Επίσης, βλ. Shear 1931, 121 και Weinberg και Weinberg 1946, 67, που θεωρούν ότι οι ναυτικοί προτιμούσαν να αποφεύγουν τα επικίνδυνα νερά της νότιας Πελοποννήσου και έφερναν τα εμπορεύματά τους ή ακόμη και τα ίδια τα πλοία, για μεταφορά στον Δίολκο. Ο Pettegrew (2011), ωστόσο, θεωρεί ότι δεν είναι δυνατόν να γίνονταν μεταφορές πλοίων εμπορικών ή των φορτίων τους σε συνήθη βάση. Κατά τη γνώμη μου η άποψη του Sanders και των υπολοίπων μελετητών είναι σωστότερη.

Οι πρωτοκορινθιακές οικίες (7ος αι. π.Χ.)

Τα υλικά κατάλοιπα

Στην περιοχή της Ρωμαϊκής Αγοράς της Κορίνθου έχουν βρεθεί διάσπαρτα τεκμήρια για την πρωτογεωμετρική, γεωμετρική και πρωτοκορινθιακή κατοίκηση⁴. Τα αρχαιολογικά στοιχεία δείχνουν ότι το έθιμο της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου στην Κόρινθο ήταν να θάβουν τους νεκρούς κοντά στις οικίες τους⁵. Στην άνω πεδιάδα της Οδού Λεχαιού υπήρχε ένα νεκροταφείο που εγκαταλείφθηκε στη Μέση Γεωμετρική περίοδο λόγω της αύξησης του πληθυσμού⁶ και του νέου πνεύματος αστικοποίησης που ζητούσε την εξέλιξη ενός πιο συμπαγούς σχεδίου για το κέντρο της πόλης⁷. Τα ευρήματα του οικισμού της Γεωμετρικής περιόδου συνίστανται σε μεμονωμένα σωζόμενα τμήματα τοίχων, όστρακα και φρέατα⁸. Ίχνη που καταδεικνύουν την παρουσία μικρών οικισμών στην ευρύτερη περιοχή της Κορίνθου έχουν βρεθεί σε διάφορες περιοχές⁹.

Η Κόρινθος απέκτησε τείχος στην Πρωτοκορινθιακή περίοδο, ένα χαρακτηριστικό της διαδικασίας διαμόρφωσης της πόλης-κράτους της Κορίνθου. Τμήμα του ύστερου πρωτοκορινθιακού τείχους έχει εντοπιστεί στο λεγόμενο Potters' Quarter, τον Κεραμικό της Κορίνθου, στο βορειοδυτικό τμήμα του άστεως¹⁰. Δέκα παραδείγματα οικιών εντός της επικράτειας της Κορίνθου χρονολογούνται στην Πρωτοκορινθιακή περίοδο (εικ. 1β). Οι περισσότερες είναι αποσπασματικές. Οι επτά εντοπίζονται εντός του άστεως της Κορίνθου και οι τρεις στην Περαχώρα. Η προτίμηση των πλατωμάτων της Κορίνθου για κατοίκηση δεν εκπλήσσει, λαμβάνοντας υπ' όψη τα σημαντικά πλεονεκτήματα που προσφέρει η περιοχή¹¹. Κάτωθι περιγράφεται το σύνολο των πρωτοκορινθιακών οικιών, αφενός διότι σώζεται σχετικά μικρός αριθμός τους, αφετέρου διότι η μελέτη τους είναι εξαιρετικά σημαντική για την κατανόηση της γένεσης της πόλης-κράτους, που συντελέστηκε την ίδια περίοδο.

Οικία αρ. 2. Η πρωιμότερη ίσως οικία της Πρωτοκορινθιακής περιόδου βρέθηκε στη Ρωμαϊκή αγορά της Κορίνθου και σε απόσταση περίπου 12,50 μ. νότια της Ιερής Κρήνης (εικ. 3)¹². Αποσπασματικοί γεωμετρικοί τοίχοι εν μέρει καλύφθηκαν από την πρώιμη αρχαϊκή οικία, όπως ο νότιος τοίχος της, που αρχικά ήταν αναλημματικός¹³. Το κτήριο έχει τρεις κατασκευαστικές φάσεις. Αρχικά αποτελούνταν από τουλάχιστον πέντε δωμάτια: μία αυλή στα βόρεια, ένα μεγάλο δωμάτιο στα δυτικά (Δωμάτιο 2) και τα τρία δωμάτια σε σειρά στα νότια της αυλής και ανατολικά του Δωματίου 2. Η αυλή έφερε δάπεδο από πακτωμένα λεπτά θραύσματα και σκόνη πωρόλιθου, που ίσως τοποθετήθηκαν όταν ήταν βρεγμένα για να σχηματίσουν μία σκληρή επιφάνεια. Τα

⁴ Williams κ.ά. 1973, 4, σημ. 12. Βλ. επίσης Williams και Fisher 1971, 23, σημ. 21 και 22.

⁵ Αυτή η πρακτική συνέβαινε και στην Αγορά της Αθήνας, Camp 2005, 52.

⁶ Williams 1970, 33· Williams κ.ά. 1973, 4, σημ. 13.

⁷ Robinson και Weinberg 1960, 252, σημ. 34 και 35· Lang 2007, 183.

⁸ Robinson και Weinberg 1960, 252.

⁹ Donati 2010, 94-97.

¹⁰ Williams 1981b, 412· Frederiksen 2013, 79-90. Τμήμα του τείχους του 6ου αι. π.Χ. εντοπίστηκε το 2008 κατά τις εργασίες διαπλάτυνσης αυτοκινητόδρομου Ελευσίνα-Κόρινθος-Πάτρα-Πύργος-Τσακώνα, βλ. Kissas και Tasinos 2016, 662-671.

¹¹ Shear 1931, 121· Sacks 2005, 91· Weinberg και Weinberg 1946, 67· Sanders 2005, 1.

¹² Williams και Fisher 1971, 3.

¹³ Williams και Fisher 1971, 3 και 5.

Δωμάτια 4 και 5 ήταν σε κατώτερο βάθος (περ. 0,50 μ.) από τα υπόλοιπα δωμάτια. Οι τοίχοι του ημιυπογείου ήταν επιχρισμένοι με λάσπη.

Στη δεύτερη φάση η κάτοψη άλλαξε με την πλήρωση των Δωματίων 4 και 5 και με την ένωση των Δωματίων 3 και 4 σε έναν χώρο, που λειτουργούσε πλέον ως αυλή βιοτεχνικής χρήσης, στην οποία χτίστηκε ένας κλίβανος. Στη νοτιοδυτική γωνία της αυλής κατασκευάστηκε μία εστία που φαίνεται ότι χρησιμοποιήθηκε εντατικά καθόλη τη διάρκεια της δεύτερης περιόδου. Δεν γνωρίζουμε αν η εστία χρησιμοποιήθηκε για οικιακούς σκοπούς ή σε συνδυασμό με τη βιοτεχνική χρήση του Δωματίου 3-4. Σκωρία σιδήρου βρέθηκε στο δάπεδο των Δωματίων 3-4 και στο δάπεδο της αυλής. Το Δωμάτιο 2 ξαναχτίστηκε¹⁴. Το δάπεδό του ανέβηκε σε ύψος περίπου 0,27 μ. επάνω από το αρχικό δάπεδο της οικίας. Οι τοίχοι του είναι επιχρισμένοι με λευκοπράσινο πηλό. Η δεύτερη περίοδος έληξε με καταστροφή από πυρκαγιά. Την ίδια εποχή ένα κυκλικό πηγάδι (αρ. L P-C 4), περίπου 2,50 μ. νότια της οικίας, έμεινε επίσης εκτός χρήσης και πληρώθηκε.

Οικία αρ. 3. Το ανατολικό τμήμα μιας δεύτερης οικίας¹⁵, χτίστηκε αμέσως δυτικά της Οικίας αρ. 2. Ο τρόπος κατασκευής των τοίχων της μοιάζει πολύ με αυτόν της δεύτερης φάσης της Οικίας αρ. 2.

Οικία αρ. 6. Νοτιότερα, στο δυτικό τμήμα της Ρωμαϊκής Αγοράς αποκαλύφθηκαν το 1971 σε ευθεία διάταξη τρεις πρωτοκορινθιακές-κορινθιακές οικίες, κάτω από τον χώρο, όπου τον 4ο αι. π.Χ. ανεγέρθηκε η Νότια Στοά. Η Οικία αρ. 6 (κατά τους ανασκαφείς House 2, βλ. εικ. 4)¹⁶ έχει ορθογώνια κάτοψη. Αποτελείται από δύο μεγάλα ορθογώνια δωμάτια κατά μήκος της νότιας πλευράς με παρόμοιες διαστάσεις και πιθανώς τρία μικρότερα δωμάτια κατά μήκος της βόρειας. Ο βόρειος τοίχος είναι θεμελιωμένος σε έναν γεωμετρικό αναλημματικό τοίχο. Το νοτιοδυτικό δωμάτιο μπορεί να ήταν η αυλή. Σε απόσταση 1,10 μ. από τη νοτιοδυτική γωνία αυτού του δωματίου, ο τοίχος τελειώνει με ένα μεγάλο κατώφλι από πωρόλιθο που δηλώνει την κύρια είσοδο στην οικία. Το ενδιαφέρον σε αυτήν την οικία είναι μία σειρά από οπές και μία ρηχή τάφρος σε απόσταση περίπου 3,00 μ. δυτικά από το κτήριο. Ο νότιος τοίχος της οικίας επεκτείνεται προς τα δυτικά για να συναντήσει αυτήν την τάφρο και τη γραμμή των οπών. Πρόκειται σύμφωνα με τον ανασκαφέα για τα λείψανα ενός πλεκτού τοίχου από καλάμια, που μπορεί να χρησιμοποιούνταν ως περίφραξη για την εκτροφή οικόσιτων ζώων. Οι τοίχοι κατασκευάστηκαν από μικρές αργές λίθους και χτίστηκαν μέσα στις τάφρους θεμελίωσης μέχρι το επίπεδο του δαπέδου της οικίας. Η ανωδομή φαίνεται να αποτελούνταν από ωμόπλινθους¹⁷. Η οικία καταστράφηκε στις αρχές του 5ου αι. π.Χ. Με αυτά τα λείψανα οικίας πιθανότατα συνδέεται ένα πηγάδι που βρέθηκε στα ΝΑ και περιείχε υλικό που είχε καταστραφεί την περίοδο μεταξύ του 500 και 480 π.Χ.¹⁸.

Οικία αρ. 5. Τα σωζόμενα ίχνη της πρωτοκορινθιακής-κορινθιακής οικίας που ο Williams αποκαλεί *House 4* (αρ. 5, εικ. 4)¹⁹ συνίστανται σε βοτσαλωτό πακτωμένο σε χρώμα σε μικρή έκταση που συνδέεται στα νότια με έναν τοίχο πλάτους 0,28 μ. από ωμόπλινθους

¹⁴ Williams και Fisher 1971, 9.

¹⁵ Williams και Fisher 1971, 5, Οικία αρ. 3.

¹⁶ Williams και Fisher 1972, 145.

¹⁷ Williams και Fisher 1972, 147.

¹⁸ Williams και Fisher 1972, 149, σημ. 9.

¹⁹ Williams κ.ά. 1973, 15, σημ. 22· Williams και Fisher 1972, 145, fig. 2.

που γωνιάζει στις δύο άκρες του²⁰. Στη μία γωνία του βρέθηκε παχιά στρώση μαύρης τέφρας, μαζί με κόκκους και απολείψματα σιδήρου²¹. Το πηγάδι αρ. 72-6 σε χώρο αμέσως βόρεια της εστίας και εφραπτόμενα στον δυτικό τοίχο του κτηρίου του 5ου αι. π.Χ. φαίνεται ότι σχετίζεται με τα λείψανα της οικίας²².

Η μεσαία από τις τρεις πρωτοκορινθιακές-κορινθιακές οικίες που αποκαλύφθηκαν κάτω από τον χώρο της Νότιας Στοάς (αρ. 34, κατά τους ανασκαφείς House 3, βλ. εικ. 4)²³ συνδέεται με ένα πηγάδι στα νοτιοδυτικά της, που χρονολογείται στα 600-540 π.Χ. Πρόκειται για ένα σχεδόν τετράγωνης κάτοψης δωμάτιο με τον βόρειο τοίχο να εκτείνεται ανατολικότερα και τον δυτικό τοίχο να εκτείνεται βόρεια. Αν και σώζεται αποσπασματικά στην κάτοψη μοιάζει με την Οικία αρ. 6 αμέσως ανατολικά, πρέπει δηλαδή να ήταν ορθογώνια.

Η Οικία αρ. 10 ή «Κτήριο των Καρχηδονιακών Αμφορέων» (Punic Amphora Building) έχει εντοπιστεί δυτικά της Νότιας Στοάς και χρονολογείται από τον 5ο αι. π.Χ. (εικ. 8)²⁴. Στο Δωμάτιο 4 στη βορειοανατολική γωνία του κτηρίου έχει βρεθεί ένα θεμέλιο από χαλίκια μήκους 1,50 μ. Δύο κοιλότητες αποθήκευσης κατά μήκος της δυτικής όψης του τοίχου συνδέονται με μία πρωιμότερη κατασκευή. Η κεραμική μιας από τις κοιλότητες είναι πρωτοκορινθιακή. Η κάτοψη της οικίας του 5ου αι. π.Χ. θυμίζει αυτές του 7ου αι. π.Χ., γεγονός που ίσως σημαίνει ότι η οικία στο σύνολό της έχει χτιστεί επάνω σε πρωτοκορινθιακό, πιθανόν, προκάτοχό της.

Στο βόρειο τμήμα του λόφου του ναού του Απόλλωνα εντοπίστηκαν δύο συγκροτήματα οικιών του 7ου αι. π.Χ. που δεν έχουν ανασκαφεί συστηματικά (Οικίες αρ. 26 και 58). Η δυτική συστάδα αποτελείται από δύο χώρους ορθογώνιας κάτοψης, εκ των οποίων ο ένας εκτείνεται στον άξονα βόρεια-νότια και ο άλλος στον άξονα ανατολικά-δυτικά. Η ανατολική αποτελείται από τετράπλευρο διχωρο κτήριο που χωρίζεται με διάδρομο πλάτους 1,40 μ. με τμήμα κτηρίου που ίσως αποτελεί άλλη μία οικία²⁵.

Δύο ακόμη πρωτοκορινθιακές κατασκευές έχουν εντοπιστεί στην Περαιχώρα, στο πλάτωμα ανατολικά του Ηραίου. Η πρώτη, η Οικία αρ. 32 ή «κτήριο Β Π»²⁶ δεν έχει ανασκαφεί πλήρως, αλλά έφερε δύο δάπεδα, που έδωσαν απαραβίαστο υλικό του πρώιμου 7ου αι. π.Χ. (όταν ήδη η χερσόνησος της Περαιώρας ανήκε στην επικράτεια της Κορίνθου)²⁷. Η οικία επικαλύφθηκε εν μέρει και καταστράφηκε από την αρχαϊκή Οικία αρ. 33. Πρόκειται για μία μεγαροειδή κατασκευή με είσοδο στα δυτικά. Οι μεγαροειδείς κατασκευές επιβιώνουν έως πολύ αργότερα στον Ελλαδικό χώρο²⁸. Ο βόρειος τοίχος πάχους περίπου 0,75 μ. ή 0,80 μ. αποτελείται από αρκετά μεγάλες λίθους, και ανάμεσά τους μικρότερες, όπου ήταν απαραίτητο να γεμίσουν τα κενά. Η γραμμή του τοίχου δεν είναι απολύτως ευθεία. Ο ανατολικός τοίχος είναι μικρότερος από τον βόρειο τοίχο, με μικρότερο πάχος. Ίσως ο βόρειος και ο νότιος τοίχος δέχονταν το φορτίο των κύριων

²⁰ Williams κ.ά. 1973, 16.

²¹ Williams κ.ά. 1973, 16-17.

²² Williams κ.ά. 1973, 17.

²³ Williams και Fisher 1972, 145, House 3, fig. 2.

²⁴ Williams 1979, 107.

²⁵ Robinson 1985, 63, fig. 1.

²⁶ Βλ. Tomlinson 1969, 175.

²⁷ Hammond 1954, 101 και 102· Legon 1981, 67-69· *CAH* III, 3, 334.

²⁸ Βλ. οικία στις Άνω Σιφές Βοιωτίας, του 5ου ή 4ου αι. π.Χ., Hoepfner 2005, 152.

δοκών της οροφής. Αυτό υποδεικνύει ότι η στέγη είχε ένα αέτωμα σε κάθε άκρο. Στην πρώτη περίοδο υπήρχε ένα τραχύ δάπεδο στο κυρίως δωμάτιο από βότσαλα σε κόκκινο πηλό. Στον προθάλαμο το δάπεδο αποτελούνταν πιθανότατα από πατημένο χώμα. Τα δύο δάπεδα χρονολογούνται στον πρώιμο 7ο αι. π.Χ. Υπήρχαν ίχνη από αρκετές εστίες ή στρώματα τέφρας.

Σε δεύτερη φάση ο προθάλαμος καλύφθηκε με βότσαλα, και ο κυρίως χώρος με επίπεδο σκληρό πρασινωπό πηλό²⁹. Δεν υπάρχουν λίθινα κατώφλια, αλλά το βοτσαλωτό του προθαλάμου συνεχίζει ως τη θύρα. Οι κατασκευές αυτές χρονολογούνται από την κεραμική στον 7ο αι. π.Χ.

Η ανακάλυψη στην Άνω Κοιλιάδα ενός μικρού ναού³⁰ και ο γεωμετρικός ναός του Ηραίου που μοιάζει κατασκευαστικά με τους τοίχους της Οικίας 32 υποδεικνύουν ότι πρόκειται για ναό, πιθανόν, όπως και η κεραμική που ανήκε κυρίως σε μικκύλα αγγεία, ωστόσο, ο προφανής χαρακτήρας της Οικίας αρ. 33, που τον διαδέχτηκε και τον κάλυψε, δείχνει ότι πιθανότατα πρόκειται για οικία. Ίσως τα αναθηματικά αντικείμενα που βρέθηκαν ήταν αντικείμενα προς πώληση στους προσκυνητές³¹. Δεν βρέθηκαν θραύσματα κεραμίδων στο κτήριο, και φαίνεται ότι η οροφή πρέπει να ήταν από φθαρτά υλικά, πιθανώς αχυροσκεπή.

Η Οικία αρ. 36 που εντοπίζεται στην Άνω Κοιλιάδα του Ηραίου μοιάζει με τις τυπικές οικίες του 5ου αι. π.Χ. Σύμφωνα με τον Robertson χτίστηκε επάνω από μία σχεδόν αφιδωτή οικία του 6ου αι. π.Χ., με ενδειξεις κατοχής από τις αρχές του 7ου αι. π.Χ.³².

Πιθανά ίχνη οικίας του 7ου αι. π.Χ. εντοπίστηκαν στη νότια όχθη της Λίμνης Βουλιαγμένης επάνω σε ισοπεδωμένο χώρο³³. Τμήματα τοίχων συνδέονταν με πολύ συμπαγή δάπεδα, το ένα από χαλίκι, σε δύο ίσως φάσεις κατασκευής.

Συγκριτική μελέτη των δεδομένων της Πρωτοκορινθιακής περιόδου

Στις οικίες της Πρωτοκορινθιακής περιόδου δεν έχει βρεθεί αγωγός ύδρευσης ή αποχέτευσης³⁴. Η διαχείριση του νερού με την κατασκευή κεντρικού αγωγού ύδρευσης και αποχέτευσης από την κεντρική εξουσία είναι δείκτης της ανάπτυξης του άστεως. Κατά την Πρωτοκορινθιακή περίοδο, το κράτος δεν είχε φτάσει σε τέτοιο επίπεδο οργάνωσης ώστε να μπορεί να οργανώσει τη συστηματική διαχείριση του νερού. Άλλωστε, οι πηγές Πειρήνη και Γλαύκη που βρίσκονται βορειοανατολικά και δυτικά της κορινθιακής Ρωμαϊκής Αγοράς αντίστοιχα, χρησιμοποιούνταν ήδη την πρώιμη Αρχαϊκή περίοδο και μετατράπηκαν σε κρήνες αργότερα³⁵. Οι τέσσερις από τις δέκα πρωτοκορινθιακές οικίες εξυπηρετούνταν από σύγχρονά τους κυκλικής κάτοψης πηγάδια που είχαν ανορυχθεί λίγα μέτρα μακριά (πίν. 1). Φαίνεται ότι αυτός ήταν ο συνήθης τρόπος παροχής νερού για τις ανάγκες του νοικοκυριού στην Πρωτοκορινθιακή περίοδο³⁶. Στην Περαχώρα δεν εντοπίστηκε πηγάδι κοντά στην εγκατάσταση της Οικίας 32 που διατηρεί όλη σχεδόν την

²⁹ Tomlinson 1969, 177.

³⁰ Tomlinson 1969, 173.

³¹ Tomlinson 1969, 177.

³² Robertson 1939, 194.

³³ Fossey 1969, 55, fig. 1.

³⁴ Γκιώνη 2018β, 33.

³⁵ *Corinth* 20, the Centenary, XXIV, plan I και XXV, plan II.

³⁶ Κατά την Tsakirgis (2016, 282) στον Ελλαδικό χώρο υπήρχαν ήδη από την Πρώιμη Γεωμετρική περίοδο πηγάδια εντός της αυλής της οικίας, αλλά εδώ βρίσκονται εκτός, αν και σε κοντινή απόσταση.

κάτοψη της. Η κρήνη του Ηραίου που βρίσκεται σε απόσταση μόλις 100 μ. βόρεια της οικίας κατασκευάστηκε πολύ αργότερα, αλλά η πηγή μπορεί να ήταν ορατή.

Όσον αφορά στον τρόπο κατασκευής, παρατηρείται ότι οι Οικίες αρ. 2 και 6, που αποτελούν και τις καλύτερα σωζόμενες οικιστικές μονάδες της εποχής, έχουν χτιστεί χρησιμοποιώντας προϋφιστάμενο ή προϋφιστάμενους γεωμετρικούς τοίχους. Αυτό υποδηλώνει μία τάση συνέχισης της κατοίκησης στον ίδιο χώρο, καθώς και οικονομίας στην εργασία και στα υλικά.

Ένα χαρακτηριστικό των τυπικών οικιών του 5ου αι. π.Χ., η χωροθέτηση της αυλής εσωτερικά με τα δωμάτια να βλέπουν προς τα νότια για τη μέγιστη εκμετάλλευση της επίδρασης των ακτινών του ήλιου³⁷ δεν παρατηρείται στις σωζόμενες πρωτοκορινθιακές οικίες³⁸. Η Οικία αρ. 2 κοντά στην Ιερή Κρήνη, έχει την αυλή της στα βόρεια ενώ η Οικία αρ. 6 στα νοτιοδυτικά. Η Οικία αρ. 32 που βρίσκεται στην Περαχώρα με τη μεγαροειδή κάτοψη δεν έχει αυλή. Σύμφωνα με τη Lang³⁹ τα απλά ορθογώνια συγκροτήματα και οι ελλειψοειδείς κάτοψης οικίες έγιναν ανεπαρκή για να φιλοξενήσουν τον μεγαλύτερο πληθυσμό και να ικανοποιήσουν την απαίτηση μιας πιο σύνθετης πολιτικής τάξης. Οι οικίες ήταν πια πυκνοκατοικημένες και διατεταγμένες σε μία ευθεία γραμμή. Η αυλή της οικίας επέτρεψε μία άλλου τύπου αλληλεπίδραση μεταξύ των κατοίκων με τα αυξημένα δωμάτια και την παρατακτική ή ακτινωτή διεύθυνση δωματίων που διευκολύνουν την ανεξάρτητη πρόσβαση στους πίσω χώρους και υποστηρίζουν τη διαφορετική χρήση των δωματίων. Αυτός ο τύπος οικιών αντιπροσωπεύει μία πιο κλειστή δομή και άλλαξε την επικοινωνία μέσα και έξω από την οικία⁴⁰.

Μία ενδιαφέρουσα πτυχή της καθημερινής ζωής στην αρχαϊκή Κορινθία είναι η χρήση της οικίας ως βιοτεχνίας. Παρατηρούμε ότι αρχικά η Οικία αρ. 2 στον πρώιμο 7ο αι. π.Χ. είχε μάλλον καθαρά οικιακή χρήση, αλλά από τη δεύτερη φάση της (650 π.Χ. περίπου) απέκτησε εργαστήριο. Επομένως το παλαιότερο ίσως (μέχρι στιγμής) σωζόμενο παράδειγμα οικοτεχνίας που έχουμε ξεκινά την ύστερη Πρωτοκορινθιακή περίοδο (650 π.Χ. περίπου)⁴¹, μία εποχή που η Κόρινθος είχε αναπτύξει πολύ τις τέχνες λόγω του συχνού εμπορίου με τη Δύση⁴².

Η εστία με απολείψματα σιδήρου που βρέθηκε στα σπαράγματα της Οικίας αρ. 5 δείχνει ότι και εκεί λειτουργούσε πιθανόν ένα είδος οικοτεχνίας (βλ. παραπάνω, σ. 44). Αντίθετα, η αυλή στα δυτικά της Οικίας αρ. 6 που κατασκευάστηκε μάλλον για την εκτροφή ζώων παραπέμπει στην αυτάρκεια του *οἴκου* της Γεωμετρικής περιόδου, και μας υπενθυμίζει ότι παρά την άνθηση του εμπορίου και των τεχνών, η οικονομία της εποχής ήταν κατά βάση αγροτική.

Τα πρωτοκορινθιακά δάπεδα είναι αρκετά επιμελημένα. Το δάπεδο της αυλής της Οικίας αρ. 2 είναι κατασκευασμένο από ένα στρώμα λεπτών θρυμμάτων ασβεστόλιθου

³⁷ Ξενοφών, *Απομνημονεύματα*, 3.8. και (ψευδο) Αριστοτέλης, *Οικονομικός*, I. vi.6-8, 1345β. 22-25.

³⁸ Υπάρχουν σποραδικά παραδείγματα από τα τέλη του 8ου αι. π.Χ. όπως στη Ζαγορά και στα Μέγαρα Υβλαία, βλ. Ault 2017, 47 και πιο συχνά το 600 π.Χ. σε άλλες περιοχές, βλ. Πουλάκη-Παντερμαλή 2014, 22, σημ. 44.

³⁹ Lang 2007, 192-193.

⁴⁰ Lang 2007, 193. Βλ. και Westgate 2007, 234 για την εμφάνιση της αυλής στα τέλη του 8ου αι. π.Χ.

⁴¹ Γκιώνη 2018β, 35.

⁴² Roebuck 1972, 121. Η οικοτεχνία ήταν κανόνας τόσο στις πρώιμες όσο και στις κλασικές οικίες, βλ. Ault 2007, 259· Donati 2010, 99· Tsakirgis 2016, 285.

και σκόνης, σκληρά πακτωμένα και ίσως τοποθετημένα όταν ήταν βρεγμένα για να σχηματίσουν μία πολύ σκληρή επιφάνεια. Ο πωρόλιθος είναι ένα υλικό που προσφέρεται άφθονα στην περιοχή, και για αυτόν τον λόγο είναι συνήθης η χρήση του στην κατασκευή δαπέδων. Παρόμοια παραδείγματα στην επικράτεια της Κορινθίας βρίσκουμε ακόμη και πολύ αργότερα, για παράδειγμα σε οικία του 4ου αι. π.Χ. στο οικόπεδο Βενετσάνου στα Ίσθμια⁴³. Στα λείψανα της Οικίας αρ. 5 το δάπεδο αποτελείται από βοτσαλωτό σε χώμα, όπως και σε δύο από τα δάπεδα της Οικίας αρ. 32 στην Περαχώρα. Στην Οικία αρ. 32 εντοπίστηκε επίσης δάπεδο από πατημένο χώμα, που δείχνει μία κάποια κατασκευαστική προχειρότητα, καθώς και δάπεδο από πράσινο πηλό.

Μόνο τρεις οικίες (αρ. 2, 6 και 32) έχουν βρεθεί σχεδόν ολόκληρες ως προς την κάτοψη τους. Οι κατόψεις και των τριών διαφέρουν εντελώς. Η κάτοψη της Οικίας αρ. 2 έχει σχεδόν τραπέζιο σχήμα με παράλληλες τη δυτική και την ανατολική πλευρά. Ο νότιος τοίχος είναι γεωμετρικός και ελαφρώς κοίλος, και οι άλλοι τοίχοι είναι χαρακτηριστικό ότι δεν διασταυρώνονται σε ευθεία γωνία. Ο τύπος παραπέμπει στην Οικία F του Πεισιστράτου που ανασκάφηκε κάτω από τη Θόλο της Αγοράς της Αθήνας⁴⁴, η οποία, όμως, είναι πολύ μεγαλύτερη και πιο μνημειώδης. Η κάτοψη της Οικίας αρ. 10, ο ένας τοίχος της οποίας χρονολογείται στην Πρωτοκορινθιακή περίοδο, θυμίζει τη διαρρύθμιση της Οικίας αρ. 2 σε βαθμό που να αποτελεί σοβαρή ένδειξη ότι η οικία έχει χτιστεί εξολοκλήρου σε θεμέλια παλαιότερης οικίας, ακολουθώντας τη διαρρύθμισή της. Η Οικία αρ. 6 έχει ορθογώνια κάτοψη με ευθείς τοίχους που γωνιάζουν σε ορθή γωνία. Η Οικία αρ. 34, που βρίσκεται αμέσως δυτικά της, πιθανόν να είχε παρόμοια κάτοψη. Η μεγαροειδής Οικία αρ. 32 στην Περαχώρα θυμίζει τον μυκηναϊκό τύπο που επιβιώνει και στη Γεωμετρική περίοδο⁴⁵, τις οικίες στις Σιφές⁴⁶, όπως και το κτήριο C στην Αγορά της Αθήνας⁴⁷, το οποίο επίσης έχει είσοδο στη δυτική πλευρά. Η διαφορά της από τις άλλες δύο έγκειται στο γεγονός ότι εδώ δεν υπάρχει πιθανότατα αυλή και ότι οι λειτουργίες της οικίας πραγματοποιούνταν μόνο σε δύο χώρους. Οι Οικίες αρ. 6 και 2 έχουν μεγάλο αριθμό χώρων (6 και 5 χώρους αντίστοιχα), για να διαμοιράζονται οι διαφορετικές λειτουργίες (μαγειρέμα, εργασία, ύπνος, αποθήκευση κ.ά.)⁴⁸. Δεν κατέστη δυνατό να εξακριβωθεί η ακριβής χρήση κάθε δωματίου. Με δεδομένο ότι η μέγιστη πλειοψηφία των αρχαϊκών οικιών γενικά στον Ελλαδικό χώρο είναι μονόχωρες ή με ελάχιστα δωμάτια⁴⁹, είναι προφανές ότι οι Οικίες 2 και 6 με τα πολλά δωμάτια σε αντίθεση με πιο απλές σύγχρονες κατασκευές (π.χ. η Οικία αρ. 32) απηχούν πολύπλοκες κοινωνικές διαστρωματώσεις στην Κόρινθο αυτήν την περίοδο⁵⁰. Οι νέοι τύποι οικιών υποδεικνύουν μία νέα οργάνωση της εργασίας και μία ευρύτερη σειρά βιοτεχνικών προϊόντων που τροποποίησαν την οικονομία στην αρχαϊκή Ελλάδα. Τα νέα κτηριακά έργα και η πολιτική οργάνωση απαιτούσαν μεγαλύτερη εξειδίκευση⁵¹. Η Κόρινθος κυριαρχούσε στο εμπόριο

⁴³ Γκιώνη 2018α, 636.

⁴⁴ Vanderpool 1935, 470-475· Thompson 1937, 127κ.ε· Thomson 1940, 16, fig. 13.

⁴⁵ Οικίες παρόμοιας κάτοψης έχουν βρεθεί και της Βρουλιά της Ρόδου, που χρονολογούνται στις αρχές του 7ου αι. π.Χ., βλ. Lang 2007, 183, 185.

⁴⁶ Βλ. οικία στις Άνω Σιφές Βοιωτίας, του 5ου ή 4ου αι. π.Χ., Hoepfner 2005, 152.

⁴⁷ Thompson και Wycherley 1972, 26, fig. 8.

⁴⁸ Lang 2007, 188, 192.

⁴⁹ Nevett 2007, 9· Tsakirgis 2016, 281.

⁵⁰ Γκιώνη 2018β, 37.

⁵¹ Lang 2007, 192.

κατά την Ύστερη Γεωμετρική περίοδο⁵². Η οικονομία δεν βασιζόταν πλέον αποκλειστικά σε μία αυτόνομη οικονομία των νοικοκυριών, αλλά σε μία μεγαλύτερη ανταλλαγή προϊόντων και πλεόνασμα για τη χρηματοδότηση των νέων κτηριακών έργων⁵³.

Παρόλα αυτά, και εδώ αλλά και σε όλες τις πρωτοκορινθιακές οικίες απουσιάζουν οι ανδρώνες. Σε άλλα μέρη του Ελλαδικού χώρου έχουν βρεθεί ανδρώνες που χρονολογούνται αμέσως μετά το 700 π.Χ.⁵⁴. Επίσης δεν βρέθηκαν ίχνη παστάδας αυτήν την περίοδο, παρόλο που σε άλλες περιοχές απαντώνται από τον 7ο αι. π.Χ., όπως για παράδειγμα, στα Μέγαρα Υβλαία⁵⁵.

Οι τρεις οικίες που βρίσκονται στον χώρο του νοτιοδυτικού τμήματος της Ρωμαϊκής Αγοράς (αρ. 6, 5 και 34, εικ. 4) βρίσκονται σχεδόν σε ευθεία διάταξη με κατεύθυνση ΒΑ/ΝΔ, μαρτυρώντας ένα σχέδιο χωροθέτησης, χαρακτηριστικό που συναντάται κατά τη διαδικασία δημιουργίας του άστεως γενικά στην Αρχαϊκή περίοδο⁵⁶, κατά την οποία ο χώρος διαβίωσης στο πλαίσιο του σχηματισμού της πόλεως-κράτους περιορίστηκε και αυξήθηκε η τάση για συγκροτήματα σε ευθύγραμμη διάταξη και οδικό σύστημα⁵⁷. Όπως θα φανεί παρακάτω, αυτή η τάση δεν γενικεύτηκε.

Όλοι οι τοίχοι είναι κατασκευασμένοι από μικρούς σχετικά αργούς λίθους και ενίοτε, όπως στις Οικίες αρ. 6 και 2, υπάρχουν στοιχεία ανωδομής από ωμόπλινθους. Αυτός ο τρόπος κατασκευής συνάδει με τις γενικότερες πρακτικές που παρατηρούνται αυτήν την περίοδο στον Ελλαδικό χώρο. Η πολυγωνική τοιχοποιία δεν χρησιμοποιείται ακόμη στην Κόρινθο και την Περαχώρα⁵⁸. Στους τοίχους δεν έχει σωθεί πουθενά διακόσμηση, ωστόσο, πρέπει να ήταν σχετικά φροντισμένοι, αφού στην Οικία αρ. 2 ένας τοίχος σώζει λευκοπράσινο επίχρισμα από πηλό (βλ. παραπάνω, σ. 43).

Στις οικίες δεν εντοπίστηκαν κεραμίδες πεσμένες από τη στέγη, επομένως οι στέγες ήταν επίπεδες ή αμφικλινείς, καλυμμένες πιθανότατα με φρύγανα⁵⁹.

Οι αποθηκευτικοί λάκκοι που αποκαλύφθηκαν στην Οικία αρ. 10 ανήκουν μεν στην Πρωτοκορινθιακή περίοδο, αλλά πρόκειται για μία πρακτική που απαντάται διαχρονικά στις κορινθιακές οικίες από την αρχαϊκή μέχρι και την Ελληνιστική περίοδο⁶⁰.

Ο 6ος αι. π.Χ.

Οι οικίες του 6ου αι. π.Χ. στην Κόρινθο εντοπίζονται στις ίδιες περιοχές κατοίκησης με τον 7ο αι. π.Χ., καθώς και ανατολικά του λόφου του ναού του Απόλλωνα, αλλά και στον Κεραμεικό της Κορίνθου. Παράλληλα, πέρα από την Περαχώρα, όπου εντοπίζεται ένα μόνο παράδειγμα, αναδύονται οικισμοί στην περιφέρεια, που πιθανόν να σχετίζονται με την πολιτική της διαμορφωμένης πια πόλης-κράτους της Κορίνθου (εικ. 1γ).

⁵² *CAHIV*, 454.

⁵³ Lang 2007, 192.

⁵⁴ Hoepfner 2005, 157.

⁵⁵ Hoepfner 2005, 170.

⁵⁶ Lang 2007, 192.

⁵⁷ Στις αποικίες τα πράγματα ήταν διαφορετικά. Στα Μέγαρα Υβλαία, για παράδειγμα, υπήρχαν μακρόστενες νησίδες που έφεραν 24 οικίες έκαστη, βλ. Ault 2017, 42.

⁵⁸ Hoepfner 2005, 151· Lang 2007, 190.

⁵⁹ Hoepfner 2005, 151-152, σημ. 35· Saripstein 2009, 197.

⁶⁰ Γκιώνη 2018α, 637.

Πέρα από το άστυ της Κορίνθου και την Περαχώρα αρκετοί οικισμοί εμφανίζονται τον 6ο αι. π.Χ. στην περιφέρεια της κορινθιακής επικράτειας. Στη θέση Σκάλωμα ανασκάφηκαν αρχαϊκές οικίες⁶¹. Στον Ασπρόκαμπο, στις θέσεις Μαλαγάρι⁶² και Ζωοδόχος Πηγή⁶³ εντοπίζονται οικισμοί του 6ου και 5ου αι. π.Χ. Μία πόλη στο βορειοδυτικό μέρος της επικράτειας της Κορίνθου (6ος αι. π.Χ. έως και την Ελληνιστική περίοδο) βρέθηκε κοντά στο Ζευγολατιό⁶⁴. Νοτιοανατολικά του άστεως η Κρώμνα (εικ. 1)⁶⁵ άκμασε από το 650 έως το 146 π.Χ. λόγω της εξαγωγής υλικού στα λατομεία των Εξαμιλίων για τους ναούς της εποχής, που σχετίζονται με την κεντρική πολιτική της πόλης-κράτους της Κορίνθου.

Τα υλικά κατάλοιπα

Η Οικία αρ. 4, το λεγόμενο «Συγκρότημα του Εμπόρου» (Trader's Complex) (αρ. 4, εικ. 5) στην ανατολική παρειά του λόφου του ναού του Απόλλωνα⁶⁶ περιλαμβάνει δύο τμήματα κτηρίων. Η ανασκαφή της οικίας δεν ολοκληρώθηκε. Διατηρείται μία αρχική φάση και τρεις μετατροπές, αν και σε κακή κατάσταση διατήρησης⁶⁷. Στην αρχική του φάση το κτήριο είναι ορθογώνιο. Αποτελείται από ένα νοτιοδυτικό γωνιακό δωμάτιο, ένα δεύτερο στο βόρειο τμήμα του, και μέρος ενός τρίτου δωματίου ακόμη πιο βόρεια. Η αυλή στα ανατολικά του πρώτου δωματίου έφερε πηγάδι⁶⁸. Η ακριβής ταύτιση των υπόλοιπων χώρων είναι αδύνατη. Ένας ορθογώνιος λάκκος λαξευμένος στον βράχο διαστάσεων 1,00x2,80 μ. στα νότια του συγκροτήματος έφερε κεραμική σύγχρονη με της οικίας, από την οποία τίποτε δεν συνανήκε με ευρήματα από τα δωμάτια⁶⁹. Πιθανόν ο λάκκος συνδεόταν με την οικία με κλίμακα ή κεκλιμένο πέρασμα πλάτους 1,10 μ. στα ανατολικά του λάκκου⁷⁰.

Η κεραμική είναι σε μεγάλο ποσοστό εισαγόμενη. Στην επίχωση του δεύτερου δαπέδου των Δωματίων 1 και 2 βρέθηκε αποσπασματική τυρρηνική κεραμική *bucchero*, ενώ όστρακα από κύλικες Χίου και από ανατολικούς ελληνικούς αμφορείς βρέθηκαν στο κτήριο. Στον λάκκο νότια του Δωματίου 1 βρέθηκαν πολλά αγγεία Ροδιακά και Χιακά, και κάποια τυρρηνικά. Καθώς παρατηρήθηκε συγκέντρωση εισαγόμενων ειδών παρόμοιας γεωγραφικής εμβέλειας στο κτήριο και στον λάκκο, το συγκρότημα πήρε το όνομα «Trader's Complex» από τον ανασκαφέα. Η χρήση του με τις τέσσερις αρχιτεκτονικές του φάσεις εκτείνεται μόνο στην Πρώιμη και Μέση Κορινθιακή περίοδο (625-575 π.Χ.), οπότε καλύφθηκε από πηλό σε μεγάλο βάθος. Αυτή η χρονολόγηση συμπίπτει με την ημερομηνία καταστροφής του πρώιμου ναού του Απόλλωνα.

Στο νοτιοδυτικό τμήμα της Αγοράς της Αρχαίας Κορίνθου, δυτικά της Οικίας αρ. 12 και κάτω από το λεγόμενο Ιερό της Στήλης (Stele Shrine), εντοπίστηκε πιθανόν το

⁶¹ Χατζηπούλιου 1988, 109.

⁶² Wiseman 1978, 35-36. Βλ. επίσης Megaw 1936, 144-145, pl. 10· *Perachora* II, 240, n. 2, 261, 281, 327, 357· Wiseman 1978, 34.

⁶³ Wiseman 1978, 34

⁶⁴ Wiseman 1978, 100, fig. 102. Πιθανόν πρόκειται για την πόλη *Λοαί*, μία μεγάλη κορινθιακή πόλη γνωστή από τον Θεόπομπο, Θεόπομπος, fr. 169.

⁶⁵ Tartaron κ.ά. 2006, 456, 504, 507.

⁶⁶ Williams κ.ά. 1974, 14· Pfaff 2003, 138.

⁶⁷ Williams κ.ά. 1974, 17.

⁶⁸ Βλ. αντίστοιχη αρχαϊκή οικία στην Αθήνα με πηγάδι στην αυλή, Lynch κ.ά. 2011, 29, fig. 9.

⁶⁹ Williams κ.ά. 1974, 20.

⁷⁰ Williams κ.ά. 1974, 20.

τιμήμα της αποθήκης μιας οικίας (αρ. 13, εικ. 6)⁷¹. Τρεις κοιλότητες στον βράχο είχαν διανοιχθεί για την τοποθέτηση τριών αμφορέων μεταφοράς. Τα όρια του χώρου της αποθήκης και της οικίας δεν εντοπίστηκαν, από τα ευρήματα, ωστόσο, η κατασκευή χρονολογείται στη Μέση και Ύστερη Κορινθιακή περίοδο (600-550 π.Χ.)⁷². Το ιερό ιδρύθηκε περίπου το β' τέταρτο του 6ου αι. π.Χ.⁷³. Κατά τον Williams φαίνεται πιθανό ότι το τέμενος ιδρύθηκε προς τιμήν ή για τη μνήμη ενός προσώπου που συνδέεται με την ανατροπή της κορινθιακής τυραννίας⁷⁴.

Η Οικία αρ. 1 (Building III ή «Ταβέρνα της Αφροδίτης», εικ. 6) εντοπίστηκε κάτω από τη νότια Στοά, βόρεια των καταστημάτων XXVII-XXIX⁷⁵. Οι πρωιμότεροι τοίχοι κατασκευάστηκαν τον 6ο αι. π.Χ. αλλά το κτήριο φαίνεται ότι πήρε την τελική του μορφή κατά τη διάρκεια του 5ου αι. ή ίσως στον 4ο αι. π.Χ. Οι αρχαϊκοί τοίχοι δεν σώζονται σε μεγάλη έκταση⁷⁶.

Το ιερό της Έρωσας (Erosa Shrine, αρ. 16, 430 π.Χ.) στον Κεραμεικό οικοδομήθηκε επάνω στα ερείπια μιας οικίας που καταστράφηκε στα μέσα του 5ου αι. π.Χ.⁷⁷. Η οικία είχε μία κεντρική αυλή στρωμένη με θρυμματισμένο ασβεστόλιθο και ένα πηγάδι στη νοτιοανατολική γωνία της. Μία μονή σειρά δωματίων βρισκονταν στη νότια, ανατολική και βόρεια πλευρά της. Η βορειοανατολική γωνία της οικίας βρίσκεται κάτω από την πορεία του υστερότερου τείχους της πόλης⁷⁸.

Η τρίτη κατασκευαστική φάση της Οικίας αρ. 2 νότια της Ιερής Κρήνης (βλ. παραπάνω, σ. 42-43), που αποτελείται από μόλις δύο δωμάτια με αυλή για τις ανάγκες της βιοτεχνίας που λειτουργεί εκεί⁷⁹, ανήκει επίσης στον 6ο αι. π.Χ.⁸⁰. Το Δωμάτιο 3-4 μειώθηκε στην ανατολική πλευρά του, όπου κατασκευάστηκε μία εστία από αργούς λίθους σε ημικυκλική κάτοψη. Το Δωμάτιο 2 ανακατασκευάστηκε και ο νότιος τοίχος του ανοικοδομήθηκε πιο νότια. Μία θύρα με ξύλινο κατώφλι είναι χτισμένη στον τοίχο στη νοτιοδυτική γωνία του δωματίου, νότια της οποίας αποκαλύφθηκε ένα τετράγωνης κάτοψης δάπεδο. Εκεί βρέθηκε μία κυκλική ρηχή κοιλότητα με τέφρα, μία λεκάνη με επίχρισμα από πηλό, ίσως για πλύσιμο πηλού, και ένας λάκκος με λευκό πηλό, όλα κατάλοιπα από τις βιομηχανικές δραστηριότητες που πραγματοποιούνταν νότια της οικίας. Στο δάπεδο του κτηρίου δεν υπήρχαν ευρήματα. Η πλήρης έλλειψη αντικειμένων δείχνει ότι η οικία εγκαταλείφθηκε πιθανόν επειδή δεν ήταν πλέον κατοικήσιμο, ή απαλλοτριώθηκε ή αγοράστηκε για να επεκταθεί το τέμενος της Ιερής Κρήνης στο β' μισό του 6ου αι. π.Χ.⁸¹.

⁷¹ Williams 1978a, 5.

⁷² Williams 1981b, 411.

⁷³ Williams 1978a, 11.

⁷⁴ Williams 1978a, 11.

⁷⁵ Morgan 1939, 258· Morgan 1953, 131-133· *Corinth* 1.4, 8, fig. 1, niv.3², σημ. 3· Williams και Fisher 1972, 173-174· Williams κ.ά. 1973, 19-27.

⁷⁶ Williams 1979, 126.

⁷⁷ Williams 1981b, 413.

⁷⁸ *Corinth* 7.5, 15.

⁷⁹ Pfaff 2003, 138.

⁸⁰ Williams και Fisher 1971, 9-10.

⁸¹ Williams και Fisher 1971, 10.

Η αρχαϊκή Οικία αρ. 33 στην Περαχώρα χρονολογείται στον 6ο αι. π.Χ. και καλύπτει εν μέρει την πρωτοκορινθιακή Οικία αρ. 32 στα δυτικά (βλ. παραπάνω, σ. 44)⁸². Το δυτικό τμήμα της αποτελείται από ένα μεγάλο δωμάτιο. Οι υπόλοιποι τοίχοι στην περιοχή αυτή ανήκουν στην προηγούμενη Οικία αρ. 32. Η τεχνική της οικοδόμησης θυμίζει την Οικία 32. Στα ανατολικά υπάρχει ένα μεγάλο ορθογώνιο δωμάτιο, πιθανόν η αυλή. Υπάρχει ένα θυραίο άνοιγμα στο κέντρο του ανατολικού τοίχου, με μεγάλους λίθους σε κάθε πλευρά που οδηγεί σε ένα μικρό δωμάτιο. Υπάρχει μία πιθανή είσοδος σε ένα ακόμη δωμάτιο νοτιότερα. Το βόρειο δωμάτιο αποτελεί τον *ανδρώνα*. Έχει διαστάσεις 3,20x4,00 μ. και περιμετρικά στους τοίχους σώζεται μικρή εξέδρα από χώμα και λίθους, για την τοποθέτηση των ανακλινδρων. Υπάρχει χώρος για δύο ανάκλινδρα μήκους περίπου 2 μ. κατά μήκος του ανατολικού τοίχου, και για ένα ανάκλινδρο στους υπόλοιπους τοίχους. Ο ανδρώνας μοιάζει με τον διπλό ανδρώνα της υστερότερης Οικίας 40 στην Περαχώρα, και με τον πιο μόνιμο και περίτεχνο ανδρώνα στο λεγόμενο *Εσσιατόριο* μεταξύ των ιερών στο Ηραίο⁸³.

Συγκριτική μελέτη των δεδομένων του 6ου αι. π.Χ.

Η Οικία αρ. 4 (Traders' Complex) βρίσκεται σε νευραλγικό σημείο της πόλης, επί της οδού που οδηγεί από το λιμάνι του Λεχαιού προς το κέντρο του άστεως, και αμέσως ανατολικά του λόφου του ναού του Απόλλωνα. Η θέση της πρέπει να σχετίζεται με την εμπορία κεραμικής ή και άλλων προϊόντων που μεταφέρονταν με αγγεία, όπως υποδηλώνει ο λάκκος νότια της οικίας⁸⁴. Οι τοίχοι της είναι σχετικά ευθείς και ακολουθούν τα χαρακτηριστικά των πρωτοκορινθιακών οικιών και γωνιάζουν με άλλους τοίχους σε ελαφρώς αμβλείες ή οξείες γωνίες, όπως και στην Οικία αρ. 16, όχι ωστόσο τόσο έντονα όσο στην Πρωτοκορινθιακή περίοδο. Το βοτσαλωτό δάπεδο στο Δωμάτιο 1 που χρονολογείται στο 575 π.Χ., θυμίζει ένα ακόμη παράδειγμα πρωτοκορινθιακής οικίας (βλ. Οικίες 5 και 32). Η κάλυψη του συγκροτήματος από πηλό δείχνει πιθανότατα ότι η ανωδομή αποτελούνταν από ωμόπλινθους⁸⁵. Η κάτοψη της θυμίζει επίσης την οικία του Μικίωνα και του Μένωνα στην Αθήνα⁸⁶.

Η ίδρυση μικρών ιερών επάνω από οικίες, όπως η Οικία αρ. 13 (Ιερό Στήλης) και η Οικία αρ. 16 (Ερώσα) ήταν μία συνήθης πρακτική στο άστυ της Κορίνθου⁸⁷. Στην οικία κάτω από το Ιερό της Στήλης (αρ. 13) οι τρεις κοιλότητες στον βράχο είχαν διανοιχθεί για την τοποθέτηση αμφορέων μεταφοράς. Αυτή η πρακτική συναντάται και στις πρωτοκορινθιακές οικίες (βλ. κοιλότητες αποθήκευσης στην Οικία Καρχηδονιακών Αμφορέων/Punic Amphora Building) και ακολουθείται ακόμη έως τον 4ο αι. π.Χ.⁸⁸.

Η αυλή της Οικίας αρ. 16 κάτω από το ιερό της Ερώσας ήταν στρωμένη με θρυμματισμένο ασβεστόλιθο, ένα τυπικό υλικό για δάπεδα σε ανοιχτούς χώρους. Το

⁸² Tomlinson 1969, 180.

⁸³ Γκιώνη 2018β, 45.

⁸⁴ Σύμφωνα με τον Ault (2007, 259) οι αρχαϊκές και κλασικές οικίες στην Ελλάδα φιλοξενούν συχνά τις επαγγελματικές ή εμπορικές τους δραστηριότητες, και συνδέονται άμεσα με τη μακροοικονομία.

⁸⁵ Γκιώνη 2018β, 47.

⁸⁶ Tsakirgis 2016, 277, fig. 19.4· Γκιώνη 2018β, 47.

⁸⁷ Williams 1981b, 418· Bookidis 2003, 253. Ο Williams αποδίδει την πρακτική στην ευλάβεια που απέδιδαν οι Κορίνθιοι στους οικιακούς θεούς τους μετά την εγκατάλειψη της οικίας όπου λατρεύονταν.

⁸⁸ Γκιώνη 2018β, 47. Η οικιακή αποθήκευση ήταν πρωταρχική μέριμνα των κατοίκων τόσο στην αρχαϊκή όσο και στην Κλασική περίοδο, βλ. Ault 2007, 265.

συναντήσαμε στην Πρωτοκορινθιακή περίοδο στην Οικία αρ. 2 (βλ. παραπάνω, σ. 42 κ.ε.) και συναντάται και πολύ αργότερα, τουλάχιστον ως τον 4ο αι. π.Χ. Για πρώτη φορά (όπως και στην Οικία αρ. 4) συναντάμε ένα πηγάδι εντός της αυλής. Στην Πρωτοκορινθιακή περίοδο υπήρχαν φρέατα λίγα μόλις μέτρα έξω από τις οικίες. Η ενσωμάτωση του πηγαδιού στο εσωτερικό της οικίας αφενός δείχνει μία τάση εσωστρέφειας και ανάγκης για ιδιωτικότητα, αφετέρου υποδηλώνει την αυξανόμενη ανάγκη χρήσης του νερού στο νοικοκυριό, και εν τέλει την ανάγκη για περισσότερη άνεση. Γύρω από την αυλή υπήρχε μία μόνο σειρά των δωματίων στη νότια, ανατολική και βόρεια πλευρά της. Η κάτοψη αυτή μοιάζει πολύ με την υστερότερη Οικία Δήμα στην Αττική⁸⁹. Ακόμη δεν έχει διαμορφωθεί το σχέδιο κάτοψης της κλασικής οικίας με αυλή στο κέντρο της νότιας πλευράς και παστάδα⁹⁰.

Νότια της Ιερής Κρήνης, η τρίτη και τελευταία φάση της Οικίας αρ. 2 που είναι σε χρήση από την Πρωτοκορινθιακή περίοδο, σημειώνεται με περιορισμό των λειτουργικών χώρων σε μόλις δύο δωμάτια με αυλή. Δεδομένου ότι όλες οι υπόλοιπες οικίες του 6ου αι. π.Χ. έχουν σημαντική έκταση με αρκετά δωμάτια, υποθέτουμε ότι το κτήριο από οικοτεχνία μετατράπηκε σε καθαρά βιοτεχνικό εργαστήριο, χωρίς οικιακή χρήση.

Τέλος, παρατηρούμε ότι οι περισσότερες οικίες είναι φροντισμένες, με σχεδόν ορθογώνια σχέδια, μερικά πιο ακανόνιστα. Τα ελάχιστα υπολείμματα αποτελούνται από αργολιθοδομή με ανωδομή από ωμόπλινθους, όπως άλλωστε είναι ο κανόνας στον Ελλαδικό χώρο⁹¹.

Η Οικία αρ. 33 στην Περαχώρα έχει εντελώς διαφορετική διαρρύθμιση από την πρωτοκορινθιακή μεγαροειδή Οικία αρ. 32. Πλέον τα δωμάτια χωροθετούνται γύρω από μία αυλή, η οποία τοποθετείται στα νότια, και το κτήριο αρχίζει και παίρνει την κάτοψη μιας οικίας του 5ου αι. π.Χ. Ο ανδρώνας της οικίας είναι ο πρωιμότερος που βρίσκουμε στην Κορινθία και ο μοναδικός που απαντάται τον 6ο αι. π.Χ. Αυτό παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον, δεδομένου ότι η οικία βρίσκεται σε περιφερειακή του άστεως περιοχή. Είναι πιθανό η καινοτομία να οφείλεται στη λειτουργία του πολύ σημαντικού ιερού της Ήρας που βρίσκεται στην περιοχή και αποτελούσε σημαντικό κέντρο διακίνησης ιδεών. Την Οικία αρ. 33 επίσης δεν εξυπηρετεί πηγάδι, όπως άλλωστε και την προγενέστερη Οικία αρ. 32. Η κατασκευή των τοίχων μοιάζει με την Οικία 32 όπως προαναφέραμε, αλλά και με τις Οικίες Β και C στην Πύλο⁹² που χρονολογούνται στην Κλασική περίοδο με ενδείξεις ότι υπήρχαν πρωιμότερες φάσεις.

Ο 5ος αι. π.Χ.

Στα μέσα του 5ου αι. π.Χ. χτίστηκαν τα μεγάλα τείχη μεταξύ του άστεως της Κορίνθου και του λιμανιού του Λεχαιού (εικ. 2)⁹³. Οι Κεγχρεές μέσα στον 5ο αι. π.Χ. και ίσως νωρίτερα, είχαν γίνει το κυριότερο λιμάνι της Κορίνθου στον Σαρωνικό⁹⁴. Το κέντρο

⁸⁹ Jones κ.ά. 1962, 76, fig. 1.

⁹⁰ Plommer 1977, 79. Αντίθετα σε άλλα μέρη του Ελλαδικού χώρου υπάρχουν οικίες με την αυλή στα νότια, βλ. Tsakirgis 2016, 281.

⁹¹ Βλ. Hoepfner 2005, 151.

⁹² Βλ. Coleman και Abramovitz 1986, House B & House C, pl. 5, b, περιοχές B-E.

⁹³ *Corinth* III.2, 84-125· Hansen και Nielsen 2004, 467.

⁹⁴ Wiseman 1978 p. 52. Αν και πρέπει να υπήρχε οικισμός, δεν διατηρούνται ίχνη που να ταυτίζονται με ιδιωτικές οικίες μέχρι στιγμής, βλ. *Kenchreai* I, 50-52.

του άστεως συνέχισε να διαμορφώνεται. Ένα στάδιο ανεγέρθηκε το α΄ μισό του 5ου αι. π.Χ. νότια της Πειρήνης και της Ιεράς Κρήνης, στον χώρο όπου σήμερα βρίσκεται η Ρωμαϊκή Αγορά⁹⁵. Σύμφωνα με τον G. Sanders και τον C. Williams η Αγορά της Κορίνθου αυτήν την περίοδο πιθανόν εκτεινόταν βόρεια ή βορειοανατολικά του λόφου του ναού του Απόλλωνα⁹⁶. Στο ανατολικό τμήμα της Ρωμαϊκής Αγοράς οικίες, φαινομενικά χτισμένες σε αστικά συγκροτήματα, είχαν καταλάβει την περιοχή νότια του δρόμου όπου αργότερα κατασκευάστηκε η Νότια Στοά⁹⁷.

Δώδεκα οικίες ή σπαράγματα οικιών του 5ου αι. π.Χ. εντοπίστηκαν διάσπαρτα στην ευρύτερη περιοχή του άστεως (εικ. 1δ): στο δυτικό τμήμα της μετέπειτα Ρωμαϊκής Αγοράς· στον Κεραμεικό της Κορίνθου· βόρεια του λόφου του Ναού του Απόλλωνα· στην περιοχή αμέσως ανατολικά του Αρχαιολογικού Μουσείου· πιθανώς στον χώρο του Ασκληπιείου· στην Ανατολική Αγορά και ανατολικά του Θεάτρου. Εκτός της πόλης της Κορίνθου εντοπίστηκαν δύο οικίες παρόμοιας κατασκευής στην Περαχώρα, και πέρα από τους οικισμούς της Κρώμας, του Ασπροκάμπου και του Αγίου Χαράλαμπου που κατοικούνται από τον 6ο αι. π.Χ., εμφανίζονται τα ίχνη δύο νέων οικισμών, βόρεια του λόφου Βουκιανά και βόρεια του σύγχρονου οικισμού της Περαχώρας, στη θέση Αρεμάδα. Κατάλοιπα οικίας βρέθηκαν και στην Ποσειδωνία Κορίνθου. Παρακάτω αναφέρονται ενδεικτικά ορισμένες από τις οικίες του 5ου αι. π.Χ.

Τα υλικά κατάλοιπα

Το «Κτήριο με τους Καρχηδονιακούς Αμφορείς» (*Punic Amphora Building*, αρ. 10, εικ. 8) εντοπίστηκε βορειοδυτικά από το Ιερό της Στήλης⁹⁸. Αρχικά ήταν ένα τετράπλευρο κτήριο με θεμέλια από μεγάλους, λαξευμένους πόρινους λίθους⁹⁹. Στο κέντρο υπήρχε αυλή με πασιάδα στη βόρεια πλευρά της, την οποία πλαισίωναν δωμάτια στα ανατολικά, νότια και δυτικά. Ο βόρειος τοίχος της πασιάδας έγινε αργότερα εσωτερικός, με την προσθήκη των Δωματίων 3 και 4 στα βόρεια. Στην ανατολική πλευρά της αυλής υπήρχε χώρος με πήλινο δάπεδο, με λάκκους για αποθήκευση προϊόντων ή για τοποθέτηση πύθων. Αυτός ο χώρος μετατράπηκε αργότερα στο Δωμάτιο 5, το οποίο έφερε δάπεδο από θρυμματισμένο ασβεστόλιθο, παρόμοιο με της αυλής¹⁰⁰. Κάτω από τον κονιορτοποιημένο παρόλιθο υπάρχει υπόστρωμα από θρυμματισμένους αμφορείς, ενώ τα υπόλοιπα δωμάτια του κτηρίου φέρουν δάπεδο από ηγλό¹⁰¹. Η νότια πλευρά του κτηρίου είναι σε μεγάλο βαθμό ανεξερεύνητη¹⁰².

Στη δεύτερη φάση του το κτήριο βρισκόταν δυτικά μιας κύριας αρτηρίας της πόλης, που περνούσε ανάμεσα από τον αρχαϊκό ναό του Απόλλωνα και την Κρήνη Γλαύκη με κατεύθυνση προς τον Ακροκόρινθο. Περιτριγυρισμένο από δρόμους στις τρεις πλευρές του, είχε ιδανική εμπορική θέση. Αυτήν την περίοδο δημιουργούνται στο κτήριο νέα

⁹⁵ Romano 1993.

⁹⁶ Sanders 2010, 367· Sanders 2005, 11· Williams 1970, 35. Το ίδιο συμβαίνει και με την Αγορά της Αθήνας. Η παλαιότερη θέση της ίσως βρισκόταν νότια της Ακρόπολης και όχι στο σημείο της μετέπειτα Αγοράς, βλ. Tsakirgis 2009, 47.

⁹⁷ Williams 1981a, 23.

⁹⁸ Williams 1978a, 1.

⁹⁹ Williams 1979, 107.

¹⁰⁰ Williams 1979, 107.

¹⁰¹ Williams 1979, 110, 112, 113.

¹⁰² Williams 1979, 107.

χωρίσματα με μια σειρά μεγάλων, αδρά διαμορφωμένων ογκόλιθων, επάνω από τους οποίους τοποθετούνται μικρότεροι λίθοι¹⁰³. Η ανωδομή ήταν από ωμόπλινθους. Δεν υπάρχουν ορθές γωνίες ούτε παράλληλοι τοίχοι, είτε στην αρχική κατασκευή είτε στην πρώτη τροποποίηση¹⁰⁴. Η αποχέτευση με ορθογώνιους λίθους από πωρόλιθο διέρχεται από τη νότια πλευρά του δρόμου. Αποχέτευση υπάρχει και κατά μήκος της δυτικής πλευράς. Τα θραύσματα των πεσμένων κεραμιδιών που βρέθηκαν και η διάταξη των αποχευτικών αγωγών επιτρέπουν την αποκατάσταση κορινθιακής κεραμοσκεπής στο κτήριο¹⁰⁵. Η εσωτερική αυλή διατηρήθηκε¹⁰⁶. Η πρόσβασή της από τον δρόμο βρισκόταν στην ανατολική πλευρά του κτηρίου. Η αυλή και το δάπεδο της πασιάδας έφεραν ένα θρυμματισμένο και πακτωμένο δάπεδο από πωρόλιθο, που κάθε φορά τοποθετούνταν επάνω από ένα υπόστρωμα οστράκων από αμφορείς. Προστέθηκε μια νέα «στοά» μπροστά από την αρχική πασιάδα με τρεις στύλους σε ξεχωριστούς τοιχοβάτες¹⁰⁷. Μια εστία κατασκευάστηκε στα δυτικά του Δωματίου 1, ανατολικά της οποίας υπάρχει μια μικρή περιοχή στρωμένη με κορινθιακές κεράμους. Εξωτερικά του δυτικού τοίχου του Δωματίου 1 υπάρχει μια μακρά ορθογώνια προσθήκη που πιθανόν αποτελούσε το κλιμακοστάσιο.

Στο Δωμάτιο 3 βρέθηκε μια εστία και μια σειρά οπών στα βόρεια¹⁰⁸. Εντός του Δωματίου 4 σώζονται δύο τοίχοι της πρώιμης Πρωτοκορινθιακής περιόδου¹⁰⁹. Τα ευρήματα δείχνουν ότι αρχικά το κτήριο ήταν πιθανώς οικία, μέρος της οποίας προοριζόταν για τις εμπορικές δραστηριότητες του κατόχου της, και κατόπιν έγινε σχεδόν εξ ολοκλήρου εμπορικό κέντρο εισαγωγής μεγάλων ποσοτήτων ψαριών σε αμφορείς και πιθανώς οίνου¹¹⁰. Τα Δωμάτια 2 έως 4 έχουν ένα ενιαίο πάτωμα από πηλό, η αυλή και οι πασιάδες, ωστόσο, έχουν δάπεδα που δημιουργήθηκαν από τη συνεχή απόρριψη θραυσμάτων αμφορέων¹¹¹. Η διαφορά στα δάπεδα υποδεικνύει τη διαφορετική χρήση. Ο εξωτερικός χώρος καλυπτόταν με πιο σκληρό υλικό. Τα αγγεία σπάζονταν ταυτόχρονα και τα θραύσματα απλώνονταν επάνω στο δάπεδο της πασιάδας και της αυλής. Ακολούθως, επάνω στα όστρακα επιστρωνόταν θρυμματισμένος πωρόλιθος. Αυτή η διαδικασία επαναλήφθηκε αρκετές φορές. Το κτήριο φαίνεται να εγκαταλείφθηκε γύρω στο 425 π.Χ.¹¹².

Οι αμφορείς προέρχονται από πολλές πόλεις της ανατολικής και δυτικής Μεσογείου¹¹³. Σε μερικές περιπτώσεις κομμάτια ψαριών βρέθηκαν προσκολλημένα στα τοιχώματα των σπασμένων αμφορέων. Πιθανώς η επιχείρηση σταμάτησε τη λειτουργία της λόγω του Πελοποννησιακού Πολέμου, που σηματοδότησε το τέλος του εμπορίου της Κορίνθου στο Βόρειο Αιγαίο και στη Δύση.

¹⁰³ Williams 1978a, 17.

¹⁰⁴ Williams 1978a, 17.

¹⁰⁵ Williams 1978a, 16· Tsakirgis 2016, 275 για τον συνήθη τρόπο στέγασης.

¹⁰⁶ Williams 1979, 108.

¹⁰⁷ Williams 1979, 109.

¹⁰⁸ Williams 1979, 109-110.

¹⁰⁹ Williams 1980, 108. Βλ. παραπάνω, σελ. 44.

¹¹⁰ Williams 1978a, 16.

¹¹¹ Williams 1979, 112.

¹¹² Williams 1979, 118.

¹¹³ Williams 1979, 117.

Το Κεραμοποιείο (Terracotta Factory) (αρ. 17, εικ. 7) ήταν αρχικά μία τυπική κλασική ελληνική οικία, με δωμάτια διευθετημένα γύρω από μία κεντρική αυλή, και κατόπιν το μέρος μιας οικοτεχνίας κατασκευής ειδωλίων¹¹⁴ και πήλινων μικκύλων αγγείων¹¹⁵. Η οικία κατασκευάστηκε μετά το 450 π.Χ με τη μορφή μιας μεγάλης αυλής με δύο τουλάχιστον εφαιπόμενες αίθουσες στα νότια¹¹⁶. Το 425-400 π.Χ. προστέθηκαν δύο δωμάτια στα ανατολικά¹¹⁷. Το 4^ο τέταρτο του 4ου αι. π.Χ. πραγματοποιήθηκαν αλλαγές στα δωμάτια και προστέθηκαν άλλοι τρεις χώροι κατά μήκος της βόρειας πλευράς. Η κατασκευή καταστράφηκε το 3^ο τέταρτο του 4ου αι. π.Χ. από σεισμό¹¹⁸. Για τη θεμελίωση είχε λαξευτεί ο βράχος και κατασκευάστηκαν οι βάσεις των τοίχων από λίθους, επάνω στους οποίους υπήρχε ανωδομή από ωμόπλινθους¹¹⁹. Οι τοίχοι της πρώτης περιόδου είναι από φροντισμένη αργολιθοδομή με γέμισμα από λίγες μικρές λαξευμένες λίθους. Στη δεύτερη φάση οι τοίχοι αποτελούνται από λαξευμένες μεγάλες λίθους. Επάνω τους εντοπίστηκαν κέραμοι για πρώτη φορά σε οικία.

Η τρίτη περίοδος χαρακτηρίζεται από τοίχους από μικρές πέτρες. Η αυλή στα νότια-νοτιοδυτικά διέθετε πασιτάδα, με στύλους επάνω σε ξεχωριστές βάσεις¹²⁰. Ένας από τους στύλους παραμένει σε ύψος ελάχιστων εκατοστών κατά χώραν, σώζοντας λευκό κονίαμα¹²¹. Ένας εξαιρετικά μεγάλος αριθμός αγγείων και άλλων αντικειμένων βρέθηκαν στοιβαγμένα στον πίσω τοίχο της πασιτάδας. Στην αυλή βρέθηκαν επίσης 18 μήτρες ειδωλίων¹²² και 26 υφαντικά βάρη¹²³. Οι ποσότητες δείχνουν εμπορική δραστηριότητα¹²⁴. Δεν υπάρχει στις εγκαταστάσεις κλίβανος, εντούτοις οι χώροι ήταν επαρκείς για την παραγωγή ειδωλίων εντός του κτηρίου. Η κεντρική είσοδος βρισκόταν πιθανώς στον βόρειο τοίχο της αυλής¹²⁵. Στον βόρειο τοίχο του βορειοδυτικού δωματίου βρέθηκε λίθινος αγωγός για τη συλλογή νερού¹²⁶, όπως και στο Κτήριο με τους Καρχηδονιακούς Αμφορείς. Στη βορειοδυτική γωνία του δωματίου υπάρχουν ίχνη από ένα δάπεδο με λευκά βότσαλα σε κονίαμα¹²⁷. Στα νοτιοανατολικά υπάρχει ένα μικρό δάπεδο από σκληρό, γκρι κονίαμα. Η Οικία αρ. 17 είναι πιθανότατα το πρώτο παράδειγμα όπου χρησιμοποιείται τέτοιου είδους κονίαμα. Το Κεραμοποιείο ακολουθεί τον κανόνα της οικοτεχνίας στην Κλασική Ελλάδα¹²⁸.

Στα ανατολικά της αυλής υπάρχει δωμάτιο οικιακής λατρείας¹²⁹, εντός του οποίου υπήρχε μία στήλη δίπλα σε ένα ζεύγος τραπεζοφόρων. Υπήρχε μία εξέδρα, πιθανώς για

¹¹⁴ *Corinth* XV.1, 36, 45.

¹¹⁵ *Corinth* XV.1, 46· *Corinth* VII, iii, 202-203.

¹¹⁶ *Corinth* XV.1, 48· *Corinth* 7.5, 17, σημ. 61· Williams 1981b, 418-421.

¹¹⁷ *Corinth* XV.1, 47, 49.

¹¹⁸ *Corinth* XV.1, 46-47.

¹¹⁹ *Corinth* XV.1, 35-36.

¹²⁰ *Corinth* XV.1, 35.

¹²¹ Συνήθως οι στύλοι των πασιτάδων είναι ξύλινοι αλλά υπάρχουν και εξαιρέσεις, βλ. Cahill 2002, 79· Tsakirgis 2016, 282-283.

¹²² *Corinth* XV.1, 36.

¹²³ *Corinth* XV.1, 37.

¹²⁴ Williams 1981b, 419.

¹²⁵ *Corinth* XV.1, 35.

¹²⁶ *Corinth* XV.1, 39.

¹²⁷ *Corinth* XV.1, 39

¹²⁸ Για τη χρήση των οικιών ως καταστημάτων και οικοτεχνίας βλ. Ault 2007, 259· Tsakirgis 2016, 285.

¹²⁹ Williams 1981b, 418.

την τοποθέτηση λατρευτικού αγάλματος¹³⁰. Αυτά τα στοιχεία χρησιμοποιήθηκαν στη δεύτερη φάση του κτηρίου και επισκευάστηκαν για χρήση και στην τρίτη φάση. Στην τρίτη φάση ανήκουν μία δεύτερη στήλη στη νοτιοδυτική γωνία του δωματίου και ένας μικρός βωμός τριγλύφων στα ανατολικά. Η μορφή του βωμού με τις τριγλύφους απαντάται συνήθως σε ιδιωτικές οικίες στην Ελλάδα¹³¹. Η τράπεζα και ο βωμός αφορούν σε δύο ξεχωριστές λατρείες. Το δωμάτιο ανατολικά του ιερού έχει τετράπλευρη κάτοψη¹³². Στη βορειοανατολική γωνία διατηρήθηκε τμήμα ενός πήλινου μισοψημένου δαπέδου από πηλό. Η καταστροφή της οικοτεχνίας επήλθε το 350-325 π.Χ.

Η Οικία αρ. 7 στη Βόρεια Στοά σώζει δύο μόνο χώρους¹³³. Οι τοίχοι της από μεγάλους λαξευμένους λίθους είναι σχετικά ευθείς, σχηματίζουν ορθή γωνία και θυμίζουν την κατασκευή της δεύτερης φάσης της Οικίας αρ. 17¹³⁴. Στον νότιο χώρο υπάρχει ένα κυκλικό πηγάδι της Κορινθιακής περιόδου.

Η Οικία αρ. 11 βόρεια του Κτηρίου με τους Καρχηδονιακούς Αμφορείς σώζεται επίσης αποσπασματικά (εικ. 8)¹³⁵. Μία μικρή αυλή φέρει στο δάπεδό της μία αποχέτευση που περνά κάτω από το κατώφλι της εισόδου και ενώνεται με την αποχέτευση του δρόμου. Το πηγάδι 1979-1 στα βόρεια ανήκει στην πρώτη φάση χρήσης της οικίας. Ήταν σφραγισμένο από ένα σκληρό δάπεδο από θρυμμένο πωρόλιθο στο τέλος αυτής της φάσης. Και εδώ απαντώνται γωνίες οξείες, όπως αντίστοιχα και στον δρόμο νότιά της¹³⁶.

Ανατολικά του αρχαιολογικού μουσείου στην Αρχαία Κόρινθο βρέθηκε μεγάλο δάπεδο από σκληρό κονίαμα περιβαλλόμενο από τοίχους γύρω του (αρ. 22)¹³⁷. Η κατασκευή χρονολογείται στο β' μισό του 5ου ή στις αρχές του 4ου αι. π.Χ.

Την εποχή αυτήν εμφανίζονται τα πρώτα ψηφιδωτά. Τμήματα ενός εντυπωσιακού βοτσαλωτού δαπέδου (αρ. 20, εικ. 9)¹³⁸, του μοναδικού που χρονολογείται στον 5ο αι. π.Χ., βρέθηκαν πεταμένα στις επιχώσεις του 5ου αι. κάτω από την Αγορά του πρώιμου 4ου αι. π.Χ. και απεικονίζουν δύο γρύπες που επιτίθενται σε ένα άλογο. Οι μορφές φέρουν άσπρο χρώμα σε μπλε βάθος, όπου χρησιμοποιούνται κατά τόπους και κόκκινα βότσαλα¹³⁹. Η τεχνοτροπία παραπέμπει σε τρία βοτσαλωτά δάπεδα από τη Σικυώνα¹⁴⁰, ένα από την Όλυνθο και ένα από τον Πειραιά¹⁴¹. Ο γρύπας θυμίζει αντίστοιχο ζώο στην παράσταση που βρέθηκε σε προθάλαμο ανδρώνα σε οικία της Σικυώνας¹⁴². Τα βοτσαλωτά δάπεδα είναι αναμφισβήτητα η παλαιότερη μορφή ψηφιδωτού¹⁴³.

¹³⁰ Williams 1981b, 419-420.

¹³¹ Williams 1979, 137· Μπανάκα-Δημάκη 1985, 69.

¹³² *Corinth* XV, I, 42.

¹³³ De Waele 1931, 400.

¹³⁴ Βλ. επίσης παρόμοια κατασκευή με μεγάλους λαξευμένους λίθους στους Αλιείς: Ault 2005, fig. 7, 10.

¹³⁵ Williams 1980, 110.

¹³⁶ Όπως και σε άλλες πόλεις που προϋπήρχαν του 5ου αι. π.Χ., οι οικίες είχαν αναγκαστικά την παλιά διαρρύθμιση, και συνήθως οι τοίχοι σχηματίζουν οξείες γωνίες, βλ. Tsakirgis 2016, 277.

¹³⁷ Weinberg 1948, 229, pl. 88a. Στην ίδια περιοχή (αμέσως νοτιοδυτικά του Ναού F) εντοπίστηκαν λείψανα οικίας των μέσων του 5ου αι. π.Χ., βλ. Williams κ.ά. 1974, 7, 8.

¹³⁸ Weinberg και Weinberg 1946, 72.

¹³⁹ Morgan 1937, 546-7, fig. 8.

¹⁴⁰ Ορλάνδος 1936, 82, 83, εικ. 15-17· 1937, 94, 8, 9· 1939, 122, εικ. 3.

¹⁴¹ Donaldson 1965, 77-88.

¹⁴² Krystalli Votsis 1976, 584, fig. 12.

¹⁴³ Dunbabin 1979, 265.

Στην Περαχώρα, η Οικία αρ. 36 (εικ. 10)¹⁴⁴ είναι ένα ορθογώνιο κτήριο του 5ου ή 4ου αι. π.Χ., με τοίχους που αποτελούνται από μία μονή σειρά λίθων αδρά λαξευμένων. Σε ένα σημείο του νότιου τοίχου, ένας μεγάλος πεσμένος από γειτονικό λόφο ογκόλιθος έχει ενσωματωθεί στον τοίχο, υποδηλώνοντας μία προχειρότητα στην κατασκευή. Η είσοδος στο κέντρο του βόρειου τοίχου αποτελείται από ένα κατώφλι από πλάκες διαμορφωμένο εσωτερικά που οδηγεί σε μία κεντρική αυλή¹⁴⁵. Πιθανόν υπήρχε μία σειρά από δωμάτια κατά μήκος της νότιας πλευράς της οικίας. Το κτήριο ίσως χτίστηκε επάνω από μία οικία του 6ου αι. π.Χ., με ενδείξεις χρήσης στις αρχές του 7ου αι. π.Χ.¹⁴⁶.

Η Οικία αρ. 37¹⁴⁷ μοιάζει στην Οικία αρ. 36 και χρονολογείται στην ίδια περίοδο.

Πέρα από τους οικισμούς στην Περαχώρα, στον Ασπρόκαμπο¹⁴⁸, στην Κρώμνα¹⁴⁹ και στον Άγιο Χαράλαμπο, που κατοικούνται ήδη από τον 6ο αι. π.Χ., εμφανίζονται τον 5ο αι. π.Χ. τα ίχνη ενός νέου οικισμού βόρεια του λόφου Βουκιανά (εικ. 1)¹⁵⁰. Σώζονται μόνο τα τμήματα τριών τοίχων οικίας, αλλά στην περιοχή υπάρχουν πηγάδια, διάσπαρτα όστρακα και θραύσματα σαρκοφάγων. Η ύπαρξη του νέου οικισμού στην εύφορη πεδιάδα νοτιοανατολικά του άστεως της Κορίνθου πιθανόν συνδέεται με την αυξανόμενη άσκηση εξουσίας της πόλεως-κράτους και την προσπάθεια αξιοποίησης του εύφορου εδάφους στα νοτιοανατολικά της πόλης. Ανατολικά του σύγχρονου οικισμού της Περαχώρας στη θέση «Αρεμάδα», κατά τις εργασίες της νέας χάραξης τμήματος της Ε.Ο. Περαχώρας-Πισσίων εντοπίστηκε μόνιμος αγροτικός οικισμός του 5ου αι. π.Χ.¹⁵¹. Τα αποτελέσματα της ανασκαφής είναι αδημοσίευτα. Η ύπαρξη μιας μεμονωμένης οικίας στην Ποσειδωνία¹⁵² (Οικία αρ. 59, βλ. παραπάνω, σελ. 53) αφορά πιθανόν στον έλεγχο και στη διαχείριση του αρχαίου λατομείου, σε χώρο του οποίου έχει εγκατασταθεί η οικία.

Σχεδόν σε όλη την απόσταση μεταξύ των χωριών Χιλομόδι και Κλένια υπάρχει αρχαίος οικισμός¹⁵³ που ταυτίζεται με την Τενέα. Όταν ο Βακχιάδης Αρχίας αποίκισε τις Συρακούσες στον ύστερο 8ο αι. π.Χ., οι περισσότεροι άποικοι που τον συνόδευσαν ήταν Τενεάτες¹⁵⁴. Κοντά στο Χιλομόδι βρέθηκε νεκροταφείο του 5ου-4ου αι. π.Χ.¹⁵⁵, ενώ νέες ανασκαφές αποκάλυψαν κι ένα νεκροταφείο του 6ου-4ου αι. π.Χ.¹⁵⁶.

Συγκριτική μελέτη των δεδομένων του 6ου αι. π.Χ.

Η αποσπασματικότητα των ευρημάτων δεν βοηθά στην εξαγωγή πολλών συμπερασμάτων σχετικά με τη μορφή των οικιστικών θυλάκων της πόλης της Κορίνθου κατά τον 5ο αι. π.Χ., αν και δίνει κάποια στοιχεία ως προς την έκτασή τους. Δεν υπάρχει κανένα στοιχείο ότι οποιοδήποτε τμήμα της πόλης στα κλασικά ή ελληνιστικά χρόνια είχε

¹⁴⁴ Tomlinson 1969 184.

¹⁴⁵ Tomlinson 1969, 185.

¹⁴⁶ Robertson 1939, 194.

¹⁴⁷ Tomlinson 1969, 185.

¹⁴⁸ Wiseman 1978, 35-36.

¹⁴⁹ Wiseman 1963, 271-273· Wiseman 1978, 66· Tartaron κ.ά. 2006, 504.

¹⁵⁰ Wiseman 1963, 275, fig. 1· Wiseman 1978, 70.

¹⁵¹ Κασίμη 2016, 454-455.

¹⁵² Αολαματζίδου-Κωστούρου 2012, 76.

¹⁵³ Παπαχριστοδούλου 1970, 103-104· Wiseman 1978, 92.

¹⁵⁴ Στράβων, 8.6.22.

¹⁵⁵ Wiseman 1978, 93.

¹⁵⁶ Κίσσας και Γιαννακόπουλος 2016α, 929-930, εικ. 18, 19· 2016β, 456-457, εικ. 69, 70, 71.

οργανωθεί σε οικοδομικά τετράγωνα με κάποιο σύστημα¹⁵⁷. Αυτό υποδεικνύει η χωροθέτηση των Οικιών αρ. 10 (Κτήριο των Καρχηδονιακών Αμφορέων) και ΙΙ, τις οποίες χωρίζει ένας δρόμος. Η κάτοψή τους σε σχέση με το οδικό σύστημα προδίδει την έλλειψη συμμετρικών στοιχείων, καθώς η πορεία του δημόσιου δρόμου ακολουθεί την ακανόνιστη πορεία των τοίχων των δύο οικιών. Δεν υπάρχει κανονικό σχέδιο των οικιών ή κοινό μέγεθος. Οι οικίες έχουν οξείες γωνίες καθώς ακολουθούν το προϋπάρχον σύστημα των οδών¹⁵⁸.

Η Οικία των Καρχηδονιακών Αμφορέων (βλ. παραπάνω, σ. 53 κ.ε.) πιθανόν ανήκε σε εξέχοντα έμπορο της Κορίνθου, αφενός γιατί φέρει πολλά ευρήματα που υποδεικνύουν υπερπόντιο εμπόριο, αφετέρου γιατί περιτριγυρισμένο σε τρεις πλευρές με δρόμους, το κτήριο είχε ιδανική εμπορική θέση σε αυτήν την περιοχή της κλασικής πόλης. Αν και στην πλήρωση του δαπέδου της αυλής έχουν χρησιμοποιηθεί θραύσματα αμφορέων, κάτι που δεν έχουμε ξαναδει και προφανώς προέκυψε λόγω του πρόσφορου υλικού από τη χρήση του κτηρίου, το επάνω μέρος του δαπέδου συνίστατο από θρύμματα πορώλιθου, μία πρακτική όπως είδαμε πολύ συνηθισμένη στην κορινθιακή επικράτεια που απαντάται ήδη από τον 7ο αι. π.Χ. Η αυλή της οικίας βρίσκεται στο κέντρο¹⁵⁹. Στην Αθήνα στον 6ο και στον πρώιμο 5ο αι. π.Χ. οι αυλές βρίσκονταν στο κέντρο ή στα νότια¹⁶⁰, ακολουθώντας την αρχαία παράδοση.

Για πρώτη φορά εδώ εμφανίζεται η πασιάδα, στο βόρειο μάλιστα μέρος της κεντρικής αυλής¹⁶¹. Λίγο αργότερα στη Συνοικία των Κεραμέων, στο Κεραμοποιείο, η πασιάδα χωροθετείται στη δυτική πλευρά της αυλής. Πιθανώς εδώ η θέση υπαγορευόταν από λόγους που αφορούσαν τη λειτουργία της επιχείρησης. Η δεύτερη πασιάδα που προσαρτήθηκε στη β' φάση της Οικίας με τους Καρχηδονιακούς Αμφορείς συναντάται και στην οικία της Βάρης¹⁶².

Οι αποκαλυφθείσες οικίες του 5ου αι. π.Χ. που έχουν ανασκαφεί δεν έχουν χώρους που μπορούν να ταυτιστούν με κάποια συγκεκριμένη χρήση, πέραν της αυλής¹⁶³. Μια εξαίρεση ίσως είναι ο χώρος μεταξύ του τοίχου του Δωματίου Ι και του δυτικού στύλου της εσωτερικής πασιάδας του κτηρίου με τους καρχηδονιακούς αμφορείς, στη βορειοδυτική γωνία της οποίας υπάρχει μία εστία που θα μπορούσε να είναι το μαγειρείο. Τα Δωμάτια αρ. 2 έως και 4 που έχουν δάπεδο από πηλό, πιθανόν να συνιστούν δωμάτια διημέρευσης, αν και παρόμοια δωμάτια θα βρίσκονταν και στον άνω όροφο.

¹⁵⁷ Williams και Zervos 1982, 8.

¹⁵⁸ Όπως και στην Αθήνα, βλ. Tsakirgis 2009, 49. Οι αθηναϊκές οικίες είναι μέτριες απ' όλες τις απόψεις, σε μέγεθος, υλικό και διακόσμηση.

¹⁵⁹ Αυτή η διαρρύθμιση συνάδει με τις αρχαίες πηγές: Ξενοφών, *Απομνημονεύματα*, 3.8.9 (ψευδο) Αριστοτέλης, *Οικονομικός*, I.vi.6-8, 1345β. 22-25.

¹⁶⁰ Tsakirgis 2009, 49.

¹⁶¹ Για παράλληλα πρβλ. Cahill 2002, 75, αν και οι οικίες στην Όλυνθο χρονολογούνται από περίπου το 430 π.Χ. Για την πασιάδα και την προσάδα βλ. Vitruvius, *De Architectura*, 6.7.1. Επίσης, Ault 2005, 65-67· Tsakirgis 2016, 282-283.

¹⁶² Jones κ.ά. 1973, 431.

¹⁶³ Κατά την Tsakirgis (2016, 283, 285) δεν είχαν καθορισμένη λειτουργία τα περισσότερα δωμάτια, ακόμη και τα μέρη που φαίνονται πολύ χαρακτηριστικά, όπως η κουζίνα. Στην κλασική Ελλάδα οι εστίες ήταν πιο πολύ σημείο συνάντησης της οικογένειας για να επωφεληθούν από τη ζέστη και το φως, βλ. Tsakirgis 2016, 284.

Αυτήν την εποχή παρατηρούμε για πρώτη φορά αγωγούς κατά μήκος των εξωτερικών όψεων των οικιών (βλ. Οικίες αρ. 10, αρ 17) που συναντώνται με λίθινους αγωγούς των δημόσιων δρόμων ή και μέσα στις αυλές τους (αρ. 11). Οι αγωγοί είναι δείκτης του βαθμού της κρατικής οργάνωσης της πόλεως-κράτους της Κορίνθου. Αυτήν την περίοδο υπάρχει και αλλού αγωγός κατά μήκος οδών, για παράδειγμα στο ανατολικό τμήμα της μετέπειτα Ρωμαϊκής Αγοράς¹⁶⁴. Αγωγοί απαντώνται και στην Αθήνα νωρίς¹⁶⁵. Από τα θραύσματα των πεσμένων κεραμιδιών που βρέθηκαν στο Κτήριο των Καρχηδονιακών Αμφορέων και από τη διάταξη των αποχευτικών αγωγών, αποκαθίσταται για πρώτη φορά μία κανονική κορινθιακή κεραμοσκεπή σε οικία¹⁶⁶.

Στην ανατολική πλευρά της αυλής της Οικίας αρ. 10 υπήρχε στην α΄ φάση ένας χώρος με πηλίνο δάπεδο, όπου βρέθηκαν λάκκοι για αποθήκευση είτε για να περιέχουν πίθους, όπως παρατηρήθηκε και στην ίδια οικία κατά την Πρωτοκορινθιακή περίοδο, στην οικία Βενετσάνου στα Ισθμία και στην Όλυνθο¹⁶⁷.

Στο Κτήριο των Καρχηδονιακών Αμφορέων δεν υπάρχουν ορθογώνιες γωνίες ούτε παράλληλοι τοίχοι, είτε στην αρχική κατασκευή είτε στη δεύτερη φάση. Αυτό πιθανόν οφείλεται στο γεγονός ότι τμήματα της οικίας βρίσκονται επάνω σε τοίχους παλαιότερης μάλλον οικίας (βλ. παραπάνω, σ. 44) ακολουθώντας την παλιά διαρρύθμιση. Αντίθετα η Οικία αρ. 17 (το Κεραμοποιείο), που κτίστηκε εξαρχής μετά τα μέσα του 5ου αι. π.Χ., έχει τοίχους σχεδόν ευθείς που διασταυρώνονται σε ορθές γωνίες. Μόνο μία εξαίρεση υπάρχει στο δωμάτιο ανατολικά του δωματίου με την οικιακή λατρεία, που έχει κάτοψη τραπέζιου. Η αποσπασματική Οικία αρ. 7 (Building F) στη Βόρεια Στοά επίσης έχει σχετικά ευθείς τοίχους, κατασκευασμένους από μεγάλους λιθόπλινθους, που θυμίζουν την κατασκευή της δεύτερης φάσης της Οικίας αρ. 17.

Από τις οικίες που χρονολογούνται στον 5ο αι. π.Χ., μόνο τρεις, οι αρ. 10, 17 και 36 (Περαχώρα) σώζουν σε επαρκή βαθμό την κάτοψη και τις εσωτερικές διαρρυθμίσεις τους. Από αυτές η Οικία αρ. 17 ήταν οικοτεχνία, και η Οικία αρ. 10 οικία που στέγαζε εμπορική επιχείρηση. Η Οικία αρ. 36 δε μπορούμε να γνωρίζουμε κατά πόσο είχε χρήση ως αμιγής οικία, γιατί δεν σώζονται τα κινητά ευρήματα από την ανασκαφή της. Συνεχίζεται επομένως η τάση οι οικίες να αποτελούν και χώρους παραγωγής ή/και εμπορίου. Όπως έχουμε προαναφέρει, η οικοτεχνία ήταν ο κανόνας στην κλασική Ελλάδα¹⁶⁸, αν και ελλείψει στοιχείων δεν γνωρίζουμε σε τι ποσοστό.

Όπου υπάρχουν στοιχεία, τεκμηριώνεται ότι κατασκευάζονταν θεμέλια των τοίχων από λίθους με ανωδομή από ωμόπλινθους. Αντίθετα, πουθενά δεν βρέθηκαν τεκμήρια ότι οι τοίχοι ήταν ολωσδιόλου κατασκευασμένοι από λίθους.

Τα δάπεδα που χρησιμοποιούνται είναι εκτός από τον θρυμματισμένο πωρόλιθο (που συναντάται μία μόνο φορά, στην Οικία 10), ένα δάπεδο από λευκά βότσαλα σε

¹⁶⁴ Βλ. Williams 1981a, 23.

¹⁶⁵ Lang 2007, 187.

¹⁶⁶ Βλ. παραπάνω, σ. 54 και Williams 1978a, 16. Η κεραμοσκεπή είναι ο συνηθέστερος τρόπος κάλυψης της οικίας στα κλασικά και ελληνιστικά χρόνια, βλ. Tsakirgis 2016, 275.

¹⁶⁷ Βλ. Cahill 2002, 78-79, σύμφωνα με τον οποίο οι πίθοι τοποθετούνταν στην αυλή για τη συλλογή του βρόχινου νερού από τις στέγες. Η Tsakirgis (2016, 279) επίσης αναφέρει ότι το νερό από τη στέγη των οικιών συλλεγόταν στον χώρο της αυλής.

¹⁶⁸ Για τη χρήση των οικιών ως καταστημάτων και οικοτεχνίας βλ. Ault 2007, 259· Jones 2007, 267-280· Tsakirgis 2015, 14. Οικοτεχνίες αναφέρονται επίσης στον Δημοσθένη (*Κατ' Αφόβου* Επιτροπής, 27.9) και στον Λυσία (*Κατά Ερατοσθένους*, 12.19).

κονίαμα (Οικία αρ. 17)¹⁶⁹ ή μόνο με κονίαμα (αρ. 17, 22). Σύμφωνα με τον Cahill αυτό το είδος δαπέδου συνηθίζεται στους ανδρώνες¹⁷⁰. Στην Οικία αρ. 17 (το Κεραμοποιείο) είναι η πρώτη ίσως φορά που χρησιμοποιείται τέτοιου είδους δάπεδο στην Κορινθία. Κονίαμα φέρουν τα δάπεδα του προθαλάμου και του ανδρώνα της Οικίας Βενετσάνου στην Κυρά Βρύση Ισθμίας¹⁷¹. Χρησιμοποιείται επίσης πήλινο δάπεδο (αρ 17, και αρ. 10 στα δωμάτια 2-4) πιθανόν μισοψημένο.

Πέρα από τη σκληρότητα του θρυμματισμένου πωρόλιθου που χρησιμοποιείται σε εξωτερικούς χώρους, τα δύο άλλα είδη δαπέδου, το βοτσαλωτό και το σκληρό κονίαμα είναι περίτεχνα στην κατασκευή και προδίδουν περισσότερη φροντίδα, ενώ το πήλινο δάπεδο είναι πρόχειρη κατασκευή. Αυτές οι παρατηρήσεις σε συνδυασμό με τη μελέτη του αρχαιολογικού πλαισίου μπορούν να μας διευκολύνουν ως έναν βαθμό στην εξακρίβωση της χρήσης των χώρων. Τα δάπεδα από διαμορφωμένο βράχο και υδραυλικό κονίαμα στην οικία στην Ποσειδωνία θα πρέπει να μελετηθούν περαιτέρω σε σχέση με το αρχαιολογικό τους πλαίσιο, γιατί ακολουθούν πρακτικές του 4ου και όχι του 5ου αι. π.Χ.

Στην Περαχώρα, η Οικία αρ. 36 έχει αρκετά κοινά στοιχεία με την προγενέστερη Οικία αρ. 33 του 6ου αι. π.Χ.¹⁷². Η αυλή βρίσκεται πλέον στο κέντρο και οι τοίχοι γωνιάζουν σχεδόν σε ευθεία γωνία. Οι τοίχοι αποτελούνται από μονή σειρά λίθων στις περισσότερες περιπτώσεις, είναι πιο πλατείς και ευθείς και σχηματίζουν κανονικά γωνίες των 90 μοιρών στη νεότερη οικία. Στην οικία του 6ου αι. π.Χ. (Οικία αρ. 33) υπάρχει ανδρώνας και είναι πιθανό να υπήρχε ανάλογο δωμάτιο και στην Οικία αρ. 36, το οποίο δεν σώθηκε.

Ο προελληνιστικός 4ος αι. π.Χ.

Από το 400 π.Χ. έως την Ελληνιστική περίοδο η περιοχή νότια της κρήνης Πειρήνης συνέχισε να χρησιμοποιείται για οικίες ή μικρά εμπορικά ή βιομηχανικά κτήρια, όπως κατά τον αμέσως προηγούμενο αιώνα¹⁷³. Οικιστικοί θύλακες εμφανίστηκαν αυτήν την περίοδο στην περιοχή της Ιουλίας Βασιλικής αλλά και πιο βορειοδυτικά, στα ανατολικά του Θεάτρου, και βορειοανατολικά στα λεγόμενα «Λουτρά της Αφροδίτης»¹⁷⁴. Ο οικιστικός χαρακτήρας νότια της Πειρήνης άλλαξε το β' μισό του 4ου αι. π.Χ., όταν κατασκευάστηκε η Νότια Στοά¹⁷⁵. Στην Περαχώρα ακόμη απαντώνται οικίες ανατολικά του Ηραίου και στην Ισθμία εμφανίζονται τα πρώτα ίχνη οικισμού επάνω στον λόφο της Ράχης. Δεν εμφανίζονται πέραν της Ράχης νέοι οικισμοί στην ενδοχώρα, ίσως λόγω των παραγμένων χρόνων της Ισοπολιτείας της Κορίνθου με το Άργος αλλά και του Κορινθιακού Πολέμου, που επέφερε καταστροφές στην κορινθιακή ύπαιθρο (εικ. 1ε)¹⁷⁶.

¹⁶⁹ *Corinth* XV.1, 39.

¹⁷⁰ Cahill 2002, 80.

¹⁷¹ Γκιώνη 2018α, 636.

¹⁷² Tomlinson 1969, 238.

¹⁷³ Williams 1980, 111 κ.ε.· *Corinth* I.3, 134.

¹⁷⁴ Robinson 1962, 124.

¹⁷⁵ Williams 1981a, 23.

¹⁷⁶ Γκιώνη 2018β, 18-19.

Τα υλικά κατάλοιπα

Παρακάτω παρουσιάζονται ενδεικτικά οι οικίες του προελληνιστικού 4ου αι. π.Χ. με τα πιο ενδιαφέροντα χαρακτηριστικά.

Η Οικία αρ. 12 (Building IV, εικ. 6) κατασκευάστηκε το 400 π.Χ. περίπου και η δεύτερη φάση της ανήκει στον 4ο αι. π.Χ. Βρίσκεται κάτω από το δυτικό άκρο της Νότιας Στοάς, και διαθέτει ένα κελάρι (ή υπόγειο) που επιχώθηκε στα μέσα του 4ου αι. π.Χ.¹⁷⁷. Έχει βάθος 2 μ. και φέρει κλίμακα λαξευμένη κατά μήκος του νότιου τοίχου. Μία τάφος πλάτους περίπου 0,90 μ. περιβάλλει το κελάρι στις τρεις πλευρές. Ο ανασκαφέας ερμηνεύει την τάφο ως θεμέλιο για ένα περιστύλιο¹⁷⁸. Η τάφος θεμελιώσης στη βόρεια πλευρά του κελαιριού συνεχίζεται προς τα δυτικά. Δυτικά του κελαιριού ένας λάκκος χύτευσης, δημιουργήθηκε μετά την παύση λειτουργίας της οικίας¹⁷⁹. Μόνο ένα τμήμα δωματίου σώζεται στα βόρεια, με δάπεδο από κονίαμα που πλαισιώνει ένα βοτσαλωτό με παράσταση γύρω από το πηγάδι αρ. 1979-2. Διατηρείται τμήμα μιας χαμηλής, υπερυψωμένης εξέδρας¹⁸⁰. Το βόρειο άκρο του ψηφιδωτού έχει καταστραφεί. Ένα κεντρικό ανθέμιο κοσμεί τη νότια πλευρά του πλαισίου¹⁸¹. Η άλλη φυτική διακόσμηση φαίνεται να είναι αγιόκλημα. Η παράσταση πλαισιώνεται από δύο γραμμές με λευκά βότσαλα. Από την τεχνοτροπία της παράστασης το βοτσαλωτό μπορεί να χρονολογηθεί στον 4ο αι. π.Χ. Παράλληλες παραστάσεις σε βοτσαλωτά ψηφιδωτά βρέθηκαν στην Ερέτρια, στη Σικυώνα και στην Πέλλα¹⁸².

Από το κτήριο συλλέχθηκαν τμήματα επτά πήλινων οικιακών βωμών, ένας αριθμός αξιοσημείωτα μεγάλος¹⁸³. Είναι όλοι ορθογώνιοι στο σχήμα, και οι τρεις έφεραν διακόσμηση με ανάγλυφο ιππέα. Οι βωμοί αυτού του είδους κατασκευάζονταν σε μήτρα¹⁸⁴. Η χρήση των μικρών πήλινων βωμών στην ηπειρωτική Ελλάδα ήταν βασικά οικιακή¹⁸⁵.

Η Οικία αρ. 27 (Building II, εικ. 6) είναι μεγάλη (διαστ.: 22,60 x 19,80 μ.) και με περίπλοκο χαρακτήρα¹⁸⁶. Οι τοίχοι του κτηρίου είχαν πόρινους ορθοστάτες. Η κύρια είσοδος στη μεγάλη κεντρική αυλή γινόταν μέσω ενός εξωτερικού διαδρόμου στα ανατολικά. Ο χώρος εισόδου στην αυλή έχει σκληρό κονίαμα επάνω σε λιθόστρωτο

¹⁷⁷ Williams 1979, 105 και Catling 1979, 10· Williams 1980, 108.

¹⁷⁸ Περιστύλιο έχουν η Οικία της Καλής Τύχης (μετά το 425 π.Χ.) και η Οικία του Κομικού Ηθοποιού στην Όλυνθο που χρονολογείται περίπου το 430 π.Χ. Graham 1974, 46 και Cahill 2002, 138, fig. 8. Στην Όλυνθο βρέθηκαν 19 οικίες με περιστύλιο. Τη στέγη στήριζαν ξύλινοι στύλοι και περιστασιακά κίονες, βλ. Cahill 2002, 79. Και στην Ερέτρια απαντάται, π.χ. σε οικία του πρώιμου 4ου αι. π.Χ., βλ. Walter-Καρύδη 1996, 5, 8 και εικ. 6. Τον 4ο αι. π.Χ. το πλήρες περιστύλιο απαντάται πιο συχνά, βλ. Tsakirgis 2016, 282-283.

¹⁷⁹ Williams 1979, 129.

¹⁸⁰ Williams 1980, 114.

¹⁸¹ Williams 1980, pl. 18 b, 19a.

¹⁸² Williams 1980, 116. Για την Ερέτρια βλ. Ducrey 1989, 55, figs 3, 4, επτάφυλλο ανθέμιο από οικία που χρονολογείται στο 4ο τρίτο του 4ου αι. π.Χ. Για τη Σικυώνα βλ. Salzmann 1979, 290-303, fig. 13. Παρόμοια παράσταση ανθεμίου με έσω νεύοντα φύλλα υπάρχει σε ψηφιδωτά δάπεδα που αποκαλύφθηκαν το 2012 στη Σικυώνα και στο Χτίρι, βλ. Παπαθανασίου 2016, 325, 328, εικ. 46 και 49. Το ψηφιδωτό της Κορίνθου φαίνεται λίγο πιο πρώιμο από το ψηφιδωτό στην Οικία Αρπαγής της Ελένης στην Πέλλα, Welsch 1992, 61, fig. 110.

¹⁸³ Williams 1979, 139.

¹⁸⁴ Ένα τμήμα μήτρας για κατασκευή βωμού έχει βρεθεί στην Κόρινθο, Merker 2006, 20, αρ. 5.

¹⁸⁵ Williams 1979, 137· Nilsson 1954, 221.

¹⁸⁶ Williams και Fisher 1972, 145, 165.

υπόστρωμα και η αυλή δάπεδο από πηλό και βότσαλα¹⁸⁷. Πέντε ορθογώνια δωμάτια βρίσκονται στη νότια πλευρά της. Το βορειοανατολικό μέρος του κτηρίου φέρει από δύο δωμάτια εκατέρωθεν μιας μικρότερης αυλής¹⁸⁸, που διέθετε μία θύρα στον βόρειο τοίχο της, καθιστώντας αυτήν την πτέρυγα προσιτή από τον δρόμο και αυτόνομη¹⁸⁹.

Η πλαϊνή είσοδος που οδηγούσε στη μεγαλύτερη αυλή προοριζόταν μόνο για τα νότια δωμάτια της οικίας αρ. 27, αλλά από εκεί φαίνεται ότι δεν υπήρχε πρόσβαση στο συγκρότημα της μικρότερης αυλής.

Το βορειοδυτικό τμήμα της οικίας είναι ορθογώνιο με μία τετράγωνη λεκάνη και μία δεξαμενή που φέρει κονίαμα, στη νοτιοανατολική γωνία¹⁹⁰. Στον νότιο τοίχο του δωματίου βρίσκονται υπολείμματα μιας σχεδόν τετράγωνης χαμηλής εξέδρας με σκληρό δάπεδο. Ένας διαχωριστικός τοίχος, και ίσως ένας πάγκος, φαίνεται ότι εκτεινόταν από την εξέδρα στον βόρειο τοίχο του κτηρίου. Ένα πηγάδι (αρ. 71.3) βρίσκεται στον βόρειο τοίχο του δωματίου. Το νερό από το δωμάτιο εκκεωνόταν με αποχέτευση στο δημόσιο αποχετευτικό δίκτυο που έτρεχε κατά μήκος του βόρειου τμήματος του κτηρίου.

Από τα ευρήματα το κτήριο χρονολογείται μετά το 350 π.Χ.¹⁹¹. Στο ανώτερο από τα τρία δάπεδα του Δωματίου 2 βρέθηκε ένας θησαυρός 76 νομισμάτων, που μαζί με τους σωρούς κορινθιακών κεράμων υποδηλώνουν ξαφνική καταστροφή (310-300 π.Χ.)¹⁹².

Το μεγάλο μέγεθος της οικίας δεν είναι σπάνιο για μία ύστερη κλασική οικία¹⁹³, ωστόσο το κτήριο έχει ιδιαιτερότητες, όπως ο εξωτερικός διάδρομος στα ανατολικά, η απουσία πασιάδας, και η σειρά δωματίων στα νότια που είναι προσανατολισμένα προς τα βόρεια/βορειοδυτικά, σε μία διαρρύθμιση που δεν εκμεταλλεύεται την πορεία του ήλιου¹⁹⁴. Η αυτονομία των «συγκροτημάτων» υποδεικνύεται και από το γεγονός ότι ενώ η μεγάλη αυλή τροφοδοτείται με νερό από την Πειρήνη, στη βορειοανατολική πτέρυγα υπήρχε πηγάδι για να καλύπτει τις ανάγκες των ενοίκων της¹⁹⁵. Ένα από τα πλησιέστερα παράλληλα για την Οικία αρ. 27 βρίσκεται στη βιομηχανική συνοικία της αρχαίας Αθήνας, στην οδό Πειραιώς, νοτιοδυτικά της αρχαίας Αγοράς¹⁹⁶. Ένα δεύτερο αθηναϊκό κτήριο παρόμοιας μορφής, το λεγόμενο Στρατηγείο, βρίσκεται στην ίδια περιοχή¹⁹⁷. Ο Williams προτείνει τη χρήση των Δωματίων 1-5 ως έδρες ενός ειδικού διοικητικού συμβουλίου ή συμβουλίων, σε συνδυασμό όμως με οικιστική μονάδα όπου διέμεναν οι αξιωματούχοι. Ωστόσο, δεν βρέθηκαν σαφή στοιχεία εντός του κτηρίου που να επιβεβαιώνουν αυτήν τη χρήση.

Αρκετές περιπτώσεις οικιών αποτελούν λείψανα που σώθηκαν από τις καταστροφές των Ρωμαίων και την ανοικοδόμηση. Δεν μπορούμε να βγάλουμε συνολικά συμπεράσματα

¹⁸⁷ Williams και Fisher 1972, 167.

¹⁸⁸ Williams και Fisher 1972, 168.

¹⁸⁹ Βλ. και Williams και Fisher 1972, fig. 5.

¹⁹⁰ Williams και Fisher 1972, 169.

¹⁹¹ Williams και Fisher 1972, 170.

¹⁹² Williams και Fisher 1972, 171.

¹⁹³ Η Οικία Δήμα στην Αττική έχει διαστάσεις 22,05x16,10 μ., βλ. Jones κ.ά. 1962, 75-114. Βλ. επίσης Boersma 1970, αρ. 149, 150.

¹⁹⁴ Ξενοφών, *Απομνημονεύματα*, 3.8. 9. και Ξενοφών *Οικονομικός*, 9.4.

¹⁹⁵ Williams και Fisher 1972, 173.

¹⁹⁶ Crosby 1951, 168-187.

¹⁹⁷ Thompson 1955, 54-55.

από αυτά τα κατάλοιπα, ωστόσο, από τη σύγκριση των χαρακτηριστικών μεταξύ τους προκύπτουν χρήσιμα στοιχεία. Παρατίθενται εδώ τα ακόλουθα παραδείγματα:

Κάτω από τη βορειοδυτική γωνία της Ιουλίας Βασιλικής βρέθηκε ένα δάπεδο από κονίαμα με βότσαλα και ίχνη οικίας (αρ. 24) με λαξευμένο στον βράχο αγωγό, με δύο φάσεις χρήσης¹⁹⁸. Η χρήση τερματίστηκε πιθανώς γύρω στο 370 π.Χ.

Στην ίδια περιοχή, κάτω από το βόρειο πέρας του υστερότερου προσώου του Νοτιοανατολικού Κτηρίου (Southeast Building), βρέθηκε τμήμα δαπέδου από κονίαμα – πιθανόν η αυλή μιας οικίας– που χρονολογείται στον πρώιμο 4ο αι. π.Χ. (αρ. 14)¹⁹⁹.

Ένα δεύτερο βοτσαλωτό δάπεδο με παράσταση (το τρίτο συνολικά στην Κορινθία) έχει ενσωματωθεί μέσα σε ρωμαϊκή οικία ανατολικά του Θεάτρου (αρ. 31, εικ. 11) και χρονολογείται πριν το 348 π.Χ.²⁰⁰. Το ψηφιδωτό είναι σχεδόν τετράγωνο, με διαστάσεις 3,80x3,60 μ.²⁰¹. Τα σχέδια είναι κατασκευασμένα από μικρά μπλε-μαύρα και λευκωπά βότσαλα επάνω σε κονίαμα. Το εξωτερικό πλαίσιο φέρει παράσταση μαιάνδρου, που πλαισιώνει έναν κύκλο με κυματοειδή παράσταση. Στο κέντρο του κύκλου υπάρχει ένας μικρός ρόδακας, από την περιφέρεια του οποίου εκτείνονται μεγάλα ανθέμια. Οι δύο γωνίες σώζουν παράσταση με ομάδες ζώων. Η τεχνική της κατασκευής και η τεχνολογία είναι παρόμοια με εκείνα που εμφανίζονται στο δάπεδο μιας οικίας στην Όλυμπο που ανακαλύφθηκε το 1928²⁰², καθώς και της Οικίας των Ψηφιδωτών στην Ερέτρια που χρονολογείται στο α΄ τρίτο του 4ου αι. π.Χ., και της Οικίας της Καλής Τύχης στην Όλυμπο, που κατασκευάστηκε μάλλον το 425 π.Χ.²⁰³. Ο Robinson χρονολογεί το έργο περίπου στο 400 π.Χ. Παρόμοιο βοτσαλωτό δάπεδο αποκαλύφθηκε πρόσφατα στις εργασίες για τον αυτοκινητόδρομο της Ολυμπίας Οδού στη Σικυώνα²⁰⁴. Ειδικά το μοτίβο του μαιάνδρου που πλαισιώνει την παράσταση και στα δύο βοτσαλωτά είναι πανομοιότυπο.

Αμέσως ανατολικά του Αρχαιολογικού Μουσείου υπήρχε μία στενόμακρη δεξαμενή που πιθανόν ανήκε σε οικία²⁰⁵ (Δεξαμενή F, αρ. 21)²⁰⁶. Φέρει υδατοστεγές κονίαμα και στο κέντρο του δαπέδου μία ελλειψοειδή κοίλανση καθίζησης. Το δάπεδο επάνω από τη δεξαμενή συνίστατο σε ένα παχύ στρώμα από πολύ σκληρό, κιτρινωπό κονίαμα που περιείχε βότσαλα και ανήκε ίσως στην αυλή μιας οικίας²⁰⁷. Η δεξαμενή χρησιμοποιήθηκε ίσως για πρώτη φορά τον 4ο αι. π.Χ.

Στην Περαχώρα η Οικία αρ. 41 (ή Οικία Dunbabin, 4ος αι. π.Χ.)²⁰⁸ βρίσκεται ανατολικά της Άνω Κουλάδας όπου εκτείνονται οι περισσότερες οικίες, και κοντά στη Λίμνη Βουλιαγμένη. Οι μεγάλοι ογκόλιθοι του νότιου τοίχου της οικίας συνιστούν επίσης το βόρειο ανάλημμα αρχαίας οδού προς το Ηραιό. Η κάτοψη της είναι ορθογώνια. Εκτός

¹⁹⁸ Williams 1981a, 25.

¹⁹⁹ *Corinth* 1.5, 4, pl. 2.1.

²⁰⁰ Shear 1929, 526-527· Williams 1976, pl. 24· Williams και Zervos 1983, 13.

²⁰¹ Shear 1929, 527.

²⁰² Robinson 1929, 65, fig. 13.

²⁰³ Robinson 1934, 501-510· Ducrey 1989, 55, figs 3, 4.

²⁰⁴ Παπαθανασίου 2016, 322, εικ. 44.

²⁰⁵ Weinberg 1948, 235, fig. 1, p1. 88, b-d.

²⁰⁶ Συχνά λαξεύονταν δεξαμενές στην αυλή για αποθήκευση του νερού που συλλέγεται κατά τους βροχερούς μήνες από την κεραμοσκεπή, βλ. Tsakirgis 2016, 282.

²⁰⁷ Weinberg 1948, 235-236.

²⁰⁸ *Perachora* I, πιν. 137· Tomlinson 1969, 193, fig. 13.

της οικίας στη νοτιοδυτική γωνία υπάρχει μια απώσχημη δεξαμενή²⁰⁹. Η τεχνική που χρησιμοποιείται στους τοίχους διαφέρει από εκείνη των κτηρίων των προηγούμενων αιώνων. Μια βάση από μικρές λίθους τοποθετήθηκε πιθανότατα σε μία τάφρο θεμελίωσης, επάνω στην οποία στηρίχθηκε μία σειρά από μεγάλους, αδρά λαξευμένους λίθους. Μόνο ένας δόμος επιβιώνει, ωστόσο, από την ποσότητα των πεσμένων λίθων φαίνεται ότι ολόκληρη η ανωδομή αποτελούνταν από λίθους. Υπήρξε πιθανότατα το μοναδικό κτήριο με τοίχους αποκλειστικά κατασκευασμένους από λίθους. Μέσα στο κτήριο υπάρχει δάπεδο από λευκωπό χρώμα, παρόμοιο με το δάπεδο από πηλό της Οικίας αρ. 32²¹⁰. Η διαρρύθμιση είναι ασυνήθιστη. Φαίνεται να υπάρχει μία μεγάλη αυλή στο δυτικό άκρο. Νότια υπάρχει ένα κατώφλι από τέσσερις λίθους μικρού πάχους. Για πρώτη φορά οι περισσότερες θύρες είναι πλαισιωμένες από μεγάλες λίθους²¹¹. Φαίνεται ότι το σύνολο των δωματίων στο ανατολικό τμήμα της οικίας αποτελούσαν τα δωμάτια διημέρευσης, ενώ στα δυτικά υπήρχε ξεχωριστή αυλή. Στο εσωτερικό βρέθηκαν κεραμίδες, επομένως η στέγη καλυπτόταν με κεραμοσκεπή τουλάχιστον σε ένα τμήμα της. Η Οικία αρ. 41 θυμίζει στον Tomlinson τη γενική διάταξη της οικίας του τέλους του 5ου αι. π.Χ. κοντά στο τείχος Δήμα της Αττικής²¹². Κατά τη γνώμη μου, ωστόσο, ούτε η κατασκευή των τοίχων που εδώ είναι μονολιθικοί ούτε η διαρρύθμιση είναι ίδια. Πιθανόν πρόκειται για μία απομονωμένη αγροικία. Το ανατολικό τμήμα της θυμίζει την Οικία C στη βιοτεχνική περιοχή νοτιοδυτικά της Αγοράς της Αθήνας όπως είχε διαμορφωθεί μετά τα μέσα του 4ου αι. π.Χ. με μακρόστενη αυλή, από την οποία υπάρχει πρόσβαση σε τετράγωνα και ορθογώνια δωμάτια²¹³.

Η Οικία αρ. 41 μοιάζει στη διαρρύθμιση με την Οικία αρ. 36 (5ος αι. π.Χ.)²¹⁴. Είναι επίσης ορθογώνια σε σχέδιο με το μέτωπο μακρύτερο από την πλευρά. Υπάρχουν σίγουρα δωμάτια στο πίσω μέρος της αυλής και δωμάτια κάποιου είδους στη δυτική πλευρά, αλλά οι εσωτερικές ρυθμίσεις δεν είναι καλά διατηρημένες. Το λευκωπό δάπεδο στο εσωτερικό και η ομοιότητα στη διαρρύθμιση με την Οικία αρ. 36 αποδεικνύουν ότι υπάρχει αυστηρή εμμονή στην παράδοση από τον 5ο στον 4ο αι. π.Χ. Το ίδιο άλλωστε παρατηρείται εν μέρει και στη διαδοχή των προηγούμενων αιώνων από την Πρωτοκορινθιακή περίοδο στην Περαχώρα.

Τα κτήρια αρ. 38, 39 και 40 (ZI, ZII και ZIII)²¹⁵ στην Περαχώρα που ευθυγραμμίζονται νότια του μικρού ναού E, είναι όμοια. Οι τοίχοι είναι φροντισμένοι από αργούς τριγωνικούς λίθους με μικρότερες λίθους εσωτερικά. Περιστασιακά ορθογώνιες λίθοι καταλαμβάνουν το πάχος τους. Στις γωνίες υπάρχουν τετραγωνισμένες λίθοι. Η πρόσβασή τους ήταν από έναν δρόμο στα νότια. Νότια έχουν πιθανόν αυλή, ενώ στη βόρεια πλευρά –τουλάχιστον στα κτήρια ZI και ZII– υπήρχαν ζεύγη δωματίων, το ένα δίπλα στο άλλο. Η Οικία Z III σώζει στο βορειοδυτικό της δωμάτιο μία ελαφρώς ανυψωμένη εξέδρα από χρώμα και λίθους²¹⁶. Το δυτικό και πιθανόν και το ανατολικό

²⁰⁹ *Perachora I*, πίν. 137 όπου αναφέρεται ως πηγάδι.

²¹⁰ Tomlinson 1969, 175-177. Η Οικία αρ. 32 χρονολογείται στον 7ο αι. π.Χ.

²¹¹ Tomlinson 1969, 193-194.

²¹² Jones κ.ά. 1962, 75 κ.ε.· Tomlinson 1969, 237-238.

²¹³ Camp 2005, 172, fig. 117.

²¹⁴ Tomlinson 1969, 238.

²¹⁵ Tomlinson 1969, fig. 6, pl. 51e-f, pl. 52b, d.

²¹⁶ Tomlinson 1969, 187, 238, pl. 52d.

δωμάτιο, όπως και το παρόμοιο δωμάτιο της Οικίας αρ. 33, αποτελούν πιθανόν ανδρώνες. Τα τρία όμοια αυτά κτήρια χρονολογούνται πιθανόν στον ύστερο 4ο αι. π.Χ.²¹⁷ αλλά ίσως δεν αποτελούν καθαρά οικίες, αλλά και ταυτόχρονα βοηθητικά οικήματα του ναού²¹⁸.

Στη Ράχη, έναν λόφο στα νοτιοανατολικά του ιερού του Ποσειδώνα στην Ισθμία, εκτείνεται ένας αγροτικός οικισμός που χρονολογείται από τα τέλη του 4ου και τον 3ο αι. π.Χ. Η τελική διαμόρφωση των οικιών ανήκει στον 3ο αι. π.Χ. και γι' αυτό θα εξεταστούν στο επόμενο κεφάλαιο. Το πιο χαρακτηριστικό σωζόμενο στοιχείο του 4ου αι. π.Χ. είναι ένας λουτήρας ανατολικά της Οικίας αρ. 45. Ίσως επρόκειτο για κοινόχρηστο λουτρό²¹⁹. Ανήκει στον τύπο του 4ου αι. π.Χ.²²⁰. Είναι λαξευμένος στο βράχο και εν μέρει χτισμένος με λίθους, και φέρει υδατοστεγές κονίαμα. Το κάθισμα έχει μήκος 0,60 και πλάτος 0,27 μ. Είναι ευρύς στο κάθισμα και μειώνεται προς το δυτικό άκρο, όπου υπάρχει κυκλική κοιλότητα στον πυθμένα. Το συνολικό μήκος του είναι μόνο 1 μ. Στη δεξιά πλευρά υπάρχει μία μικρή τετράπλευρη δεξαμενή, που συνδέεται με τον λουτήρα. Στον λουτήρα υπάρχει πρόσβαση από μία κλίμακα έξω από τη νοτιοδυτική γωνία του Βόρειου Κτηρίου. Δυτικά του βρέθηκαν αρκετά τμήματα ενός παρόμοιου πήλινου λουτήρα²²¹ η αρχική θέση του οποίου ήταν μόνο λίγα εκατοστά από τον λαξευμένο.

Συγκριτική μελέτη των δεδομένων και συμπεράσματα

Οι Οικίες αρ. 12, 1 και 27 στη νοτιοδυτική πλευρά της Ρωμαϊκής Αγοράς της Κορίνθου κατασκευάστηκαν παράλληλα μεταξύ τους και ευθυγραμμίστηκαν με τον τοίχο του ανδρήρου προς τα νότια, αν και δεν ήταν κατ' ανάγκη όλες κατασκευασμένες ταυτόχρονα²²². Θυμίζουν τις πρωτοκορινθιακές Οικίες αρ. 6, 5 και 34, που βρίσκονταν στην ίδια περίπου θέση και σχεδόν σε ευθεία διάταξη με κατεύθυνση ΒΑ/ΝΔ, μαρτυρώντας ένα σχέδιο χωροθέτησης, ένα χαρακτηριστικό που απαντάται κατά τη διαδικασία δημιουργίας του άστεως ήδη από την Αρχαϊκή περίοδο²²³.

Το κελάρι που βρίσκεται στο κέντρο της Οικίας αρ. 12 είναι το πρώτο που εντοπίζεται σε οικίες της επικράτειας της Κορίνθου²²⁴. Μάλιστα προκαλεί εντύπωση ότι το συγκεκριμένο έχει τετράπλευρο σχήμα, παρόλο που η οικία έχει ευθείς τοίχους που γωνιάζουν σε ορθή γωνία. Ειδικά στα νότια οι πλευρές του κελαριού δεν συναντώνται σε ορθή γωνία. Δεδομένου ότι βρίσκεται σε σχετικά κεντρικό τμήμα της οικίας, παρόλο που δεν σώζει ίχνη οροφής²²⁵, πρέπει να αποκατασταθεί με κάποιου είδους οροφή, καθώς όλα τα περιστύλια οικιών περιβάλλουν την οικιακή αυλή. Μόνο έτσι θα ήταν λειτουργική μία

²¹⁷ Tomlinson 1969, 188.

²¹⁸ Κατά την Tsakirgis (2016, 278) οι οικίες συχνά γεινιάζουν με καταστήματα και ιερά.

²¹⁹ Broneer 1955, 127· 1958, 18-19· Anderson-Stojanović 1996, 71.

²²⁰ Βλ. Robinson 1929, 62, fig. 10 και Broneer 1955, 127, για αντιστοιχούς λουτήρες στην Όλυνθο και αλλού. Παρόμοιοι είναι οι πήλινοι λουτήρες στη Μοργαντινή, βλ. Crouch 1984, 357, pl. 46-2. Αντίθετα, μία πήλινη λεκάνη που εντοπίστηκε σε οικία στη Σικυώνα διαφέρει ως προς το σχήμα, βλ. Αναγνωστοπούλου 2014, 472-473, εικ. 13.

²²¹ Broneer 1958, 18-19.

²²² *Corinth* VII.6, 5.

²²³ Βλ. παραπάνω, σελ 48. Για τη δημιουργία του άστεως βλ. Lang 2007, 192.

²²⁴ Κελάρια έχουν βρεθεί και στη Ράχη Ισθμίας στην Ελληνιστική περίοδο, στην Ερέτρια όπως και στην Όλβια στη Μαύρη Θάλασσα, βλ. Gorbunova 1972, 50· Anderson-Stojanović 1996, 67, σημ. 21· Bylkova 2007, 299· Tsakirgis 2016, 285.

²²⁵ Williams 1980, 114.

οικία, με δωμάτια που (συνήθως) έχουν όλα πρόσβαση σε αυτήν. Η απουσία κονιάματος στους τοίχους και το δάπεδο υποδεικνύουν αποθηκευτική χρήση.

Εάν στην Οικία αρ. 12 η κεντρική τάφος αντιστοιχεί σε περιστύλιο, είναι η πρώτη και μοναδική φορά που εντοπίζουμε ίχνη περιστυλίου σε κορινθιακή οικία. Γνωρίζουμε ότι στην Όλυθο υπήρχαν οικίες με περιστύλιο από το 430 περίπου π.Χ. (βλ. παραπάνω, σ. 61) και είναι πιθανό να υπήρχαν και άλλα παραδείγματα στην Κόρινθο. Η δυτική προέκταση της βόρειας «στοάς» του περιστυλίου θυμίζει αντίστοιχη διαρρύθμιση στην Όλυθο, όπου η βόρεια στοά του περιστυλίου είναι μακρύτερη, και μοιάζει με την παστάδα²²⁶. Τα ίχνη των κορινθιακών οικιών που έχουν ανασκαφεί δείχνουν στην πλειοψηφία τους απλούστερη διαρρύθμιση. Από αυτήν την άποψη, και σε συνδυασμό με την ύπαρξη ανδρόνα με το ψηφιδωτό δάπεδο που φέρει παράσταση αλλά και την κεντρική θέση της οικίας στο άστυ, συμπεραίνουμε ότι εδώ μάλλον πρόκειται για μία εξέχουσα οικία πλούσιου Κορινθίου, με τάση για προβολή. Παρόμοια πολυτέλεια πρέπει να χαρακτήριζε την οικία όπου αρχικά ανήκε το βοτσαλωτό δάπεδο με παράσταση αρ. 31 (βλ. παραπάνω, σ. 63) που έχει επιβιώσει εντός ρωμαϊκής οικίας. Άλλωστε από τα τέλη του 5ου αι. π.Χ. παρατηρείται γενικά μία τάση για περισσότερη διακόσμηση στο εσωτερικό (και μόνο) των οικιών²²⁷.

Η σειρά δωματίων στο νότιο τμήμα της Οικίας αρ. 27 θυμίζει πέρα από την οικία στη Βάρη και άλλες οικίες, για παράδειγμα την οικία στη θέση «Λιστόπι-Ρουτοχέλη» στη Μακεδονία²²⁸.

Τον 4ο αι. π.Χ. εκτός από το περιστύλιο εισάγεται στην Κορινθία ένα δεύτερο στοιχείο, η επένδυση των λίθων με ορθοστάτες, για πρώτη φορά στην Οικία αρ. 27. Ορθοστάτες βρέθηκαν και στην Οικία αρ. 1 (Aphrodite's Tavern) στην Κόρινθο²²⁹, αλλά και στην Οικία Βενετσάνου στα Ισθμιά²³⁰. Ορθοστάτες παρατηρούνται σε οικίες του 4ου αι. π.Χ. στους Αλιείς της Αργολίδας²³¹. Παράλληλα, παρατηρούμε ότι από τις οικίες του 4ου αι. π.Χ. στην επικράτεια της Κορίνθου απουσιάζει η παστάδα. Οι περισσότερες οικίες στην Όλυθο ανήκουν στον τύπο της οικίας με παστάδα (430 π.Χ. περίπου κ.ε.)²³². Το ίδιο και η οικία στη Βάρη²³³. Τρεις από τις οικίες που ανήκουν στον 4ο αι. π.Χ. (αρ. 27, 14 και 12) φέρουν χώρους στρωμένους με κονίαμα, ακολουθώντας την παράδοση του προηγούμενου αιώνα.

Η Περαχώρα δεν ακολουθεί την τάση για πλούσια διακόσμηση. Οι κατασκευαστές ή οι ιδιοκτήτες των οικιών του 4ου αι. π.Χ. παραμένουν προσκολλημένοι στις παραδόσεις του 5ου αι. π.Χ. Είναι πιθανό ότι στην περιοχή δεν υπήρχε οργανωμένος οικισμός. Σύμφωνα με τον Tomlinson τα δημόσια κτήρια που κάποιος θα συνέδεε με μία πόλη λείπουν²³⁴. Δεν υπάρχει αγορά και κανένα διοικητικό κτήριο, παρόλο που αργά κατασκευάστηκε μία πολύ περίτεχνη κρήνη. Αυτό συνάδει με το γεγονός ότι δεν

²²⁶ Graham 1966, 4-5.

²²⁷ Westgate 2007, 236, 239.

²²⁸ Αδάμ-Βελένη κ.ά. 2003, 101, 103.

²²⁹ Williams και Fisher 1972, 174.

²³⁰ Γκιώνη 2018α, 636.

²³¹ Ault 2000, 485.

²³² Cahill 2002, 79.

²³³ Jones κ.ά. 1973, 431-433.

²³⁴ Tomlinson 1969, 234.

μαρτυρούνται υποδιαίρεσεις τοπικής αυτοδιοίκησης στην Κορινθία²³⁵. Στην περιοχή της Λίμνης Βουλιαγμένης ακόμη και σήμερα υπάρχουν πρόχειρες οικίες ως εξοχικά, σε εκτός σχεδίου περιοχή.

Τα παραδείγματα με βοτσαλωτό δάπεδο είναι μόλις τρία (οικίες αρ. 21, 24 και 27). Η εξέλιξη των βοτσαλωτών δαπέδων είναι, όπως φαίνεται, τα βοτσαλωτά δάπεδα με παραστάσεις. Στον 4ο αι. π.Χ. συνεχίζεται ο συνδυασμός χρήσης των αγωγών παράλληλα με τη χρήση πηγαδιού, που βρίσκεται εντός της αυλής της οικίας (όπως το πηγάδι αρ. 71-2 που βρίσκεται περίπου στο κέντρο της μικρής αυλής της Οικίας αρ. 27).

Η Οικία αρ. 41 στην Περαιχώρα είναι η μοναδική που είχε τοίχους ολωσδιόλου κατασκευασμένους με λίθους. Αυτή η τεχνική είναι συνήθης σε περιοχές που έχουν άφθονο αυτό το υλικό, όπως για παράδειγμα στο Όρραον της Ηπείρου και στη Δύστο της Εύβοιας²³⁶, αλλά εδώ πρόκειται για περιστασιακή κατασκευή. Ένα νεωτερικό στοιχείο της Οικίας αρ. 41 είναι ότι τα περισσότερα ανοίγματα θυρών είναι πλαισιωμένα από μεγάλες λίθους²³⁷. Αυτή η τεχνική θα μπορούσε να αποτελεί πρόδρομο των παραστάδων²³⁸, αλλά δεν υπάρχουν αντίστοιχα παραδείγματα προς ανάλυση. Έξω από την οικία, στη νοτιοδυτική γωνία, εμφανίζεται η πρώτη απόσχημη δεξαμενή²³⁹ με ελλειψοειδές στόμιο που σχετίζεται με οικία στην Κορινθία.

Τον 4ο αι. π.Χ. ανδρώνες οικιών παρατηρούνται μόνο στις Οικίες αρ. 12 και 40 και έκτοτε εκλείπουν.

Οι κοπρώνες, ένα χαρακτηριστικό που απαντάται σε οικίες άλλων περιοχών (Αθήνα, Αλιείς και Θάσο)²⁴⁰, δεν τεκμηριώνονται στην επικράτεια της Κορίνθου.

Στον 4ο αι. π.Χ. χρονολογούνται πυραμιδοειδείς πύργοι που έχουν εντοπιστεί στην Αργολίδα, στη Λακωνία, στη Μακεδονία και στην Αττική²⁴¹ και πιθανόν αποτελούν μέρη απομονωμένων αγροικιών. Προς το παρόν στην Κορινθία δεν έχουν εντοπιστεί παρόμοιες αγροικίες με πύργο.

Η Ελληνιστική περίοδος

Κατά την Ελληνιστική περίοδο αλλάζουν οι χώροι κατοίκησης τόσο στην πόλη της Κορίνθου όσο και στην κορινθιακή περιφέρεια, ως αποτέλεσμα της κατάληψης της Κορίνθου και των επακόλουθων διαμορφώσεων στο κέντρο (εικ. 1στ). Σημειώνονται νέοι χώροι κατοικίας μακριά από το κέντρο της πόλης. Η νότια επέκταση της Αγοράς προς τα τέλη του 4ου αι. π.Χ. προκάλεσε την κατεδάφιση των οικιών, την κατασκευή μεγάλου αγωγού αποχέτευσης στη γραμμή των ορίων της παλαιότερης Αγοράς και την επέκταση του χώρου της Αγοράς με νέο λιθόστρωτο στα νότια²⁴². Μετά την ανέγερση της Νότιας

²³⁵ Γκιώνη 2018β, 23, σημ. 99.

²³⁶ Δάκαρης 1990, 108 κ.ε.· Tsakirgis 2016, 274. Αυτήν την εποχή το σύνηθες είναι η ανωδομή των τοίχων με ωμόπλινθος, βλ. και Miller 1988, 14 όπου μάλιστα διαπιστώνεται ένα στρώμα κεραμιδιών ως βάση για την ανωδομή από ωμόπλινθος, μία τεχνική που δεν παρατηρείται στις οικίες της Κορίνθου και πιθανότατα έχει σχέση με τα υψηλά ποσοστά υγρασίας στην περιοχή.

²³⁷ Tomlinson 1969, 194.

²³⁸ Στην Ελληνιστική περίοδο υπήρχαν παραστάδες στη θύρα εισόδου, βλ. Tsakirgis 2016, 281.

²³⁹ *Perachora* I, πιν. 137 όπου αναφέρεται ως πηγάδι.

²⁴⁰ Ault 2005, 63-65· Tsakirgis 2016, 279.

²⁴¹ Πουλάκη-Παντερμαλή 2014, 56-57, 67-69.

²⁴² *Corinth* I.3, 88.

Στοάς, στην προσπάθεια μνημειοποίησης του κέντρου²⁴³, παρουσιάζονται οικοτεχνίες ή καθαρά αγροτικού χαρακτήρα οικίες αρκετά μακριά από το κέντρο, στα νοτιοανατολικά και νοτιοδυτικά. Υπάρχουν, ωστόσο, και περιοχές όπου συνεχίζεται η κατοίκηση. Ίχνη οικιών βρέθηκαν κάτω από τη Βόρεια Ρωμαϊκή Αγορά, όπως και στη βόρεια πλευρά του λόφου του ναού του Απόλλωνα, στα ανατολικά του θεάτρου αλλά και αμέσως ανατολικά του Αρχαιολογικού Μουσείου της Κορίνθου.

Την ίδια περίοδο στην περιφέρεια άκμασε ο αγροτικός οικισμός στον λόφο στη Ράχη Ισθμίας, που άρχισε να διαμορφώνεται από το β' μισό του 4ου αι. π.Χ. αλλά η διαρρύθμισή του είναι προϊόν του 3ου αι. π.Χ. Ο οικισμός αποτελείται από οικοτεχνίες για την παραγωγή λαδιού και ίσως κρασιού και διαφέρει από τη διαρρύθμιση πόλεων με τις τυπικές ελληνιστικές οικίες. Οικίες της Ελληνιστικής περιόδου ανακαλύφθηκαν και στους Αγίους Θεοδώρους, στην πόλη Κρομμυών.

Τα υλικά κατάλοιπα

Στο κέντρο του άστεως οι ελληνιστικές οικίες που έχουν έρθει στο φως είναι λιγότερες σε σχέση με τον προηγούμενο αιώνα. Πιθανόν δημιουργήθηκαν οικιστικοί θύλακες σε άλλα, ανεξερεύνητα σημεία της πόλης ή πολλές οικίες καταστράφηκαν σχεδόν ολοκληρωτικά από νεότερα κτήρια. Δεδομένου ότι τα σωζόμενα λείψανα οικιών εντός της πόλης είναι λίγα, παρουσιάζεται το σύνολό τους από το άστυ. Η ίδια πρακτική ακολουθείται και ως προς την κορινθιακή περιφέρεια, με εξαίρεση τη Ράχη Ισθμίας όπου παρατίθενται δύο μόνο παραδείγματα από τις συνολικά 18 οικίες που έχουν ερευνηθεί.

Πίσω από τη Ρωμαϊκή Αγορά στα βόρεια του ναού του Απόλλωνα, ένα τμήμα τοίχου οικίας (αρ. 9) σώζει κονίαμα με χρώμα²⁴⁴. Σε στρώμα λεπτόκοκκου κονιάματος έχει αποθεθεί στρώμα από γυψομάρμαρο με κόκκινο και μπλε χρώμα. Στη συνέχεια ο τοίχος καλύφθηκε με δεύτερο στρώμα από βαμμένο γυψομάρμαρο που χρονολογείται στους ελληνιστικούς χρόνους²⁴⁵.

Μακριά από το κέντρο της πόλης, περίπου 600 μ. νοτιοδυτικά του Ναού Ε ο Robinson βρήκε μία ελληνιστική αγροικία δύο δωματίων (Οικία αρ. 29)²⁴⁶. Πεσμένα κορινθιακά κεραμίδια προέρχονται από την οροφή. Οι τοίχοι είναι από αργές λίθους με λάσπη, επιχρισμένοι με ασβεστοκονίαμα. Ένα δωμάτιο είχε πηγάδι στα νοτιοδυτικά. Το δάπεδο ήταν βοτσαλωτό.

Περίπου 100 μ. νότια της Ρωμαϊκής Αγοράς της Κορίνθου ανασκάφηκε τμήμα του Ελληνιστικού Μεγάλου Κτηρίου (αρχές του 3ου αι. π.Χ., αρ. 28)²⁴⁷. Είναι ορθογώνιο και είχε τουλάχιστον έξι δωμάτια οργανωμένα σε τρία ζεύγη²⁴⁸ και είσοδο στη νότια πλευρά. Δύο τοίχοι στη δυτική πλευρά του κεντρικού νότιου δωματίου ίσως αποτελούσαν το τμήμα μιας κλίμακας ανόδου. Οι τοίχοι ήταν από ωμόπλινθους και υπήρχε κεραμοσκεπή. Η κάτοψη είναι σχετικά απλή και δεν μοιάζει με των οικιών της Κλασικής περιόδου. Μια μεγάλη δεξαμενή αρ. 2006-1 λαξεύτηκε στο κέντρο του βορειοδυτικού δωματίου. Είναι

²⁴³ Hoepfner 2005, 465.

²⁴⁴ DeWaele 1930, 448-449.

²⁴⁵ DeWaele 1930, 449.

²⁴⁶ Walbank 1987, 315· James 2010, 194-195, σημ. 154 και 324.

²⁴⁷ Sanders κ.ά. 2014, 52-53.

²⁴⁸ Sanders κ.ά. 2014, 52, fig. 44.

επενδυμένη με λίθους σε μία σειρά δόμων, και με στρώμα σκληρού κονιάματος²⁴⁹. Οι διαστάσεις της είναι περίπου 2,5x2,5 μ. και φέρει κλίμακα στη βορειοανατολική γωνία. Στη βορειοδυτική γωνία υπάρχουν σημάδια φθοράς που υποδεικνύουν ότι αντλούσαν κάτι με τη βοήθεια σχοινιών²⁵⁰. Στο βόρειο-κεντρικό δωμάτιο αποκαλύφθηκε ένα μεγάλο τμήμα δαπέδου από κονίαμα με βότσαλα²⁵¹. Κατά τους ανασκαφείς πιθανόν πρόκειται για δάπεδο που χρησίμευε για πάτημα του σταφυλιού. Αυτήν την περίοδο στη Ράχη Ισθμίας τα δάπεδα που πιθανόν χρησιμοποιούνταν για παραγωγή λαδιού και για πάτημα σταφυλιών ήταν από σκληρό κονίαμα και όχι βοτσαλωτά²⁵². Στο νοτιοδυτικό δωμάτιο του κτηρίου, βρέθηκαν ευρήματα του 1ου αι. μ.Χ. που υποδηλώνουν μερικώς οικιακή λειτουργία²⁵³. Τα ευρήματα που συλλέχθηκαν στα κατώτερα στρώματα χρονολογούνται από τους ανασκαφείς στα μέσα του 2ου αι. π.Χ., δηλαδή την περίοδο περίπου της καταστροφής της Κορίνθου από τον Μόμμιο²⁵⁴.

Στον Θορικό υπάρχουν μακρά και απλά κτήρια της Κλασικής περιόδου και συνδέονται με τη βιομηχανία²⁵⁵. Ένα άλλο παράλληλο μπορεί να βρεθεί στα κλασικά κτήρια της συνοικίας των εργαστηρίων κοντά στην Αθηναϊκή Αγορά, όπου υπάρχουν δωμάτια με σχετικές δεξαμενές. Το Στρατηγείο στην Αρχαία Αγορά, που πλέον θεωρείται ότι αποτελεί ιδιωτικό –ίσως εμπορικό– κτήριο έχει χώρους με διάταξη δωματίων σε σειρά²⁵⁶. Το απλό, σχετικά ανοιχτό σχέδιο ήταν πρόσφορο για την άσκηση των βιομηχανικών δραστηριοτήτων. Το μακρόστενο κτήριο στο βόρειο τμήμα της Ράχης²⁵⁷ με σειρά δωματίων πιθανότατα αποτελεί αγροτική αποθήκη, επίσης.

Τα ευρήματα από τον αγρό στην Παναγία δείχνουν ότι η οικοτεχνία ασκήθηκε επίσης κατά την Ελληνιστική περίοδο στην Κόρινθο. Αυτήν την άποψη υιοθετεί και η S. James για τον χώρο, ωστόσο, θεωρεί επίσης ότι φαίνεται πως λόγω της εγγύτητάς του στη Ρωμαϊκή Αγορά το κτήριο μπορεί είχε και κάποια δημόσια λειτουργία²⁵⁸.

Η δεξαμενή αρ. 30 (αρ. 2005-1, 265-250 π.Χ.)²⁵⁹ αποτελούσε πιθανόν μέρος μιας κατασκευής που βρισκόταν αμέσως νότια του ελληνιστικού Μακρού Κτηρίου, ελάχιστα ίχνη της οποίας σώζονται. Έχει διαστάσεις περίπου 2,5x3,0 μ. και φέρει ένα μεγάλο λίθινο ανώφλι που στήριζε ένα είδος οροφής. Στη νοτιοδυτική γωνία φέρει κλίμακα. Το εσωτερικό ήταν επενδεδυμένο με υδατοστεγές κονίαμα και το δάπεδο φέρει κλίση προς το κέντρο, πιθανώς για τη διευκόλυνση της συλλογής ζημάτων. Μοιάζει κατασκευαστικά με τη Δεξαμενή F που βρέθηκε ανατολικά του Μουσείου της Κορίνθου και χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ., αν και έχει μεγαλύτερες διαστάσεις.

²⁴⁹ James 2010, 287-288.

²⁵⁰ Κακαβογιάννης 2005, 227.

²⁵¹ Sanders κ.ά. 2014, 53.

²⁵² Βλ. Broneer 1958, 19· Anderson-Stojanović 1996, 91-92· Anderson-Stojanović 2007, 90.

²⁵³ James 2010, 208-209.

²⁵⁴ Sanders 2005, 12· Sacks 2005, 92.

²⁵⁵ Tsakirgis 2005, 67-82.

²⁵⁶ Young 1951, fig. 5· Camp II 2007, 660, και Rotroff 2009, 41, fig. 39, no. 6.

²⁵⁷ Anderson-Stojanović 1996, 60.

²⁵⁸ James 2010, 13.

²⁵⁹ James 2010, 285-286.

Η Ράχη Ισθμίας

Ενώ στην Κόρινθο παρατηρείται μείωση των οικιών και μετατόπιση των οικιστικών περιοχών κυρίως στα νότια, συνεχίζει η κατοίκηση στην Κρώμνα και στις Ασές²⁶⁰, και παράλληλα στην Ισθμία ακμάζει ένας αγροτικός οικισμός νοτιοανατολικά του ναού του Ποσειδώνα επάνω στον λόφο Ράχη, η ανασκαφή του οποίου αποκάλυψε μέχρι στιγμής 18 οικίες. Η ακμή του οικισμού συνδέεται πιθανόν με τα ιστορικά γεγονότα της κατάληψης της Κορινθίας από τους Μακεδόνες. Η περιφέρεια φαίνεται ότι αναπτύχθηκε για την εκμετάλλευση των πλουτοπαραγωγικών πηγών της περιοχής πιθανόν στα πλαίσια κρατικού ελέγχου της νέας μορφής εξουσίας²⁶¹. Γι' αυτόν τον λόγο έχει σημασία η προσεκτική μελέτη του οικισμού και των οικιών της Ράχης.

Ο οικισμός της Ράχης Ισθμίας

Ο οικισμός της Ράχης αποτελείται από στενά διαχωρισμένες μονάδες οικοτεχνίας που χτίστηκαν και λαξεύτηκαν στον βράχο²⁶². Μία μακρόστενη κατασκευή με πέντε δωμάτια, το «Βόρειο Κτήριο», βρίσκεται στην άκρη της βόρειας πλαγιάς²⁶³. Οι οικίες είναι οργανωμένες με προσανατολισμό ΒΑ/ΝΔ σε ακανόνιστους όγκους και χωρίζονται από στενά περάσματα. Τρεις δρόμοι με κατεύθυνση Α.-Δ. και δύο με κατεύθυνση Β.-Ν. εξυπηρετούν τον οικισμό. Μία μεγάλη απώσχημη δεξαμενή είναι λαξευμένη στον βράχο κάτω από την κορυφή και το μοναδικό πηγάδι του οικισμού βρίσκεται στο βορειοδυτικό τμήμα της περιοχής. Ο οικισμός της Ράχης ήταν ενεργός για περίπου 150 χρόνια²⁶⁴. Η καταστροφή και η εγκατάλειψή του επήλθαν περίπου το 200 π.Χ.

Οι οικίες

α. Γενικά χαρακτηριστικά

Ο βράχος έχει λαξευτεί για να δημιουργηθούν επίπεδες επιφάνειες για την κατασκευή των οικιών. Οι ανωμαλίες στον βράχο γεμίζονταν με χώμα και θραύσματα από ασβεστόλιθο. Οι λιθόπλινθοι τοποθετούνταν σε λαξευμένες βάσεις ανά διαστήματα στους τοίχους από χαλίκι και λάσπη. Η ανωδομή ήταν από ωμόπλινθους²⁶⁵. Τα δάπεδα ήταν επενδυμένα με σκληρό κονίαμα στους χώρους εργασίας, ενώ σε άλλους χώρους η επιφάνεια του βράχου έμενε εκτεθειμένη ή καλυπτόταν με πήλινο δάπεδο. Οι στέγες έφεραν κεραμοσκεπή.

Οι οικίες της Ράχης διαφέρουν ως προς τη διαρρύθμιση και το μέγεθος²⁶⁶. Οι περισσότερες αποτελούνται από τρία έως τέσσερα δωμάτια, ένα από τα οποία αποτελεί την αυλή με μία δεξαμενή στη γωνία και με πρόσβαση στον δρόμο. Πολλά είχαν ένα εργαστήριο με δάπεδο σκληρού κονιάματος έκτασης περίπου 2 τ.μ.²⁶⁷. Στο ένα άκρο του

²⁶⁰ Wiseman 1978, 100· Tartaron κ.ά. 2006, 504.

²⁶¹ Αντίθετα με αυτήν την εικόνα, η Β. Tsakirgis θεωρεί ότι στον Ελλαδικό χώρο αυτήν την περίοδο υπάρχει αύξηση του μεγέθους και της διακόσμησης στις νέες οικίες ίσως λόγω της κατάρρευσης της πόλης από τους Μακεδόνες. Επισημαίνει, ωστόσο, ότι η αλλαγή ξεκινά από τα τέλη του 5ου αι. π.Χ.

²⁶² Anderson-Stojanović 1996, 60, fig. 3, pl. 11a.

²⁶³ Βλ. παραπάνω σημ. 257.

²⁶⁴ Anderson-Stojanović 1996, 63.

²⁶⁵ Anderson-Stojanović 1996, 78, pl. 22a.

²⁶⁶ Anderson-Stojanović 1996, 66.

²⁶⁷ Anderson-Stojanović 1996, 66, fig. 4.

δαπέδου βρίσκονται δύο κωνικές δεξαμενές, η μία ελαφρώς μεγαλύτερη από την άλλη²⁶⁸. Μία ή περισσότερες ορθογώνιες δεξαμενές βρίσκονται κοντά (εικ. 12). Οι περισσότερες οικίες έχουν υπόγεια, λαξευμένη στον βράχο αποθήκη (κελάρι) με πρόσβαση στον δρόμο, αλλά χωρίς πρόσβαση από τα ανώτερα δωμάτια. Στις περισσότερες οικίες στροφείς διαπιστώνονται μόνο στα κατώφλια των εξωτερικών θυρών, και ενδεχομένως οι εσωτερικές θύρες έμεναν ως ανοιχτά περάσματα²⁶⁹. Από τη μορφή των εντορμιών στο κατώφλι προκύπτει ότι όλες οι θύρες άνοιγαν προς τα μέσα. Βρέθηκαν πολλά θραύσματα κυψελών για παραγωγή μελιού²⁷⁰. Ο οικισμός και οι οικίες δεν συνάδουν με το πρότυπο ελληνιστικό σχέδιο πόλης. Ωστόσο, οι αυλές τοποθετούνται στο νότιο τμήμα της οικίας στο πλαίσιο της αρχαίας παράδοσης για το σχεδιασμό μιας κλασικής ελληνικής οικίας²⁷¹. Παρόμοια διαρρύθμιση υπήρχε στη βιομηχανική συνοικία στους Αλιείς²⁷². Η στενότητα των δρόμων και το υψηλό υψόμετρο δείχνουν τον αμυντικό χαρακτήρα του οικισμού²⁷³. Η παρουσία τόσων εργαστηρίων σε μία μικρή περιοχή, ωστόσο, υποδηλώνει τη μαζική παραγωγή ενός προϊόντος πέρα από τις ανάγκες επιβίωσης. Από αυτήν την άποψη το μακρό κτήριο στο βόρειο τμήμα του οικισμού μπορεί να ταυτιστεί με αποθήκη που θα βοηθούσε στη συλλογή και διανομή των προϊόντων που παράγονταν.

Ο οικισμός τελικά καταστράφηκε από πυρκαγιά. Η παρουσία όπλων στα κατάλοιπα υποδηλώνει ότι η καταστροφή του οικισμού μπορεί να ήταν αποτέλεσμα μάχης του 198 π.Χ. όταν οι Ρωμαίοι κατέλαβαν την Κόρινθο²⁷⁴. Η καταστροφή περίπου στο ίδιο χρονικό διάστημα στο Ιερό του Ποσειδώνα είναι πιθανό ότι συνδέεται ιστορικά²⁷⁵.

β. Παραδείγματα οικιών από τη Ράχη Ισθμίας

Η Οικία αρ. 51 (Οικία X, εικ. 13) βρίσκεται στη διασταύρωση των Οδών 4 και 5²⁷⁶ και αποτελείται από αυλή, ένα δωμάτιο και υπόγεια αποθήκη. Η αυλή περιείχε στη βορειοανατολική γωνία μία μακρόστενη μικρή δεξαμενή λαξευμένη στον βράχο με κονίαμα. Όπου ο βράχος ήταν χαμηλότερος ο τοίχος χτίστηκε με λιθόπλινθους. Μέρος της αυλής φέρει δάπεδο σκληρού κονιάματος, ενώ στο υπόλοιπο υπάρχει απλώς μία επιφάνεια βράχου. Ένα τετράγωνο λάξευμα στο κέντρο της αυλής πιθανόν προοριζόταν για έναν στύλο. Το δάπεδο της χρονολογείται στο 300-275 π.Χ. Στην αυλή βρέθηκαν τμήματα ωμόπλινθου και καμένα χρώματα. Το δωμάτιο ήταν ελαφρώς μεγαλύτερο από το λαξευμένο στον βράχο υπόγειο²⁷⁷. Μία κεκλιμένη διόδος οδηγούσε στο υπόγειο από τον δρόμο. Ένα λεπτό σκληρό στρώμα χρώματος υπήρχε κατά τόπους. Υπάρχουν ίχνη ύπαρξης τριών στύλων που έφεραν πιθανόν μία κεντρική δοκό για υποστήριξη του δαπέδου του

²⁶⁸ Anderson-Stojanović 1996, 67.

²⁶⁹ Anderson-Stojanović 1996, 67. Το ίδιο συμβαίνει στη Νεμέα, βλ. Miller 1988, 10-11, fig. 3. Antonaccio 2000, 523, σημ. 25.

²⁷⁰ Anderson-Stojanović και Jones 2002, 364, πίν. 2.

²⁷¹ Ξενοφών, *Απομνημονεύματα*, 3.8. 9. Ξενοφών, *Οικονομικός*, 9.4. (ψευδο) Αριστοτέλης, *Οικονομικός*, I.vi.6-8, 1345β. 22-25. Αισχύλος, *Προμ.* 450.

²⁷² Jameson 1990, 110, σημ. 10.

²⁷³ Αριστοτέλης, *Πολιτεία*, 7.10.1-2, 4, 5.

²⁷⁴ Τίτος Λίβιος, *Ρωμαϊκή Ιστορία*, 32.19-32.23.

²⁷⁵ Hemans 1994, 65.

²⁷⁶ Anderson-Stojanović 1996, 79.

²⁷⁷ Anderson-Stojanović 1996, 82, fig. 15.

δωματίου²⁷⁸. Οι περισσότεροι αμφορείς βρέθηκαν στο υπόγειο, όπου ήταν πιθανό αρχικά αποθηκευμένοι. Ένας από αυτούς βρέθηκε σε περίπου όρθια θέση στη βορειοανατολική γωνία του.

Η Οικία αρ. 52 (Οικία XI, εικ. 13) ανατολικά της Οδού 5 φέρει πιεστήριο. Πρόκειται για μία κατασκευή με δύο τμήματα χώρων και ίχνη ενός τρίτου²⁷⁹. Οι λαξεύσεις για τη θεμελίωση του βόρειου και νότιου τοίχου της είναι ορατές²⁸⁰.

Στο Δωμάτιο I υπήρχαν τρεις δεξαμενές διαμέτρου περίπου 0,60-0,70 μ. διατεταγμένες σε σειρά. Ένα δάπεδο εργασίας βρισκόταν στη λειασμένη επιφάνεια του βράχου ανατολικά τους. Το δάπεδο του υπογείου βρίσκεται περίπου 1,50 μ. κάτω από το δάπεδο του άνω δωματίου, που είχε πρόσβαση στον δρόμο μέσω ανοίγματος που χωρίζεται από έναν στύλο λαξευμένο στον βράχο. Το δάπεδο του δωματίου λαξεύτηκε στον βράχο και μοιάζει με ανάγλυφο τραχύ πλέγμα, που συνδέεται με τη βιοτεχνική χρήση του δωματίου.

Άγιοι Θεόδωροι

Εκτός της Ράχης στην Ισθμία και της Αρχαίας Κορίνθου, ελληνιστικές οικίες έχουν βρεθεί και στους Αγίους Θεοδώρους στη θέση Μούλκι, βορειοανατολικά του Ισθμού. Τα κατάλοιπα ταυτίζονται με την κώμη Κρομμύωνα²⁸¹.

Η Οικία αρ. 55 έχει τετράγωνο χώρο καλυμμένο με ασβεστοκονίαμα, στο μέσον του οποίου περικλείεται μικρότερος τετράγωνος χώρος στρωμένος με μικρά χαλίκια. Βόρεια εκτείνεται ένας ορθογώνιος χώρος που διασχίζεται από λίθινο αγωγό διανοιγμένο στον βράχο. Νότια βρέθηκε ένα τρίτο δωμάτιο, ο τοίχος του οποίου καμπυλώνει προς τα δυτικά²⁸².

Βορειότερα, η Οικία αρ. 56 έχει τετράγωνη αυλή με δάπεδο από σκληρό ασβεστοκονίαμα. Ωμόπλινθοι στο δάπεδο δείχνουν ότι υπήρχε πλίνθινη ανωδομή. Νότια υπήρχε στενόμακρο δωμάτιο που σώζει τμήματα δαπέδου από ασβεστοκονίαμα. Ανατολικά της αυλής υπάρχει πηγάδι με λίθινο στόμιο σχεδόν τετράγωνο και βόρεια του πηγαδιού δάπεδο από κονίαμα, επάνω σε τμήμα του οποίου έχει τοποθετηθεί αφιδοειδής κατασκευή ως μεταγενέστερη προσθήκη.

Από την Οικία αρ. 57 (Οικία Γ) σώζεται μία απιόσχημη δεξαμενή, τμήμα τοίχου και μικρή δεξαμενή που συνδέεται με λίθινο αγωγό λαξευμένο στην κιμλιά.

Το 1991 στην ίδια θέση εντοπίστηκε μεγάλο τμήμα του οικισμού εκατέρωθεν της Εθνικής οδού²⁸³. Αποκαλύφθηκαν δρόμοι, δωμάτια οικιών με βοτσαλωτά δάπεδα και χώρους εργαστηρίων, τα οποία παραμένουν αδημοσίευτα.

Συγκριτική μελέτη των δεδομένων και συμπεράσματα

Κατά την Ελληνιστική περίοδο στο άστυ σώζονται κατάλοιπα από τέσσερις μόλις οικίες, εκ των οποίων μόνο η μία φέρει στοιχεία προσεγμένης κατασκευής (Οικία αρ. 9)²⁸⁴.

²⁷⁸ Tsakirgis 2016, 275.

²⁷⁹ Anderson-Stojanović 1996, 84, pl. 24: a.

²⁸⁰ Anderson-Stojanović 1996, 85.

²⁸¹ Αλεξανδρή και Βερδελής 1963, 53-54.

²⁸² Αλεξανδρή και Βερδελής 1963, 53-54.

²⁸³ Παρλαμά 1997, 56, σχ. 14, πίν. 21γ, 22 β.

²⁸⁴ Λευκό και κόκκινο χρώμα σε τοίχο έχει βρεθεί και στους Αλιείς, βλ. Ault 2005, pl. 25.

Η δεύτερη αποτελεί καθαρά αγροτική οικία και οι άλλες δύο κατάλοιπα οικοτεχνίας. Τώρα υπάρχει σαφώς μικρότερη τάση για προβολή και στροφή στην οικοτεχνία ή αγροικία. Δεν εντοπίστηκαν καθόλου ψηφιδωτά, όπως αυτά στους ανδρώνες των οικιών του 4ου αι. π.Χ., όπως επίσης δεν εμφανίζονται καθόλου ανδρώνες ή αγωγοί ύδρευσης/αποχέτευσης (βλ. πίν. 3). Τα αρχαία κατάλοιπα είναι αποσπασματικά, ωστόσο καταδεικνύουν μία εμφανή στροφή προς την οικοτεχνία και την αγροτική ζωή, και την εγκατάλειψη των ανέσεων. Αυτή η αλλαγή σχετίζεται με την κατάληψη της Κορίνθου από τους Μακεδόνες μετά τη μάχη της Χαιρώνειας²⁸⁵.

Το επίχρισμα του τοίχου από χρωματισμένο γυψομάρμαρο στην Οικία αρ. 9 αποτελεί το μοναδικό μέχρι στιγμής παράδειγμα διακόσμησης τοίχου που σώζεται στην Ελληνιστική περίοδο στην Κορινθία, και το μοναδικό από γυψομάρμαρο. Υπάρχουν παράλληλες τοιχογραφίες με μπλε και κόκκινο χρώμα σε άλλες περιοχές²⁸⁶. Είναι αξιοσημείωτο ότι αυτή η οικία, η μοναδική με αστικό χαρακτήρα στην πόλη της Κορίνθου, βρίσκεται στο πιο κεντρικό ίσως μέρος της πόλης. Αντίθετα, η αγροικία αρ. 29 που έχει πολύ πιο πρόχειρα επιχρισμένους τους τοίχους της με άμμο και λάσπη βρίσκεται μακριά από το κέντρο της πόλης. Δεν καταγράφονται άλλου επιχρίσματα στους τοίχους αυτήν την περίοδο.

Στην ύπαιθρο της Κορινθιακής επικράτειας δεν παρατηρούμε άλλα παραδείγματα αστικών οικιών εκτός από την κώμη Κρομμύων στους Αγίους Θεοδώρους, όπου οι δύο από τις τρεις οικίες φέρουν επιμελημένο δάπεδο. Το δάπεδο με μικτή τεχνική από ασβεστοκονίαμα και βοτσαλωτό της Οικίας αρ. 55, θυμίζει το δάπεδο του ανδρώνα της Οικίας αρ. 12 των αρχών του 4ου αι. π.Χ.²⁸⁷.

Το κτήριο αρ. 28 που κατά τους ανασκαφείς και την S. James ανήκει σε οικοτεχνία, είναι σχετικά απλό στο σχέδιο και δεν μοιάζει με τη διαρρύθμιση των οικιών της Κλασικής περιόδου. Παρόμοια διάταξη αν και σε μονή σειρά, παρουσιάζει το κτήριο στη βόρεια πλευρά της Ράχης Ισθμίας²⁸⁸. Δεν αποκλείεται τα δύο κτήρια να αποτελούσαν ένα είδος αποθήκης σε συνδυασμό με βιοτεχνική δραστηριότητα.

Κατά την Ελληνιστική περίοδο στην Κόρινθο ακόμη η ανωδομή κατασκευάζεται με ωμόπλινθους²⁸⁹.

Οι δεξαμενές ως τμήματα της οικοτεχνίας που άρχισαν να εμφανίζονται τον 4ο αι. π.Χ. απαντώνται συχνά αυτήν την περίοδο. Δεν υπάρχουν καθορισμένες διαστάσεις, ωστόσο, και οι δύο μεγάλες δεξαμενές του 3ου αι. π.Χ. (αρ. 30 και η Δεξαμενή 2006-1 εντός του ελληνοιστικού Μακρού Κτηρίου) φέρουν υδατοστεγές κονίαμα και στη μία πλευρά τους κλίμακες καθόδου. Ειδικά η Δεξαμενή αρ. 30 μοιάζει πολύ κατασκευαστικά με τη Δεξαμενή F (αρ. 21) που βρέθηκε ανατολικά του Αρχαιολογικού Μουσείου της Κορίνθου και ανήκει στον 4ο αι. π.Χ.²⁹⁰. Η λίθινη δοκός που φέρει πιθανόν να δείχνει τον τρόπο που καλύπτονταν οι δεξαμενές στο επάνω μέρος τους. Το κονίαμα που φέρουν στο

²⁸⁵ Salmon 1984, 379-383· Hansen και Nielsen 2004, 466· Sacks 2005, 92.

²⁸⁶ Walter-Καρύδη 1996, 48, εικ. 39 και 53, εικ. 42.

²⁸⁷ Αλεξανδρή και Βερδελής 1963, 53, 54.

²⁸⁸ Anderson-Stojanović και College 1991, 303-304· Anderson-Stojanović 1996, 91.

²⁸⁹ Το ελληνοιστικό Μακρύ Κτήριο έφερε ωμόπλινθους. Στη Ράχη Ισθμίας, στη Νεμέα και στους Αγίους Θεοδώρους χρησιμοποιούσαν επίσης αυτήν την τεχνική. Βλ. Αλεξανδρή και Βερδελής 1963, 54· Miller 1988, 14· Anderson-Stojanović 1996, 78, 81, pl. 22.

²⁹⁰ Weinberg 1948, 235.

εσωτερικό τους υποδεικνύει τη χρήση τους ως περιέκτες κάποιου υγρού, το πιθανότερο νερού²⁹¹. Υδατοστεγές κονίαμα φέρει και η δεξαμενή στο εσωτερικό της Οικίας αρ. 59 στην Ποσειδωνία²⁹².

Οι οικίες εξακολουθούν να εξυπηρετούνται από πηγάδια. Στους Αγίους Θεοδώρους και στην Αρχαία Κόρινθο βρίσκονται εντός των ιδιωτικών οικιών²⁹³, αλλά στη Ράχη Ισθμίας υπάρχει ένα μόνο κοινόχρηστο πηγάδι. Παράλληλα για πρώτη φορά εμφανίζονται οι απόσχημες δεξαμενές. Στην Αθήνα οι απόσχημες δεξαμενές κυριαρχούν των πηγαδιών από το γ' τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.²⁹⁴, δηλαδή λίγο νωρίτερα απ' ό,τι στην Κόρινθο. Υπάρχει μία απόσχημη δεξαμενή στη Ράχη και μία στην Οικία αρ. 57 των Αγίων Θεοδώρων (βλ. πίν. 2). Αποχετευτικό σύστημα (λίθινος αγωγός) απαντάται μόνο στην Οικία αρ. 57 στους Αγίους Θεοδώρους.

Το πηγάδι στην οικία των Αγ. Θεοδώρων φέρει λίθινο στόμιο σχεδόν τετράγωνο, διαστάσεων 1,10x1,00 μ. Υπάρχουν παράλληλα αυτήν την περίοδο με λίθινο στόμιο τόσο στους Αλιείς όσο και στη Νεμέα²⁹⁵.

Στη Ράχη ανακαλύφθηκαν έξι συνολικά εργαστήρια-πιεστήρια κατά τις ανασκαφές του Πανεπιστημίου του Σικάγο το 1954 και το 1989²⁹⁶. Αποτελούνται από σκληρά δάπεδα κονιάματος δίπλα σε δεξαμενές λαξευμένες στον βράχο και επενδυμένες με τοιμέντο²⁹⁷. Έχει προταθεί ότι οι εγκαταστάσεις στη Ράχη ήταν βαφεία²⁹⁸, ωστόσο, η μετέπειτα μελέτη έδειξε ότι αφορούν ελαιοτριβείο και, ίσως, επίσης οινοποιείο, όπως προτάθηκε αρχικά από τον Ο. Βρονεει²⁹⁹. Η ανακατασκευή της Anderson-Stojanović δείχνει σακιά με ελιές στοιβαγμένα επάνω στο δάπεδο από σκληρό κονίαμα για συμπίεση με βαρούλκο παράλληλα με μία δοκό μήκους περίπου 2,8 μ., στηριγμένη στον τοίχο. Το λάδι αφαιρούνταν από την αριστερή δεξαμενή και τοποθετούνταν στη δεύτερη δεξαμενή για διαχωρισμό, μέχρι να μεταφερθεί σε δοχεία για αποθήκευση ή μεταφορά. Το πιεστήριο ήταν μικρό και πρέπει να παρήγαγε σχετικά μικρή ποσότητα ελαιόλαδου³⁰⁰. Παρόμοιες εγκαταστάσεις πιεστηρίου υπάρχουν στους Αλιείς³⁰¹, στις Μυκήνες και τους Λουσούς³⁰².

Η παραγωγή και αποθήκευση της ελιάς και του ελαιόλαδου στη Ράχη πραγματοποιούνταν κοντά στις αγορές του Ισθμού, και πολύ κοντά στο ιερό του Ποσειδώνα. Η ίδια η Κόρινθος έχει μία μακρά παράδοση παραγωγής και εξαγωγής μικρών δοχείων που περιέχουν αρωματικό έλαιο από την Αρχαϊκή περίοδο³⁰³. Πάντως, η

²⁹¹ Βλ. και James 2010, 8, σημ. 25. Μία ύστερη ελληνιστική δεξαμενή που βρέθηκε νότια της Κνωσού είναι σίγουρο ότι περιείχε κρασί, βλ. Carington Smith και Wall 1994, 361, figs 2 και 367.

²⁹² Ασλαματζίδου-Κωστούρου 2012, 76.

²⁹³ Όπως και στους Αλιείς, όπου υπάρχει ένα πηγάδι ανά οικία και κατά συνέπεια η κάθε οικογένεια είναι υπεύθυνη για το δικό της πηγάδι, βλ. Ault 2005, 62.

²⁹⁴ Camp 1982, 12.

²⁹⁵ Miller 1988, 13· Ault 2005, fig. 7.

²⁹⁶ Anderson-Stojanović 2007, 90.

²⁹⁷ White 1984, 40, fig. 32.

²⁹⁸ Kardara 1961, 261-266· Kardara 1974, 447-453.

²⁹⁹ Broneer 1958, 19· Anderson-Stojanović 2007, 89-98.

³⁰⁰ Για παρόμοια αποκατάσταση βλ. Αραπογιάννη 2016, και ιδιαίτερα σημ. 26. Για παρόμοια ανακατασκευή πιεστηρίου στην Κύπρο βλ. Χατζησάββα 1996, 59-69.

³⁰¹ Ault 1999, 561, figs 11, 12.

³⁰² Anderson-Stojanović 1998, 369.

³⁰³ Anderson-Stojanović 2007, 96· Beazley 1928, 187-215· Roebuck 1972, 118.

οργάνωση και το σχέδιο του οικισμού της Ράχης υποδηλώνουν μία κεντρική οργάνωση των δραστηριοτήτων του.

Εξελικτικά στοιχεία της κατοικίας στην επικράτεια της Κορίνθου από την αρχαϊκή έως και την Ελληνιστική περίοδο: γενικά συμπεράσματα

Τοίχοι-Κατασκευή

Σε όλες τις χρονικές περιόδους που εξετάζονται οι τοίχοι των κορινθιακών οικιών κατασκευάζονταν από λίθινα θεμέλια με ανώδομή από ωμόπλινθους. Τα πιο πολλά παραδείγματα ωμόπλινθων σώζονται κατά την Ελληνιστική περίοδο. Αυτός ο τρόπος κατασκευής συνάδει με τις γενικότερες πρακτικές που παρατηρούνται αυτήν την περίοδο στον Ελλαδικό χώρο. Μία μόνο εξαίρεση, η Οικία αρ. 41 στην Περαχώρα (4ος αι. π.Χ.) σώζει στοιχεία ότι έχει τοίχους ολωσδιόλου κατασκευασμένους με λίθους, αλλά πρόκειται για μία περιστασιακή κατασκευή.

Τον 6ο αι. π.Χ. οι τοίχοι είναι σχετικά ευθείς, αλλά ακολουθούν τα χαρακτηριστικά των πρωτοκορινθιακών οικιών και γωνιάζουν με άλλους τοίχους σε ελαφρώς αμβλείες ή οξείες γωνίες, όχι ωστόσο τόσο έντονα όσο στην Πρωτοκορινθιακή περίοδο. Η κατασκευή τους δεν διαφέρει σημαντικά από τις κορινθιακές οικίες του 7ου αι. π.Χ., και μερικά είναι στην πραγματικότητα απλώς καθυστερημένες φάσεις των δομών του 7ου αι. π.Χ.

Τον 5ο αι. π.Χ. οι τοίχοι έχουν μεγαλύτερο πλάτος, είναι πιο ευθείς και ενώνονται ενίοτε σε γωνία 90 μοιρών. Περιστασιακά εμφανίζονται κατασκευές από μεγάλους λαξευμένους λιθόπλινθους.

Στην Αρχαϊκή περίοδο οι στέγες, λόγω απουσίας πήλινων κεραμίδων, συμπεραίνουμε ότι ήταν επίπεδες ή αμφικλινείς, καλυμμένες ίσως με φρύγανα. Μόλις τον 5ο αι. π.Χ. εμφανίζονται για πρώτη φορά στοιχεία κεραμοσκεπής σε οικία στο «Κτήριο των Καρχηδονιακών Αμφορέων» (Οικία αρ. 10). Έκτοτε και μέχρι το τέλος της Ελληνιστικής περιόδου υπάρχουν σποραδικά στοιχεία που υποδεικνύουν κεραμοσκεπή, τουλάχιστον σε τμήμα των οικιών.

Τα εσωτερικά ανοίγματα μεταξύ των δωματίων πιθανότατα δεν έφεραν θύρες. Τον 4ο αι. π.Χ. στην Οικία αρ. 41 τα περισσότερα ανοίγματα θυρών είναι πλαισιωμένα από μεγάλες λίθους. Αυτή η τεχνική θα μπορούσε να αποτελεί πρόδρομο των παρασάδων.

Η διαρρύθμιση

Στην Πρωτοκορινθιακή περίοδο οι δύο καλύτερα σωζόμενες οικιστικές μονάδες στην πόλη της Κορίνθου έχουν χτιστεί χρησιμοποιώντας προϋφιστάμενο ή προϋφιστάμενους γεωμετρικούς τοίχους, υποδηλώνοντας μία τάση συνέχισης της κατοίκησης στον ίδιο χώρο, καθώς και οικονομίας στην εργασία και στα υλικά. Γενικά υπάρχει επιμέλεια στην κατασκευή. Τα δάπεδα των πρωτοκορινθιακών οικιών είναι αρκετά προσεγμένα. Οι αυλές υπάρχουν ήδη αλλά δεν χωροθετούνται νότια, όπως αργότερα στις τυπικές κλασικές-ελληνιστικές οικίες. Ο νέος τύπος οικιών με αυλή αντιπροσωπεύει μία πιο κλειστή δομή και άλλαξε την ποικιλία αλληλεπίδρασης και επικοινωνίας μέσα και έξω από την οικία.

Μόνο τρεις οικίες αυτής της περιόδου έχουν βρεθεί με ακέραιη κάτοψη. Οι κατόψεις και των τριών (αρ. 2, 6 και 32) διαφέρουν εντελώς. Οι τοίχοι της Οικίας αρ. 2 έχουν σαφώς οξείες γωνίες, όπως αντίστοιχα και οι αθηναϊκές. Μία ωστόσο οικία, η αρ. 6

έχει ορθογώνια κάτοψη με τοίχους σε ευθεία γραμμή προοιωνίζοντας την εξέλιξη της διαρρύθμισης της κορινθιακής οικίας. Η μεγαροειδής Οικία αρ. 32 στην Περαχώρα θυμίζει παλαιότερες εποχές. Η παραδοσιακή κάτοψη σχετίζεται με την περιφερειακή γεωγραφική της θέση. Οι λειτουργίες της οικίας πραγματοποιούνταν μόνο σε δύο χώρους. Οι Οικίες αρ. 6 και 2 έχουν μεγάλο αριθμό χώρων (6 και 5 χώρους αντίστοιχα), για να διαμοιράζονται οι διαφορετικές λειτουργίες (μαγείρεμα, εργασία, ύπνος, αποθήκευση κ.ά.), ωστόσο, δεν μπορεί να εξακριβωθεί η ακριβής χρήση κάθε δωματίου. Με δεδομένο ότι η μέγιστη πλειοψηφία των αρχαϊκών οικιών στον Ελλαδικό χώρο είναι μονόχωρες ή έχουν λίγα δωμάτια, είναι προφανές ότι οι Οικίες αρ. 2 και 6 απηχούν πολύπλοκες κοινωνικές διαστρωματώσεις στην Κόρινθο αυτήν την περίοδο, που έχουν να κάνουν με την άνθηση του εμπορίου και των τεχνών και τη δημιουργία της πόλεως-κράτους της Κορίνθου. Οι νέοι τύποι οικιών και οικισμών υποδεικνύουν μία νέα οργάνωση της εργασίας, καθώς και μία ευρύτερη σειρά βιοτεχνικών προϊόντων που τροποποίησαν την οικονομία στην αρχαϊκή Ελλάδα, ως αποτέλεσμα της κυριαρχίας της Κορίνθου στο εμπόριο ήδη από την Ύστερη Γεωμετρική περίοδο.

Τον 6ο αι. π.Χ. οι περισσότερες οικίες είναι φροντισμένες, με περίπου ορθογώνια κάτοψη, μερικές πιο ακανόνιστες. Η αυλή εμφανίζεται στο κέντρο, και γύρω της υπάρχουν σειρές δωματίων όπως και στην Αττική. Αυτήν την περίοδο εμφανίζεται η ίδρυση μικρών ιερών επάνω από οικίες, όπως η Οικία αρ. 13 (Ιερό Στήλης) και η Οικία αρ. 16 (Ερώσα).

Τον 5ο αι. π.Χ. δεν υπάρχει κανονικό σχέδιο των οικιών ή κοινό μέγεθος και συχνά οι τοίχοι συνδέονται δημιουργώντας οξείες γωνίες. Υπάρχουν ωστόσο δύο εξαιρέσεις. Η Οικία αρ. 17, το Κεραμοποιείο, που κτίστηκε εξ αρχής μετά τα μέσα του 5ου αι. π.Χ. χωρίς προγενέστερα κτήρια έχει τοίχους σχεδόν ευθείς που δημιουργούν ορθές γωνίες στις ενώσεις τους. Μόνο ένα δωμάτιο έχει κάτοψη τραπέζιου. Η Οικία αρ. 7 (Building F) στη Βόρεια Στοά επίσης έχει σχετικά ευθείς τοίχους, κατασκευασμένους από μεγάλους λαξευμένους λίθους, που θυμίζουν την κατασκευή της δεύτερης φάσης της Οικίας αρ. 17. Πιθανόν αυτές οι οικίες που δεν θεμελιώθηκαν σε προγενέστερες κατασκευές αναδεικνύουν καλύτερα τα νεωτερικά στοιχεία της εποχής. Τον 5ο αι. π.Χ. η αυλή συνήθως βρίσκεται στο κέντρο, ακολουθώντας την αρχαία παράδοση. Ακόμη και οι αποκαλυφθείσες οικίες του 5ου αι. π.Χ. δεν έχουν χώρους που μπορούν να ταυτιστούν με κάποια συγκεκριμένη χρήση, πέραν της αυλής, όπως άλλωστε παρατηρείται σε οικιστικά σύνολα σε όλο τον Ελλαδικό χώρο.

Τον 3ο αι. π.Χ. το μακρόστενο κτήριο αρ. 28 στον αγρό της Παναγίας που πιθανόν ανήκει σε οικοτεχνία, είναι σχετικά απλό στο σχέδιο και δεν μοιάζει με τη διαρρύθμιση των οικιών της Κλασικής περιόδου. Παρόμοια διάταξη, αν και σε μονή σειρά, παρουσιάζει το κτήριο στη βόρεια πλευρά της Ράχης. Δεν αποκλείεται να αποτελούσαν ένα είδος αποθήκης ίσως με βιοτεχνική δραστηριότητα. Οι οικίες της Ράχης έχουν απλούστερη διαρρύθμιση από τις οικίες των προηγούμενων αιώνων, πιο γραμμική και με λιγότερα δωμάτια, αλλά συνήθως περιλαμβάνουν αυλή στα νότια.

Σε όλες τις περιόδους που εξετάζονται σώζονται περιστασιακά εντός των οικιών κοιλότητες για αμφορείς αποθήκευσης σε χώρους με διαμορφωμένο δάπεδο.

Τον 5ο αι. π.Χ. η παστάδα εμφανίζεται για πρώτη φορά στο βόρειο ή στο δυτικό μέρος της αυλής. Η δεύτερη παστάδα που προσαρτήθηκε στη β' φάση της Οικίας με τους Καρχηδονιακούς Αμφορείς (αρ. 10) συναντάται και στην οικία της Βάρης. Η παστάδα

είναι απούσα τους επόμενους αιώνες. Οι περισσότερες οικίες στην Όλυνθο ανήκουν στον τύπο της οικίας με παστάδα, αλλά οι περισσότερες χρονολογούνται από το 430 π.Χ. περίπου, όπως και η οικία στη Βάρη. Τον 4ο αι. π.Χ. στην Οικία αρ. 12 υπάρχουν πιθανότατα τα ίχνη της εξέλιξης της παστάδας, του περιστυλίου.

Το κελάρι για την αποθήκευση τροφίμων που αποκαλύφθηκε στο κέντρο της Οικίας αρ. 12 (πρώιμος 4ος αι. π.Χ.) είναι το πρώτο που εντοπίζουμε σε οικίες της επικράτειας της Κορίνθου. Πιθανότατα έφερε κάποιου είδους οροφή, ώστε να εξασφαλίζεται απρόσκοπτα η κυκλοφορία στην αυλή της οικίας. Κελάρια απαντούν και στην Ελληνιστική περίοδο.

Η οικοτεχνία και το εμπόριο

Ήδη από την Πρωτοκορινθιακή περίοδο είναι ισχυρή η τάση οι οικίες να αποτελούν ταυτόχρονα και χώρους παραγωγής και εμπορίου, όπως άλλωστε έχει κατά καιρούς διαπιστωθεί σε πολλές περιπτώσεις στον Ελλαδικό χώρο. Η Κόρινθος είχε αναπτύξει πολύ τις τέχνες λόγω του συχνού εμπορίου με τη Δύση. Οι νέοι τύποι οικιών υποδεικνύουν μία νέα οργάνωση της εργασίας και μία ευρύτερη σειρά βιοτεχνικών προϊόντων που τροποποίησαν την οικονομία της Κορίνθου. Αυτή η πρακτική συνεχίζεται τους επόμενους αιώνες. Όπως έχουμε προαναφέρει, η βιοτεχνία αλλά και η ταυτόχρονη εμπορική χρήση της οικίας ήταν ο κανόνας στην κλασική Ελλάδα, αν και ελλείπει περαιτέρω στοιχείων δεν γνωρίζουμε σε τι ποσοστό ήταν η αναλογία των αστικών οικιών σε σχέση με τις οικοτεχνίες και αυτές που χρησιμοποιούνταν και ως καταστήματα.

Τον 3ο αι. π.Χ. πέρα από τις αγροικίες και οικοτεχνίες που εντοπίζονται στην πόλη της Κορίνθου, στην περιφέρεια διαπιστώνεται ένας νέος τύπος οικοτεχνίας. Στον οικισμό της Ράχης ανακαλύφθηκαν εργαστήρια-πιεστήρια για λάδι ή και κρασί εντός έξι από τις συνολικά 18 ανασκαμμένες οικίες. Πιθανόν το παραγόμενο προϊόν να χρησιμοποιούνταν για αρωματικά έλαια και αλοιφές. Παρόμοιες εγκαταστάσεις πιεστηρίου έχουν βρεθεί στους Αλιείς, στις Μυκήνες και τους Λουσούς. Η οργάνωση και το σχέδιο του οικισμού της Ράχης υποδηλώνουν μία κεντρική οργάνωση των δραστηριοτήτων του. Κατά τη διάρκεια του 3ου αι. π.Χ. η Κόρινθος παρέμεινε υπό μακεδονική κατοχή με εξαίρεση το διάστημα από το 243 ως το 222 π.Χ., όταν απελευθερώθηκε από τον πολιτικό Άρατο και την Αχαϊκή Συμμαχία. Πιθανόν η Μακεδονική δύναμη που κρατούσε την Κόρινθο επέβαλε αυτήν την οργάνωση παραγωγής προϊόντων.

Τα πηγάδια

Οι οικίες ήδη από την Πρωτοκορινθιακή περίοδο (όπως και παλαιότερα) αντλούσαν νερό για τις ανάγκες του νοικοκυριού από πηγάδια κυκλικής κάτοψης, που είχαν ανορυχθεί σε απόσταση λίγων μόλις μέτρων έξω από την οικία (βλ. πίν. 1). Πιθανόν επρόκειτο για ιδιωτικά πηγάδια. Από τον 6ο αι. π.Χ. και εξής τα πηγάδια εμφανίζονται εντός της αυλής της οικίας, στο πλαίσιο αλλαγής της διαρρύθμισης σε κατόψεις που χαρακτηρίζονται πιο εσωστρεφείς. Με αυτόν τον τρόπο εξασφαλιζόταν πιο άμεση πρόσβαση στην παροχή του νερού. Παρόμοια πηγάδια υπάρχουν σε όλη την περίοδο έως και τους ελληνιστικούς χρόνους, πάντα στο εσωτερικό των οικιών. Σε μία περίπτωση μόνο, στον ελληνιστικό οικισμό της Ράχης Ισθμίας, παρατηρούμε ότι ένα μόνο πηγάδι και μία απόσχημη δεξαμενή τροφοδοτούν το σύνολο του οικισμού. Αυτή η διαρρύθμιση πιθανόν

δείχνει ότι οι οικίες στη Ράχη αποτελούν ένα σύνολο με κεντρική διαχείριση και όχι καθαρά αυτόνομες οικίες.

Την Ελληνιστική περίοδο εμφανίζεται ένα πηγάδι στην Οικία αρ. 56 των Αγίων Θεοδώρων με σχεδόν τετράγωνο λίθινο στόμιο, διαστάσεων 1,10x1,00 μ. Υπάρχουν παράλληλα αυτήν την περίοδο με λίθινο στόμιο στους Αλιείς και στη Νεμέα.

Αυτήν την περίοδο είναι πιο συχνές οι απιόσχημες δεξαμενές, το πρώτο παράδειγμα των οποίων εμφανίστηκε στην Οικία αρ. 41 στην Περαχώρα. Στην Αθήνα οι απιόσχημες δεξαμενές κυριαρχούν των πηγαδιών πιο νωρίς, από το γ' τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.

Οι μεγάλες δεξαμενές

Οι μεγάλες σχετικά δεξαμενές ως τμήματα της οικοτεχνίας άρχισαν να εμφανίζονται τον 4ο αι. π.Χ. και απαντώνται πιο συχνά την Ελληνιστική περίοδο. Δεν υπάρχουν καθορισμένες διαστάσεις, ωστόσο, και οι δύο μεγάλες δεξαμενές του 3ου αι. π.Χ. στον αγρό της Παναγιάς φέρουν υδατοστεγές κονίαμα και στη μία πλευρά τους κλίμακες καθόδου. Ειδικά η δεξαμενή αρ. 30 μοιάζει πολύ κατασκευαστικά με τη Δεξαμενή F (αρ. 21) που βρέθηκε ανατολικά του Αρχαιολογικού Μουσείου της Κορίνθου και ανήκει στον 4ο αι. π.Χ. Η λίθινη δοκός που φέρει πιθανόν δείχνει τον τρόπο που καλύπτονταν οι δεξαμενές στο άνω μέρος τους. Το κονίαμα που φέρουν στο εσωτερικό τους υποδεικνύει τη χρήση τους ως περιέκτες πιθανόν νερού, που εισέρρεε μάλλον με τη συλλογή των ομβρίων υδάτων.

Τα δάπεδα (πίν. 4α-4ε, 5)

Ήδη από την Πρωτοκορινθιακή περίοδο οι οικίες φέρουν επιμελημένα δάπεδα. Προτιμούνται τα βοτσαλωτά δάπεδα, αλλά εμφανίζονται επίσης ένα παράδειγμα με δάπεδο από θραυσμένο πωρόλιθο και σκόνη, και ένα δάπεδο από πράσινο πηλό. Υπήρχε και η πρόχειρη λύση από δάπεδο με πατημένο χώμα που εμφανίζεται στην Περαχώρα, μία περιφερειακή περιοχή.

Την επόμενη περίοδο βρέθηκαν μόλις ένα δάπεδο από βοτσαλωτό, και ένα με θραυσμένο πωρόλιθο.

Τον 5ο αι. π.Χ. υπάρχει μία ποικιλία δαπέδων. Τα πιο συχνά είναι το δάπεδο από πηλό και το δάπεδο από κονίαμα, που εμφανίζεται για πρώτη φορά και συνήθως επενδύει τους ανδρώνες, σε αντιδιαστολή με το δάπεδο από θρυμματισμένο ασβεστόλιθο, που χρησιμοποιείται στις αυλές για εξωτερική χρήση λόγω της ανθεκτικότητάς του.

Τον 4ο αι. π.Χ. πιο δημοφιλές είναι το δάπεδο από κονίαμα και ένα νέο είδος δαπέδου, από βότσαλα σε κονίαμα. Από τα τέλη του 5ου αι. π.Χ. εμφανίζεται επίσης (τρεις φορές) το βοτσαλωτό ψηφιδωτό με παράσταση. Αυτό το είδος δαπέδου χρησιμοποιείται σαφώς στο ημιδημόσιο τμήμα της οικίας, τους ανδρώνες.

Πέρα από τη σκληρότητα του θρυμματισμένου πωρόλιθου που χρησιμοποιείται σε εξωτερικούς χώρους για πρακτικούς λόγους, το βοτσαλωτό και το σκληρό κονίαμα είναι περίτεχνα στην κατασκευή και προδίδουν περισσότερη φροντίδα, ενώ το πήλινο δάπεδο είναι πιο πρόχειρο. Αυτές οι παρατηρήσεις σε συνδυασμό με τη μελέτη του αρχαιολογικού πλαισίου μπορούν να μας διευκολύνουν ως ένα βαθμό στην εξακρίβωση της χρήσης των χώρων σε οικιστικά κατάλοιπα.

Οι ανδρώνες

Από τις πρωτοκορινθιακές οικίες απουσιάζουν οι ανδρώνες, αν και σε άλλα μέρη του Ελλαδικού χώρου έχουν βρεθεί ανδρώνες που χρονολογούνται αμέσως μετά το 700 π.Χ. Επίσης δεν βρέθηκαν ίχνη πασάδας, παρόλο που σε άλλες περιοχές απαντώνται ήδη από τον 7ο αι. π.Χ., για παράδειγμα στα Μέγαρα Υβλαία.

Τον 6ο αι. π.Χ. στην Περαχώρα απαντάμε τον πρώτο ανδρώνα στην Κορινθία. Είναι πιθανό η καινοτομία που παρουσιάζει η περιοχή να οφείλεται στη λειτουργία του πολύ σημαντικού ιερού της Ήρας που βρίσκεται δυτικότερα και αποτελούσε σημαντικό κέντρο διακίνησης ιδεών και εισαγωγής αγαθών, ειδικά από την Ανατολή. Επίσης χαρακτηριστικό είναι ότι στην οικία αυτήν η αυλή βρίσκεται νότια. Εμφανίζει δηλαδή από τόσο νωρίς ένα από τα τυπικά χαρακτηριστικά μιας οικίας του 5ου αι. π.Χ. Τον 4ο αι. π.Χ. ανδρώνες οικιών παρατηρούνται μόνο στις Οικίες αρ. 12 και 40 και έκτοτε εκλείπουν.

Η εσωτερική διακόσμηση

Στις πρωτοκορινθιακές οικίες δεν σώζονται ίχνη διακόσμησης πέρα από την Οικία αρ. 2, ο ένας τοίχος της οποίας έφερε λευκοπράσινο επίχρισμα από πηλό.

Διακόσμηση στον τοίχο με μπλε και κόκκινο χρώμα διαπιστώνεται σε λείψανα οικίας βόρεια του ναού του Απόλλωνα στο κέντρο της πόλης, τόσο την κλασική όσο και την Ελληνιστική περίοδο. Παρόμοια διακόσμηση απαντάται στους Αλιείς τον 4ο αι. π.Χ. Γενικά από τα τέλη του 5ου αι. π.Χ. παρατηρείται μία σαφής τάση για περισσότερη διακόσμηση στο εσωτερικό (και μόνο) των οικιών γενικά στον Ελλαδικό χώρο. Στην Κορινθία η τάση ξεκινά με το βοτσαλωτό δάπεδο του 400 π.Χ. περίπου, που απεικονίζει δύο γρύπες που επιτίθενται σε ένα άλογο, και εκτείνεται μέσα στον 4ο αι. π.Χ. με δύο βοτσαλωτά δάπεδα με παράσταση, που πιθανότατα ανήκαν σε ανδρώνες οικιών. Και τα τρία παραδείγματα βρίσκονται στο άστυ της Κορίνθου. Οι υπόλοιπες οικίες της εποχής είναι σχετικά πιο απλές σε διαρρύθμιση και διακόσμηση, σύμφωνα με τα στοιχεία που βρέθηκαν. Αυτή η παρατήρηση υποδεικνύει ταυτόχρονα μία διαφοροποίηση ως προς την καθημερινή ζωή ανάμεσα στους κατοίκους του άστεως και τις περιφερειακές περιοχές τον 4ο αι. π.Χ. Επίσης, για πρώτη (και μοναδική σύμφωνα με τα σωζόμενα ευρήματα) φορά εμφανίζονται πιθανότατα ίχνη περιστυλίου στην Κορινθία. Γνωρίζουμε ότι στην Όλυθο υπήρχαν οικίες με περιστύλιο που χρονολογούνται από το 430 π.Χ. περίπου και είναι πιθανό να υπήρχαν και άλλα παραδείγματα στην Κόρινθο.

Την ίδια τάση αφορά και η εισαγωγή του στοιχείου των ορθοστατών στους τοίχους τον 4ο αι. π.Χ. Ορθοστάτες παρατηρούνται και στους Αλιείς στην Αργολίδα κατά την ίδια χρονική περίοδο. Επιπλέον στην Κορινθία για πρώτη φορά εμφανίζεται δάπεδο με συνδυασμό δύο τεχνοτροπιών, με το δάπεδο από κονίαμα στο κέντρο του οποίου υπάρχει ψηφιδωτό (Οικία 12). Αυτό το είδος δαπέδου αντιστοιχεί στους ανδρώνες: στην περιφερειακή περιοχή του κονιάματος τοποθετούνταν τα ανάκλινδρα, επομένως δεν ήταν απαραίτητο ο συγκεκριμένος χώρος να είναι πλούσια διακοσμημένος με ψηφιδωτό.

Στην περιφέρεια η Περαχώρα παρατηρούμε ότι δεν ακολουθεί τις διακοσμητικές τάσεις και οι οικίες του 4ου αι. π.Χ. παραμένουν προσκολλημένες στις παραδόσεις των κατασκευών της περιοχής του προηγούμενου αιώνα.

Τον 3ο αι. π.Χ. υπάρχει σαφώς μικρότερη τάση για προβολή και στροφή στις οικοτεχνίες-αγροικίες. Για παράδειγμα, δεν εντοπίστηκαν καθόλου ψηφιδωτά και ανδρώνες όπως στις οικίες του 4ου αι. π.Χ., όπως επίσης δεν εμφανίζονται καθόλου αγωγοί

ύδρευσης/αποχέτευσης πέρα από μία περίπτωση λίθινης αποχέτευσης στους Αγίους Θεοδώρους (*Κρομμυών*). Αυτό το γεγονός πιθανότατα σχετίζεται με την κατάληψη της Κορίνθου από τους Μακεδόνες που φαίνεται ότι ήταν καθοριστική για την πόλη και τους κατοίκους της για τους υπόλοιπους αιώνες. Από αυτόν τον κανόνα φαίνεται να ξεφεύγει η Κρομμυών. Από τα τρία παραδείγματα αστικών οικιών που περιγράφονται από τους ανασκαφείς, οι δύο φέρουν επιμελημένο δάπεδο.

Η οικιστική οργάνωση

Τρεις πρωτοκορινθιακές οικίες στο νοτιοδυτικό τμήμα της μετέπειτα Ρωμαϊκής Αγοράς βρίσκονται σχεδόν σε ευθεία διάταξη, μαρτυρώντας ένα σχέδιο χωροθέτησης (εικ. 4), χαρακτηριστικό που συναντούμε κατά τη διαδικασία δημιουργίας του άστεως στην Αρχαϊκή περίοδο με τάση για διαταγμένα συγκροτήματα με ευθύγραμμη διάταξη και οδικό σύστημα. Πέρα από αυτήν την τακτοποιημένη εικόνα, που επαναλαμβάνεται στο ίδιο ακριβώς σημείο τον 4ο αι. π.Χ. κατά την ανέγερση νέων οικιών λόγω των προγενέστερων κατασκευών (εικ. 6), δεν υπάρχουν στοιχεία σε καμιά άλλη χρονική περίοδο που να δείχνουν οργάνωση της πόλης σε οικοδομικά τετράγωνα με κάποιο σύστημα. Οι οικίες εμφανίζουν έλλειψη συμμετρικών στοιχείων, και η πορεία των δημόσιων δρόμων ακολουθεί την ακανόνιστη πορεία των οικιακών τοίχων.

Όσον αφορά στους οικιστικούς θύλακες της Περαχώρας, παρατηρούμε ότι τα διάφορα κτήρια εκτός του ιερού εμφανίζονται ως απομονωμένες δομές και όχι ως μέρη μιας αναπτυσσόμενης κοινότητας. Από αυτά μόνο τα κτήρια 38, 39 και 40 είναι σε ευθύγραμμη σχεδόν διάταξη, πιθανόν λόγω της γειτονίας τους με μικρό ναό στην περιοχή.

Κατά την Ελληνιστική περίοδο ο οικισμός της Ράχης είναι πιο συγκροτημένος, καθώς αναπτύσσεται ανάμεσα σε οδούς που διασταυρώνονται κάθετα. Οι οικίες παρόλα αυτά είναι ακανόνιστες και ανισομεγέθεις.

Οι αγωγοί

Στις οικίες της Αρχαϊκής περιόδου απουσιάζουν οι αγωγοί ύδρευσης ή αποχέτευσης. Φαίνεται ότι το διαμορφούμενο κράτος δεν είχε φτάσει σε τέτοιο επίπεδο οργάνωσης ώστε να διαχειρίζεται συστηματικά το νερό της περιοχής. Από τον 5ο αι. π.Χ. παρατηρούμε για πρώτη φορά αγωγούς κατά μήκος των εξωτερικών όψεων των οικιών (βλ. Οικίες αρ. 10, αρ 17) που συναντώνται με λίθινους αγωγούς των δημόσιων δρόμων ή και μέσα στις αυλές τους (αρ. 11). Αγωγοί απαντώνται στην Αθήνα πολύ νωρίτερα. Στον 4ο αι. π.Χ. επίσης συνεχίζεται ο συνδυασμός χρήσης των (αποχετευτικών) αγωγών παράλληλα με τη χρήση πηγαδιού, που βρίσκεται εντός της αυλής της οικίας. Τον 3ο αι. π.Χ. αποχετευτικό σύστημα απαντάται μόνο στην Οικία αρ. 57 στους Αγίους Θεοδώρους (λίθινος αγωγός).

Οι κοπρώνες, ένα χαρακτηριστικό που διαπιστώνεται σε οικίες άλλων περιοχών (Αθήνα, Αλιείς και Θάσο), δεν υπάρχουν στοιχεία ότι απαντάται στην επικράτεια της Κορίνθου.

Ο τύπος της αγροικίας με πύργο, που εντοπίζεται τον 4ο αι. π.Χ. κυρίως στην Αργολίδα, τη Λακωνία, τη Μακεδονία και την Αττική δεν έχει εντοπιστεί μέχρι τώρα στην Κορίνθια.

Η οικιακή λατρεία στην κλασική Κόρινθο

Φαίνεται ότι οι Κορίνθιοι ίδρυσαν επάνω από τις οικίες τους τοπικά ιερά με στήλες προορισμένες στο άνω μέρος τους να στηρίζουν αγάλματα έτσι ώστε η οικογένεια να συνεχίσει να τιμά τους ήρωες ή τους θεούς που λατρεύονταν παλαιότερα. Δεν φαίνεται ότι οι πρακτικές λατρείας συνεχίζονταν για παρατεταμένη χρονική περίοδο εκτός από μία μόνο περίπτωση (Ιερό της Στήλης, επάνω από την Οικία αρ. 13). Μέχρι στιγμής δεν έχει βρεθεί κάτι αντίστοιχο εκτός της Κορίνθου. Κατά τη διάρκεια χρήσης τους οι οικίες στέγαζαν έναν χώρο οικιακής λατρείας, όπως στο Κεραμοποιείο (αρ. 17) και στην Οικία Βενετσάνου στα Ισθμία³⁰⁴. Από αυτά συνάγεται ότι οι οικίες των Κορίνθιων, τουλάχιστον από τον 5ο αι. π.Χ., ήταν στενά συνδεδεμένες με τη λατρεία ίσως και ακόμη και μετά την εγκατάλειψή τους.

Βιβλιογραφία-Συντομογραφίες

- Αδάμ-Βελένη, Π., Έ. Πουλάκη και Αικ. Τζαναβάρη. 2003. *Αρχαίες Αγροικίες σε Σύγχρονους Δρόμους-Κεντρική Μακεδονία*. Αθήνα: ΤΑΠΑ.
- Αλεξανδρή, Ο. και Ν.Μ. Βερδελής. 1963. «Άγιοι Θεόδωροι», *ΑΔ* 17 (1961/62), Β Χρονικά, 53-54.
- Αναγνωστοπούλου, Α.Μ. 2014. «Αρχαία Σικυώνα. Θέση Γήπεδο (οικόπεδο Κ. Γκουσιδη)», *ΑΔ* 61 (2006), Β1 Χρονικά, 472-473.
- Αραπογιάννη, Ξ. 2016. «Κατάλοιπα ελαιοτριβείων στην αρχαία Θουρία Μεσσηνίας», *Αρχαιολογία και Τέχνες* (13 Ιουνίου) online δημοσίευση <<https://www.archaiologia.gr/blog/2016/06/13/κατάλοιπα-ελαιοτριβείων-στην-αρχαία/>> (ανακτήθηκε 11/01/2023).
- Ασλαματζίδου-Κωστούρου, Ζ. 1999. «Αρχαία Κόρινθος. Θέση Αγ. Παρασκευή», *ΑΔ* 49 (1994), Β1 Χρονικά, 163.
- Ασλαματζίδου-Κωστούρου, Ζ. 2012. «Ποσειδωνία Κορίνθου, Θέση Ευαγγελίστρια», *ΑΔ* 56-59 (2001-2004), Β1 Χρονικά, 163.
- Γκιώνη, Μ. 2018α. «Η εξερεύνηση μιας οικίας στην Κυρά Βρύση Ισθμίας», στο Ε. Ζυμή, Α-Β. Καραπαναγιώτου και Μ. Ξανθοπούλου (επιμ.), *ΑΕΠΕΛ 1. Πρακτικά του Διεθνούς Συνεδρίου Τρίπολη, 7-11 Νοεμβρίου 2012*. Καλαμάτα: Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, 635-648.
- Γκιώνη, Μ. 2018β. «Η Εξέλιξη της Κατοικίας στην Κορινθία από την Αρχαϊκή έως και την Ελληνιστική Περίοδο», Διπλωματική Εργασία που εκπονήθηκε στα πλαίσια του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών «Αρχαιολογία Ανατολικής Μεσογείου Από Την Προϊστορική Εποχή Έως Την Ύστερη Αρχαιότητα: Ελλάδα, Αίγυπτος, Εγγύς Ανατολή» του Πανεπιστημίου Αιγαίου. Διαδικτυακά στο hellanicus.lib.aegean.gr (ανακτήθηκε 10/01/2023).
- Δάκαρης, Σ.Ι. 1990. «Ορράον. Το σπίτι στην αρχαία Ήπειρο», *ΑΕ* 1986, 108 κ.ε.
- Κακαβογιάννης, Ε.Χ. 2005. «Μέταλλα εργάσιμα και Συγκεχωρημένα», *Δημοσιεύματα του ΑΔ* αρ. 90. Αθήνα.
- Κασιμή, Π. 2016. «Βελτίωση-Ανακαίνιση Ε.Ο. Περαχώρας-Λίμνης Βουλιαγμένης και νέα χάραξη τμήματος της Ε.Ο. Περαχώρας-Πισσίων», *ΑΔ* 66 (2011), Β1 Χρονικά, 454-455.

³⁰⁴ Γκιώνη 2018α, 635-648.

- Κίσσας, Κ. και Γ. Γιαννακόπουλος. 2016α. «Τενέα», *ΑΔ* 65 (2010), 929-930.
- Κίσσας, Κ. και Γ. Γιαννακόπουλος. 2016β. «Τενέα», *ΑΔ* 66 (2011), 456-457.
- Μπανάκα-Δημάκη, Ά. 1985. «Πήλινος βωμός Διοσκούρων από την Αρχαία Κόρινθο», *ΑΔ* 39 (1984), Α Μελέτες, 68 κ.ε.
- Ορλάνδος, Α. 1936. «Άνασκαφαι έν Σικυῶνι ὑπό Άναστ. Κ. Όρλάνδου», *ΠΑΕ* 1935, 82-83.
- Ορλάνδος, Α. 1937. «Άνασκαφαι έν Σικυῶνι ὑπό Άναστ. Κ. Όρλάνδου», *ΠΑΕ* 1936, 94.
- Ορλάνδος, Α. 1939. «Άνασκαφαι έν Σικυῶνι ὑπό Άναστ. Κ. Όρλάνδου», *ΠΑΕ* 1938, 120-123.
- Παπαθανασίου, Β. 2016. «Αρχαία Σικυῶνα», *ΑΔ* 67 (2012), Β1 Χρονικά, 325-328.
- Παπαχριστοδούλου, Ι. 1970. «Χιλιόμοδι», *ΑΔ* 24 (1969), Β1 Χρονικά, 103-104.
- Παρλαμά, Λ. 1997. «Άγιοι Θεόδωροι Κορινθίας (αρχαίος Κρομμύων)», *ΑΔ* 47 (1992), Β1 Χρονικά, 54-56, σχ. 14, πιν. 22β.
- Πουλάκη-Παντερμαλή, Έ. 2014. *Οίκος-Οικία-Οικονομία, Πόλις-Πολιτική-Πολιτισμός. Θεσσαλονίκη: ΚΖ' ΕΠΚΑ.*
- Χατζηπούλιου, Ε. 1988. «Σκάλωμα», *ΑΔ* 35 (1980), Β1 Χρονικά, 109.
- Χατζησάββας, Σ. 1996. «Η τεχνολογία της μετατροπής του ελαιόκαρπου σε ελαιόλαδο κατά την αρχαιότητα στην Κύπρο», στο *Ελιά και Λάδι. Τριήμερο Εργασίας (Καλαμάτα 7-9 Μαΐου 1993)*. Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, 59-69.
- Anderson-Stojanović, V.R. 1996. "The University of Chicago Excavations in the Rachi Settlement at Isthmia, 1989", *Hesperia* 65.1 (Jan.-Mar.), 57-98.
- Anderson-Stojanović, V. 1998. "Dye Works or Olive Press: A Reconsideration of Installations in the Rachi Settlement at Isthmia", *AJA* 102.2 (Apr.), 369.
- Anderson-Stojanović, V. 2007. "Olive oil production at the Isthmus of Corinth", *Historia Antiqua* 15, 89-98.
- Anderson-Stojanović, V. και W. College. 1991. "The Rachi settlement at Isthmia: report on the 1989 excavations", *AJA* 95 (The 92nd Annual Meeting of the Archaeological Institute of America), 303-304.
- Anderson-Stojanović, V. και E.J. Jones. 2002. "Ancient Beehives from Isthmia", *Hesperia* 71.4 (Oct.-Dec.), 345-376.
- Anderson-Stojanović, V. και D.S. Reese. 1993. "A well in the Rachi Settlement at Isthmia", *Hesperia* 62.3 (Jul.-Sep.), 257-302.
- Antonaccio, C.M. 2000. "Architecture and Behavior: Building Gender into Greek Houses", *The Classical World* 93.5, The Organization of Space in Antiquity (May-Jun.), 517-533.
- Ault, B.A. 1999. "Koprones and Oil Presses at Halieis: Interactions of Town and Country and the Integration of Domestic and Regional Economies", *Hesperia* 68, 549-573.
- Ault, B.A. 2000. "Living in the Classical Polis: The Greek House as Microcosm", *The Classical World* 93.5, The Organization of Space in Antiquity (May-Jun.), 483-496.
- Ault, B.A. 2005. *The Excavations at Ancient Halieis Volume 2: The Houses: The Organization and Use of Domestic Space*. Bloomington, IN: Indiana University Press.

- Ault, B.A. 2007. "Oikos and Oikonomia: Greek houses, households and the domestic economy", *BSA* 15, Building Communities: House, Settlement and Society in the Aegean and Beyond, 259-265.
- Ault, B.A. 2017. "Haus und Stadt im klassischen Griechenland: Its Theoretical Impact Twenty-Five Years On", στο L.C. Nevett (επιμ.), *Theoretical approaches to the Archaeology of Ancient Greece: Manipulating Material Culture*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 40-50.
- Beazley, J.D. 1928. "Aryballos", *BSA* 29 (1927/1928), 187-215.
- Boersma, J.S. 1970. *Athenian Building Policy from 561/0 to 405/4 BC*. Goningen: Wolters-Noordhoff Publishing.
- Bookidis, N. 2003. "The Sanctuaries of Corinth", *Corinth* 20, The Centenary 1896-1996 (2003), 247-259.
- Bookidis, N. και R.S. Stroud. 2004. "Apollo and the Archaic Temple at Corinth", *Hesperia* 73.3 (Jul.-Sep.), 401-426.
- Broneer, O. 1955. "Excavations at Isthmia, 1954", *Hesperia* 24, 110-141.
- Broneer, O. 1958. "Excavations at Isthmia, Third Campaign, 1955-1956", *Hesperia* 27, 1-37.
- Bylkova, V. 2007. "Scythian and Olbian settlements in the Lower Dnieper region", *BSA* 15, Building Communities: House, Settlement and Society in the Aegean and Beyond, 297-306.
- CAH III, 3 = Boardman, J. και N.G.L. Hammond (επιμ.), 1982. *The Expansion of the Greek World, Eighth to Sixth Centuries BC*. Cambridge University Press (edition 2008).
- CAH IV = Boardman, J., N.G.L. Hammond, D.M. Lewis και M. Ostwald (επιμ.), 1988. *Persia, Greece and the Western Mediterranean C. 525 to 479 BC*. Cambridge University Press.
- Cahill, N. 2002. *Household and City Organization at Olynthus*. New Haven, Conn.: Yale University Press.
- Camp II, J.McK. 1982. "Drought and Famine in the 4th Century B.C.", *Hesperia* suppl. 20, Studies in Athenian Architecture, Sculpture and Topography. Presented to Homer A. Thompson, 9-17.
- Camp, J.H. 2005. *Η Αρχαία Αγορά της Αθήνας. Οι ανασκαφές στην καρδιά της κλασικής πόλης*. Αθήνα: ΜΙΕΤ.
- Camp II, J.McK. 2007. "Excavations in the Athenian Agora: 2002-2007", *Hesperia* 76.4 (Oct.-Dec.), 627-663.
- Carington Smith, J. και S. Wall. 1994. "A Late Hellenistic Wine Press at Knossos", *BSA* 89, 359-376.
- Catling, H.W. 1979. "Archaeology in Greece, 1978-79", *Archaeological Reports* 25 (1978-1979), 3-42.
- Coleman, J.E. και K. Abramovitz. 1986. "Excavations at Pylos in Elis", *Hesperia* suppl. 21. *Corinth* = Results of Excavations Conducted by the American School of Classical Studies at Athens.
- Corinth* I.3 = R.L. Scranton, *Architecture* (1951).
- Corinth* I.4 = O. Broneer, *The South Stoa and Its Roman Successors* (1954).
- Corinth* I.5 = S. Weinberg, *The Southeast Building and its Roman Successors* (1960).

- Corinth* III. 2 = R. Carpenter, A. Bon και A.W. Parsons, *The Defenses of Acrocorinth and the Lower Town* (1936).
- Corinth* VII.3 = G.R. Edwards, *Corinthian Hellenistic Pottery* (1975).
- Corinth* VII.5 = M.K. Risser, *Corinthian Conventionalizing Pottery* (2001).
- Corinth* VII.6 I = McPhee, I. και E. Pemberton, *Late Classical Pottery from Ancient Corinth: Drain 1971-1 in the Forum Southwest* (2012).
- Corinth* XV.1 = A.N. Stillwell, *The Potters Quarter* (1948).
- Corinth* XX.1 = C.K. Williams II και N. Bookidis (επιμ.), *Corinth, the Centenary 1896-1996* (2003).
- Crosby, M. 1951. "The Poros Building", στο R.S. Young "An Industrial District of Ancient Athens", *Hesperia* 20, 168-187.
- Crouch, D.P. 1984. "The Hellenistic Water System of Morgantina, Sicily: Contributions to the History of Urbanization", *AJA* 88.3 (Jul.), 353-365.
- De Waele, F.J. 1930. "The Roman Market North of the Temple at Corinth", *AJA* 34.4 (Oct.-Dec.), 432-454.
- De Waele, F.J. 1931. "The Greek Stoa North of the Temple at Corinth", *AJA* 35.4, 394-423.
- De Waele, F.J. 1933. "The Sanctuary of Asklepios and Hygieia at Corinth", *American Journal of Archaeology*, 37.3 (Jul.-Sep.), 417-451.
- Donaldson, M.K. 1965. "A Pebble Mosaic in Peiraeus", *Hesperia* 34.2 (Apr.-Jun.), 77-88.
- Donati, J.C. 2010. "Towards an Agora: The spatial and architectural development of Greek commercial and civic space in the Peloponnese", Διδακτ. Διατρ. Πανεπιστήμιο της Νέας Υόρκης.
- Ducrey, P. 1989. "Architecture et poésie: le cas de la maison aux mosaïques à Érétrie", στο M. Yon, R. Etienne και M.-T. Le Dinahet (επιμ.), *Architecture et poésie dans le monde grec. Hommage à Georges Roux* (Collection de la Maison de l'Orient méditerranéen. Série archéologique, 19). Lyon: Maison de l'Orient et de la Méditerranée Jean Pouilloux, 51-62.
- Dunbabin, K.M.D. 1979. "Technique and Materials of Hellenistic Mosaics", *AJA* 83.3 (Jul.), 265-277.
- Fossey, J.M. 1969. "The Prehistoric Settlement by Lake Vouliagmeni, Perachora", *BSA* 64, 55.
- Frederiksen, R. 2013. "Topographical Implications of the 7th century B.C. city wall of Corinth", στο K. Kissas και W.-D. Niemeier (επιμ.), *The Corinthia and the northeast Peloponnese. Topography and history from prehistoric times until the end of antiquity* (Athenaia, 4). München: Hirmer, 79-90.
- Gorbunova, K.S. 1972. "Archaeological Investigations on the Northern Shore of the Black Sea in the Territory of the Soviet Union, 1965-70", *Archaeological Reports* 18 (1971-1972), 48-59.
- Graham, J. 1966. "Origins and Interrelations of the Greek House and the Roman House", *Phoenix* 20.1 (Spring), 3-31.
- Graham, J. 1974. "Houses of Classical Athens", *Phoenix* 28.1, Studies Presented to Mary E. White on the Occasion of Her Sixty-Fifth Birthday (Spring), 45-54.

- Hammond, N.G.L. 1954. "The Heraeum at Perachora and Corinthian Encroachment", *BSA* 49, 93-102.
- Hansen, M.H. και T.H. Nielsen. 2004. *An Inventory of Archaic and Classical Poleis. An Investigation Conducted by The Copenhagen Polis Centre for the Danish National Research Foundation*. Oxford: Oxford University Press.
- Hemans, F. 1994. "Greek Architectural Terracottas from the Sanctuary of Poseidon at Isthmia", *Hesperia* suppl. 27, Proceedings of the International Conference on Greek Architectural Terracottas of the Classical and Hellenistic Periods, December 12-15, 1991, 61-83, 362-364.
- Hoepfner, W. (επιμ.) 2005. *Ιστορία της Κατοικίας 5.000 π.Χ.-500 μ.Χ.* (μτφρ. Η. Τσιριγκάκης). Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- James, S. 2010. "The Hellenistic Pottery from the Panayia Field, Corinth: Studies in Chronology and Context", Ph.D dissertation, University of Texas at Austin.
- Jameson, M.H. 1990. "Domestic Space in the Greek City-State", στο S. Kent (επιμ.), *Domestic Architecture and the Use of Space*. Cambridge: University Press, 92-113.
- Jones, J.E. 2007. "Living above the shop: domestic aspects of the ancient industrial workshops of the Laureion area of south-east Attica", *BSA* 15, Building Communities: House, Settlement and Society in the Aegean and Beyond, 267-280.
- Jones, J.E., A.J. Graham, L.H. Sackett και M.I. Geroulanos. 1973. "An Attic Country House below the Cave of Pan", *BSA* 68, 355-452.
- Jones, J.E., L.H. Sackett και A.J. Graham. 1962. "The Dema House in Attica", *BSA* 57, 75-114.
- Kardara, C. 1961. "Dyeing and Weaving Works at Isthmia", *AJA* 65.3 (Jul.), 261-266.
- Kardara, C. 1974. «ΒΑΦΗ ΒΑΦΕΙΑ ΚΑΙ ΒΑΦΑΙ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ», *Hesperia* 43.4 (Oct.-Dec.), 447-453.
- Kenchreai I* = R. Scranton, C. Shaw και I. Ibrahim, *Kenchreai, The Eastern Port of Corinth, Volume: 1 Topography and Architecture* (1978).
- Kissas, K. και V. Tasinos. 2016. "Die archaische stadtmauer von Korinth", στο R. Frederiksen, S. Muth, P. Schneider, M. Schnelle (επιμ.), *Focus of Fortifications-New research on Fortifications in the Ancient Mediterranean and the Near East*. Oxford: Oxbow Books, 662-671.
- Krystalli-Votsis, K. 1976. "Nouvelle mosaïque de Sicyon", *BCH* 100, 578-588.
- Lang, F. 2007. "House-Community-Settlement: The new concept of living in Archaic Greece", *BSA* 15, Building Communities: House, Settlement and Society in the Aegean and Beyond, 183-193.
- Legon, R.P. 1981. *Megara: The Political History of a Greek City State to 336 BC*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Lynch, K.M., M.L. Lawall και L.M. Little. 2011. "Pottery from a Late Archaic House near the Athenian Agora", *Hesperia* suppl. 46, The Symposium in Context.
- Megaw, H. 1936. "Archaeology in Greece, 1935-1936", *JHS* 56, 144-145.
- Merker, G. 2006. "Products of the Tile Works", *Hesperia* suppl. 35, 17-84.
- Miller, St. 1988. "Excavations at Nemea, 1984-1986", *Hesperia* 57.1 (Jan.-Mar.), 1-20.
- Morgan, C.H. 1937. "Excavations at Corinth, 1936-7", *AJA* 41, 546-547.
- Morgan, C.H. 1939. "Excavations at Corinth, 1938", *AJA* 43, 255-267.

- Morgan, C.H. 1953. "Investigations at Corinth, 1953-A Tavern of Aphrodite", *Hesperia* 22, 131-140.
- Nevett, L. 2007. "Greek houses as a source of evidence for social relations", *BSA* 15, Building Communities: House, Settlement and Society in the Aegean and Beyond, 5-10.
- Nilsson, M.P. 1954. "Festschrift Bernhard Schweitzer", στο R. Lullies (επιμ.), *Griechische Hausaltare, Neue Beiträge zur klassischen Altertumswissenschaft, Festschrift zum 60. Geburtstag von Bernhard Schweitzer*. Stuttgart: Kohlhammer, 218-221.
- Perachora* = Perachora, the Sanctuaries of Hera Akraia and Limenia: Excavations of the British School of Archaeology at Athens, 1930-33.
- Perachora I* = H. Payne κ.ά., *Perachora, the Sanctuaries of Hera Akraia and Hera Limenia I* (Oxford, 1940).
- Perachora II* = H. Payne, T.J. Dunbabin κ.ά., *Perachora, the Sanctuaries of Hera Akraia and Hera Limenia II* (Oxford, 1962).
- Pettegrew, D.K. 2011. "The Diolkos of Corinth", *AJA* 115.4 (October), 549-574.
- Pfaff, C. 2003. "Archaic Corinthian Architecture, ca. 600 to 480 B.C.", *Corinth* 20 (Corinth, The Centenary: 1896-1996), 95-140.
- Plommer H. 1977. "Shadowy Megara", *JHS* 97, 75-83.
- Robertson, M. 1939. "Archaeology in Greece 1938-1939", *JHS* 59.2, 189-209.
- Robinson, D.M. 1929. "A Preliminary Report on the Excavations at Olynthos", *AJA* 33, 53-76.
- Robinson, D.M. 1934. "The Villa of Good Fortune at Olynthos", *AJA* 38.4 (Oct.-Dec.), 501-510.
- Robinson, H.S. 1962. "Excavations at Corinth", *Hesperia* 31.2 (1960), 95-133.
- Robinson, H.S. 1976. "Corinth", *AA* 30 (1975), B1 Χρονικά, 63.
- Robinson, H.S. 1985. "Temple Hill", *AA* 33 (1978), B1 Χρονικά, 63-69.
- Robinson, H.S. και S.S. Weinberg. 1960. "Excavations at Corinth, 1959", *Hesperia* 29, 225-253.
- Roebuck, C. 1972. "Some Aspects of Urbanization in Corinth", *AJA* 41.1 (Jan.-Mar.), 96-127.
- Romano, D.G. 1993. *Athletics and Mathematics in Archaic Corinth: The Origins of the Greek Stadion*. Philadelphia: American Philosophical Society.
- Rotroff, S.I. 2009. "Commerce and Crafts around the Athenian Agora", στο J.McK. Camp II και C.A. Mauzy (επιμ.), *The Athenian Agora: New Perspectives on an Ancient Site*. Mainz am Rhein: Verlag P. von Zabern, 39-46.
- Sacks, D. 2005. *Encyclopedia of the ancient Greek World*. New York: Facts on File.
- Salapata, G. 1997. "Hero Warriors from Corinth and Lakonia", *Hesperia* 66.2 (Apr.-Jun.), 245-260.
- Salmon, J.B. 1984. *Wealthy Corinth: A History of the City to 338 BC*. Oxford: Oxford University Press.
- Salzmann, D. 1979. "Ein Wiedergewonnenes Kieselmosaik aus Sikyon", *AA, J.d.A.I.* 94, 290-303.
- Sanders, G.D.R. 1991. "Portage of ships across the Isthmus", *Tropis* IV, 423-428.

- Sanders, G.D.R. 2005. "Urban Corinth an introduction", στο E.D Schowalter και S.J. Friesen (επιμ.), *Urban Religion in Corinth: interdisciplinary approaches*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1-14.
- Sanders, G.D.R. 2010. "The Sacred Spring, Landscape and Traditions", στο S. Friesen, D. Schowalter και J. Walters (επιμ.), *Corinth in Context. Comparative Studies on Religion and Society (Novum Testamentum, supplements 134)*. Leiden, Boston: Brill, 356-380.
- Sanders, G.D.R., I. Tzonou-Herbst, S.A. James και J. Herbst. 2014. "The Panayia Field Excavations at Corinth. The Neolithic to Hellenistic Phases", *Hesperia* 83, 1-79.
- Sapirstein, P. 2009. "How the Corinthians Manufactured Their First Roof Tiles", *Hesperia* 78.2 (Apr.-Jun.), 195-229.
- Shear, T.L. 1929. "Excavations in the Theatre District and Tombs of Corinth in 1929", *AJA* 33.4 (Oct.-Dec.), 515-546.
- Shear T.L. 1931. "Five Campaigns of Excavation at Corinth Summary of the Results", *The Classical Weekly* 24.16 (Mar. 2), 121-126.
- Steiner, A. 1992. "Pottery and Cult in Corinth: Oil and Water at the Sacred Spring", *Hesperia* 61.3, 385-408.
- Tartaron, T.F., T.E. Gregory, D.J. Pullen, J.S. Noller, R.M. Rothaus, J.L. Rife, L. Tzortzopoulou-Gregory, R. Schon, W.R. Caraher, D.K. Pettegrew και D. Nakassis. 2006. "The Eastern Korinthia Archaeological Survey: Integrated Methods for a Dynamic Landscape", *Hesperia* 75.4 (Oct.-Dec., 2006), 453-523.
- Thompson, H.A. 1937. "The American excavations in the Athenian Agora", *Hesperia* VI, 212-214.
- Thompson, H.A. 1940. "The Tholos of Athens and Its Predecessors", *Hesperia* suppl. IV, 16, fig. 13.
- Thompson, H.A. 1955. "Activities in the Athenian Agora: 1954", *Hesperia* 24, 54-55.
- Thompson, H.A. και R.E. Wycherley. 1972. "The Agora of Athens: The History, Shape and Uses of an Ancient City Center", *The Athenian Agora* 14, The Agora of Athens: The History, Shape and Uses of an Ancient City Center, 26, εικ. 8.
- Tomlinson, R.A. 1969. "Perachora: The Remains outside the Two Sanctuaries", *BSA* 64, 155-258.
- Tomlinson, R.A. and K. Demakopoulou 1985. "Excavations at the Circular Building, Perachora", *The Annual of the British School at Athens* 80, 261-279.
- Tsakirgis, B. 2005. "Living and Working around the Athenian Agora: A Preliminary Case Study of Three Houses", στο B.A Ault και L.C. Nevett (επιμ.), *Ancient Greek Houses and Households: Chronological, Regional, and Social Diversity*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 67-82.
- Tsakirgis, B. 2009. "Living Near the Agora: Houses and Households in Central Athens", στο J.McK. Camp και C.A. Mauzy (επιμ.), *Athenian Agora: New Perspectives on an Ancient Site (Zaberns Bildbande zur Archäologie)*. Mainz am Rhein: P. von Zabern, 7-54.
- Tsakirgis, B. 2015. "Tools from the house of Mikion and Menon", στο M.M. Miles (επιμ.), *Autopsy in Athens. Recent Archaeological Research on Athens and Attica*. Oxford: Oxbow Books, 9-17.

- Tsakirgis, B. 2016. "The architecture of Greek Houses", στο M.M. Miles (επιμ.), *A companion to Greek Architecture*. Chichester, West Sussex: Wiley Blackwell, 273-287.
- Vanderpool, E. 1935. "Tholos and Prytanikon", *Hesperia* 4, 470-475.
- Walbank, N.H. 1987. "The Nature and Development of Roman Corinth to the end of Antonine period", Ph.D. thesis, The Open University.
- Walter-Καρύδη, Έ. 1996. *Το Ελληνικό Σπίτι*. Αθήνα: Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας αρ. 158.
- Weinberg, S.S. 1948. "A Cross-Section of Corinthian Antiquities (Excavations of 1940)", *Hesperia* 17.3, The Thirty-Fifth Report of the American Excavation in the Athenian Agora (Jul.-Sep.), 197-241.
- Weinberg, S.S. και G.R. Weinberg. 1946. "Corinth; The Ancient City Revealed", *The Classical Journal* 42.2 (Nov.), 66-76.
- Welsch, Z. 1992. "Mosaic pavements in classical and hellenistic dining-rooms", MA diss., McMaster University.
- Westgate, R. 2007. "The Greek house and the ideology of citizenship", *World Archaeology* 39.2, The Archaeology of Equality (Jun.), 229-245.
- White, K.D. 1984. "Greek and Roman Technology", *Ithaca*, 40, fig. 32.
- Williams II, C.K. 1970. "Corinth, 1969: Forum Area", *Hesperia* 39, 1-39.
- Williams II, C.K. 1976. "Corinth, 1975: Forum Southwest", *Hesperia* 45, 99-162.
- Williams II, C.K. 1978a. "Corinth 1977. Forum Southwest", *Hesperia* 47.1 (Jan.-Mar.), 1-39.
- Williams II, C.K. 1978b. "Pre-Roman Cults in the Area of the Forum of Ancient Corinth", Diss., University of Pennsylvania.
- Williams II, C.K. 1979. "Corinth, 1978: Forum Southwest", *Hesperia* 48.2 (Apr.-Jun.), 105-144.
- Williams II, C.K. 1980. "Corinth Excavations, 1979", *Hesperia* 49.2 (Apr.-Jun.), 107-134.
- Williams II, C.K. 1981a. "Corinth: Excavations of 1980", *Hesperia* 50.1 (Jan.-Mar.), 1-44.
- Williams II, C.K. 1981b. "The City of Corinth and its domestic religion", *Hesperia* 50, 408-421.
- Williams, C.K και J.E. Fisher. 1971. "Corinth, 1970: The Forum Area", *Hesperia* 40.1 (Jan.-Mar.), 3-10, figs 3, 4.
- Williams II, C.K. και J.E. Fisher. 1972. "Corinth, 1971: Forum Area, West", *Hesperia* 41.2 (Apr.-Jun.), 143-184.
- Williams II, C.K., A.J. Lawrence, P. Burns, P. και J.E. Fisher. 1973. "Corinth, 1972: The Forum Area", *Hesperia* 42.1 (Jan.-Mar.), 1-44.
- Williams, C.K., J. MacIntosh και J.E. Fisher. 1974. "Excavation at Corinth, 1973", *Hesperia* 43.1 (Jan.-Mar.): 1-76.
- Williams II, C.K. και O.H. Zervos. 1983. "Corinth, 1982: East of the Theater", *Hesperia* 52.1 (Jan.-Mar.), 1-47.
- Wiseman, J.R. 1963. "A Trans-Isthmian Fortification Wall", *Hesperia* 32.3 (Jul.-Sep.), 248-275.
- Wiseman, J. 1978. *The Land of the Ancient Corinthians*, Studies in Mediterranean Archaeology 50. Göteborg: Åström.

Young, R.S. 1951. "An Industrial District of Ancient Athens", *Hesperia* 20, 135-288.

Αρχαίες πηγές

- Αισχύλος, *Προμηθέας Δεσμώτης* (Aeschylus, 1. *Prometheus Bound*, αγγλική μτφρ. H.W. Smyth). Cambridge: Harvard University Press, 1926.
- Αριστοτέλης, *Πολιτεία* (Aristotle, *Politics*), The Loeb Classical Library (αγγλική μτφρ. H. Rackham). M.A.: Harvard University Press, 1932 (repr. 1967).
- (Ψευδο-) Αριστοτέλης, *Οικονομικός* (Aristotle, *Metaphysics, Oeconomica and Magna Moralia*). The Loeb Classical Library (αγγλική μτφρ. G. Cyril Armstrong). Harvard University Press, 1935 (rev. 1947).
- Δημοσθένης, *Κατ' Αφόβου Επιτροπής* (Demosthenes IV, *Private Orations*), The Loeb Classical Library (αγγλική μτφρ. A.T. Murray). Harvard University Press, 1936 (repr. 1958).
- Θεόπομπος, *Scriptorum classicorum bibliotheca Oxoniensis Oxonii Hellenica Oxyrhynchia cum Theopompi et cratippi fragmentis* (επιμ. B.P. Grenfell και A.S. Hunt) liber XXXII, 1931.
- Λυσίας, *Κατά Ερατοσθένους* (Lysias), The Loeb Classical Library (αγγλική μτφρ. W.R.M. Lamb και C. Armstrong). Harvard University Press, 1930 (repr. 1967).
- Ξενοφών, *Οικονομικός* (Xenophon, *Memorebia and Oeconomicus*), The Loeb Classical Library (αγγλική μτφρ. E.C. Marchant). Harvard University Press, 1923 (rev. 2013).
- Ξενοφών, *Απομνημονεύματα* (Xenophon, *Memorebia and Oeconomicus*), The Loeb Classical Library (αγγλική μτφρ. E.C. Marchant). Harvard University Press, 1923 (rev. 2013).
- Στράβων, *Γεωγραφικά* (*The Geography of Strabo* IV), The Loeb Classical Library (αγγλική μτφρ. H.L. Jones). Harvard University Press, 1927 (repr. 1961).
- Τίτος Λίβιος, *Ρωμαϊκή Ιστορία* (Titus Livius, *Ab Urbe Condita*, Books 31-34 με αγγλική μτφρ., επιμ. Evan T. Sage). Cambridge, Mass., Harvard University Press; London, 1935.
- Vitruvius, *De Architectura* (Vitruvius, *de Architectura*, επιμ. P. Gros, μτφρ. A. Corso και E. Romano). Torino: G. Einaudi, 1997.

Μαρία Γκιώνη
Αρχαιολόγος Μ.Α. ΕΦΑ Δυτικής Αττικής

ΠΙΝΑΚΕΣ

A/A Οικίας	Περιοχή	Πηγάδι	Παρατηρήσεις
2	Κόρινθος	L P-C 4	
3	Κόρινθος	-	Η οικία δεν έχει ερευνηθεί
6	Κόρινθος	71-5	
5	Κόρινθος	αρ. 72-6	
34	Κόρινθος	1	
32	Περαχώρα	-	
10	Κόρινθος	-	
36	Περαχώρα	-	

Πίν. 1. Πηγάδια που εξυπηρετούσαν με παροχή νερού τις πρωτοκορινθιακές οικίες.

A/A Οικίας	Περιοχή	Πηγάδι	Απόσχημη δεξαμενή	Παρατηρήσεις
29	Αρχαία Κόρινθος	1		Εντός της οικίας
Εξυπηρετεί όλο τον οικισμό	Ράχη Ισθμίας	1		
Εξυπηρετεί όλο τον οικισμό	Ράχη		1	
56	Άγιοι Θεόδωροι	1		Λίθινο τετράγωνο στόμιο
57	Άγιοι Θεόδωροι		1	

Πίν. 2. Πηγάδια και απόσχημες δεξαμενές σε οικίες κατά την Ελληνιστική περίοδο.

Περίοδος	Ανδρώνες	Παστάδες
Πρωτοκορινθιακή περίοδος	0	-
6ος αι.π.Χ.	1	-
5ος αι.π.Χ.	0	2
4ος αι.π.Χ.	2	-
Ελληνιστική περίοδος	0	-

Πίν. 3. Οι ανδρώνες και οι παστάδες στις κορινθιακές οικίες ανά χρονική περίοδο.

Πρωτοκορινθιακή περίοδος	
Βοτσαλωτό	3
Θρυμματισμένος πορόλιθος	1
Πατημένο χώμα	1
Πράσινοι πηλός	1

Πίν. 4α. Τα δάπεδα των κορινθιακών οικιών κατά την Πρωτοκορινθιακή περίοδο.

6ος αι. π.Χ.	
Βοτσαλωτό	1
Θρυμματισμένος πορόλιθος	1

Πίν. 4β. Τα δάπεδα των κορινθιακών οικιών κατά τον 6ο αι. π.Χ.

5ος αι. π.Χ.	
Θρυμματισμένος πωρόλιθος	1
Δάπεδο από ηηλό	2
Δάπεδο διαμορφωμένο στον βράχο	1
Δάπεδο από υδραυλικό κονίαμα	1
Λευκά βότσαλα σε κονίαμα	1
Κονίαμα	2
Βοτσαλωτό ψηφιδωτό	1

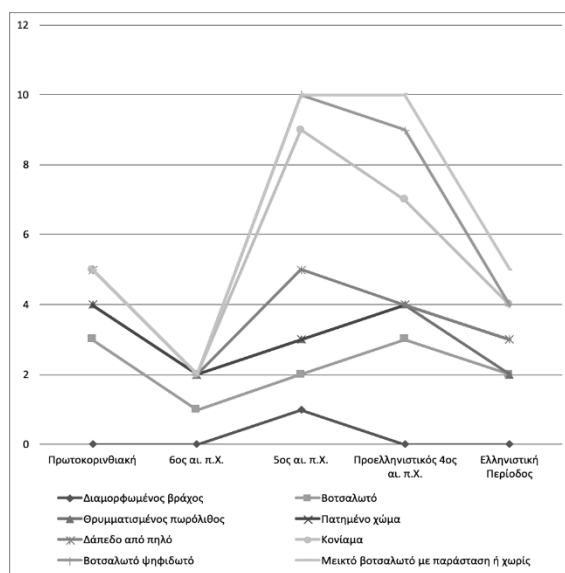
Πίν. 4γ. Τα δάπεδα των κορινθιακών οικιών κατά τον 5ο αι. π.Χ.

Προελληνιστικός 4ος αι. π.Χ.	
Θρυμματισμένος πωρόλιθος	1
Δάπεδο από ηηλό	0
Λευκά βότσαλα σε κονίαμα	3
Κονίαμα	3
Βοτσαλωτό ψηφιδωτό	2
Μικτό δάπεδο βοτσαλωτό με παράσταση και γύρω κονίαμα	1

Πίν. 4δ. Τα δάπεδα των κορινθιακών οικιών κατά τον προελληνιστικό 4ο αι. π.Χ.

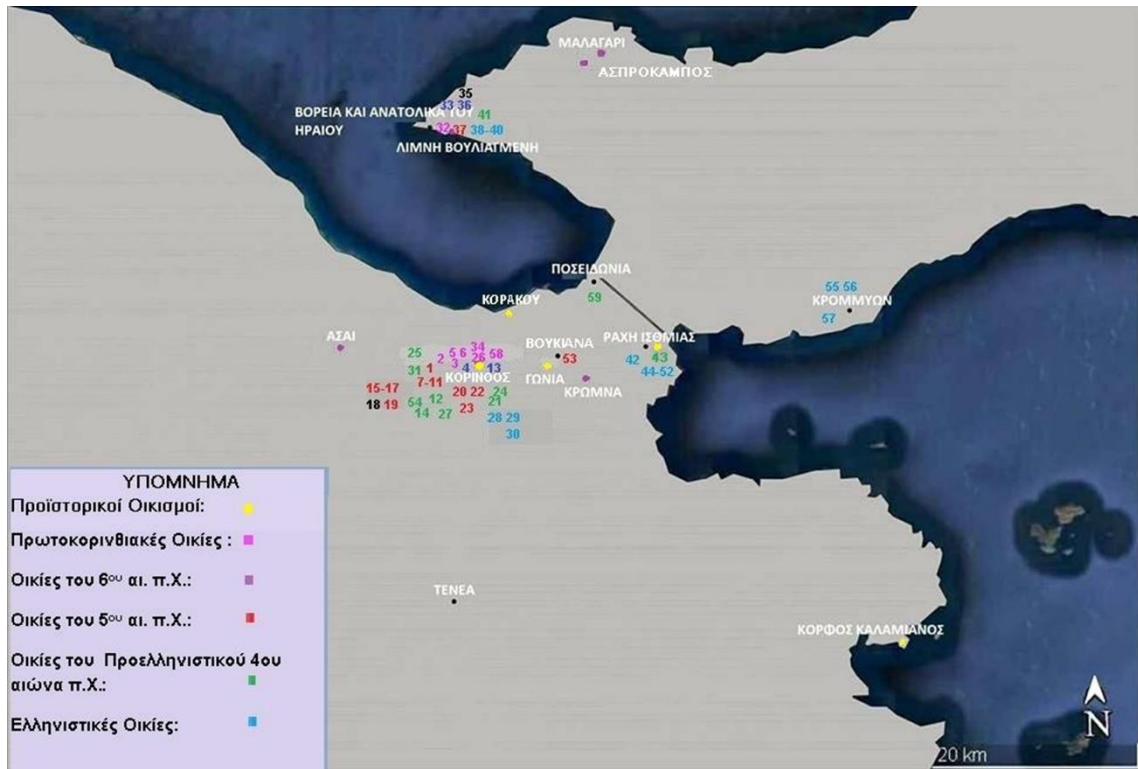
Ελληνιστική περίοδος	
Βοτσαλωτό	2
Κονίαμα	1
Μικτό δάπεδο βοτσαλωτό με παράσταση ή χωρίς και γύρω κονίαμα	1

Πίν. 4ε. Τα δάπεδα των κορινθιακών οικιών κατά την Ελληνιστική περίοδο.

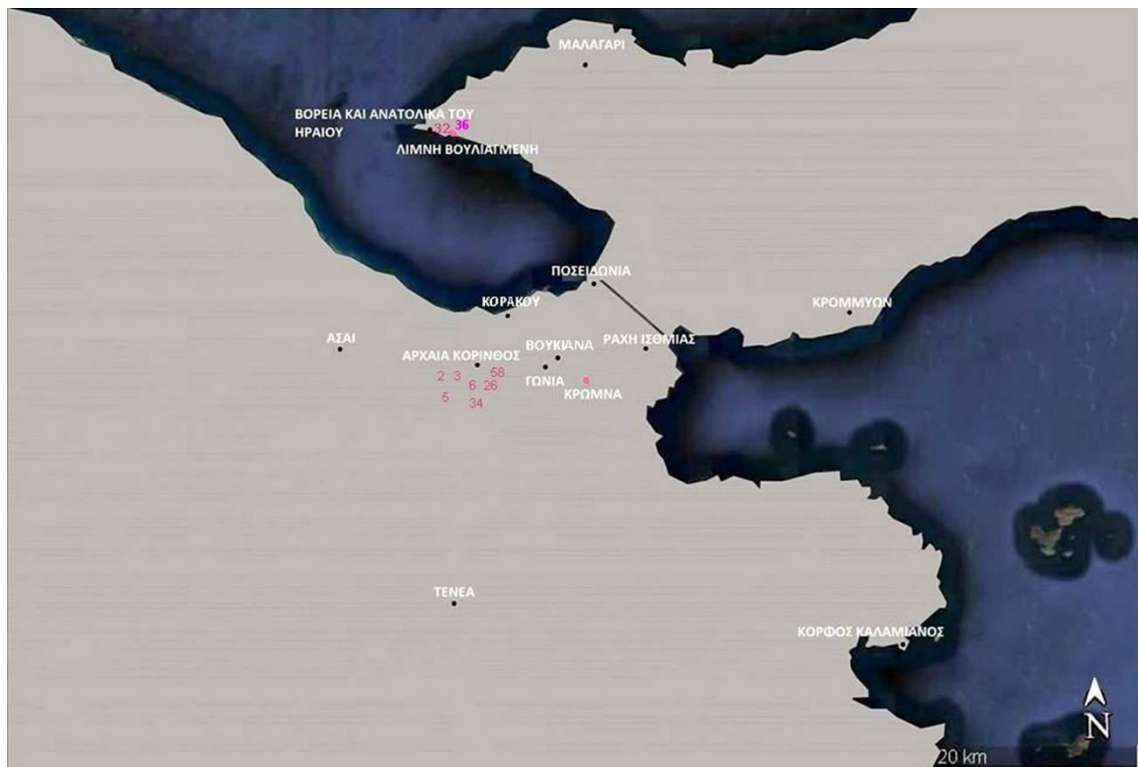

Πίν. 5. Γράφημα με τα δάπεδα που χρησιμοποιούνταν στις κορινθιακές οικίες ανά χρονικές περιόδους. Δεν συμπεριλαμβάνονται τα δάπεδα από τη Ράχη Ισθμίας.

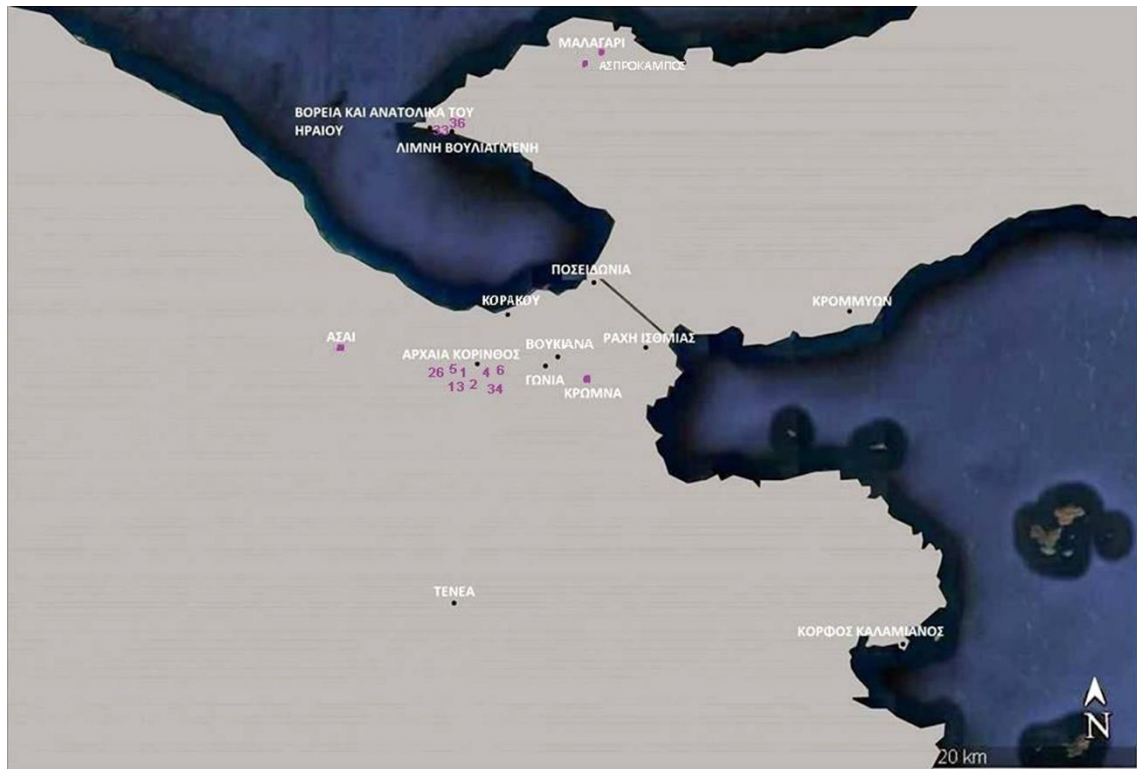
ΕΙΚΟΝΕΣ

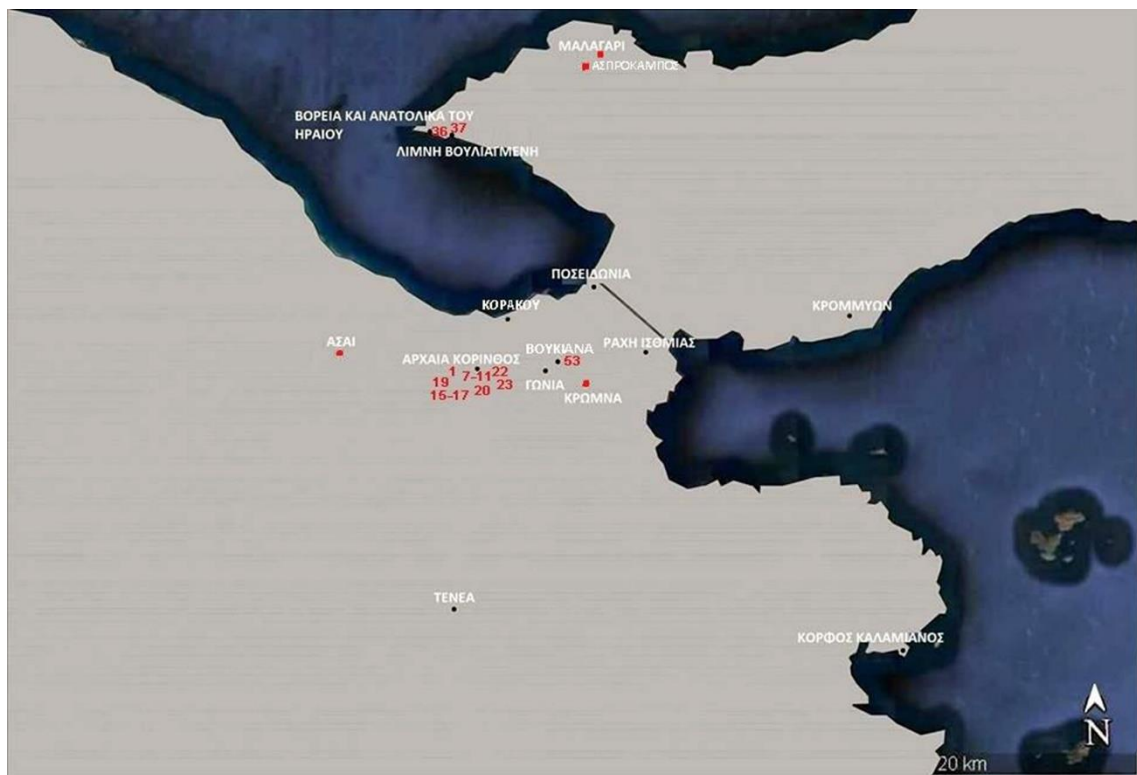
Εικ. 1α. Χάρτης της Κορινθίας με τις κυριότερες θέσεις των αρχαίων οικισμών και τις εντοπισμένες οικίες, ανά χρονολογική περίοδο.

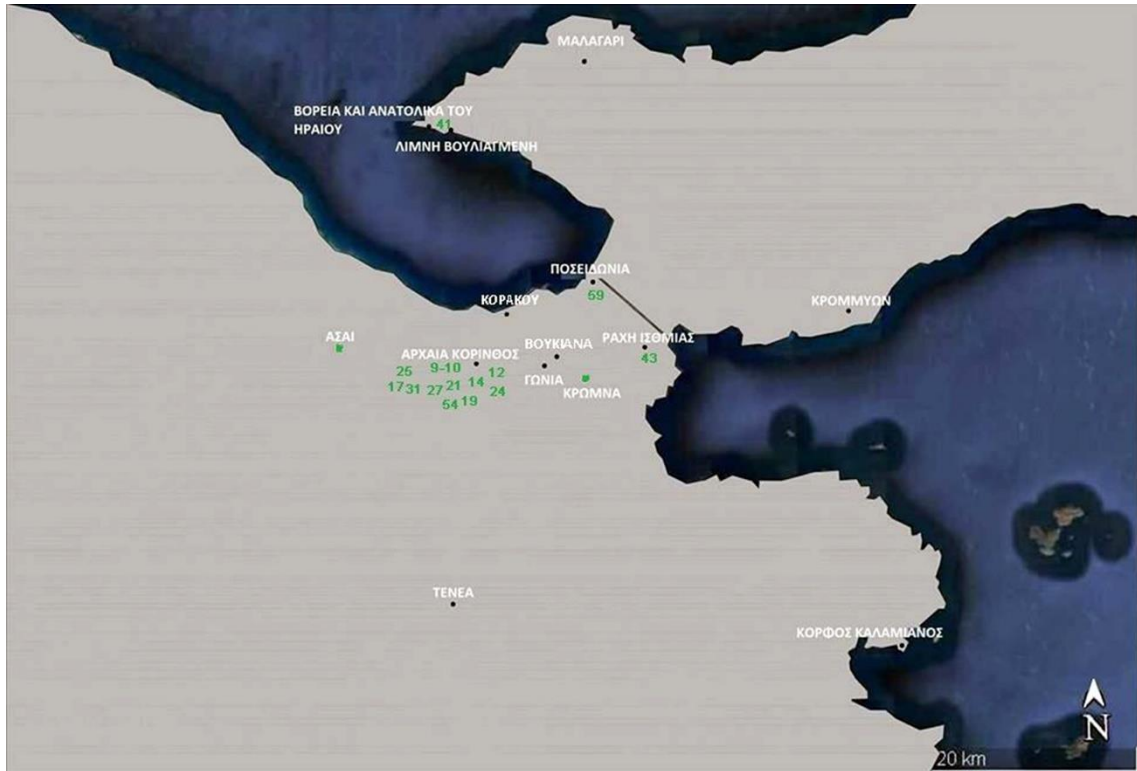
Εικ. 1β. Χάρτης της Κορινθίας με τις οικίες της Πρωτοκορινθιακής περιόδου.

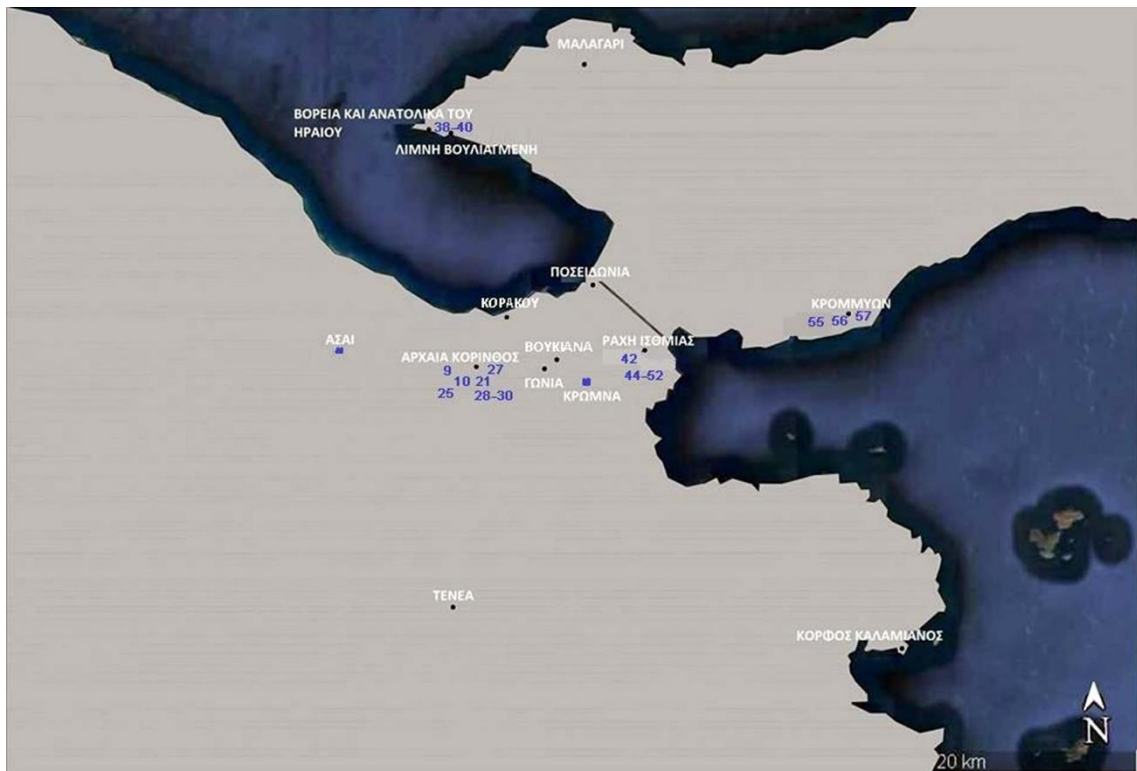
Εικ. 1γ. Χάρτης με τις οικίες του 4ου αι. π.Χ.

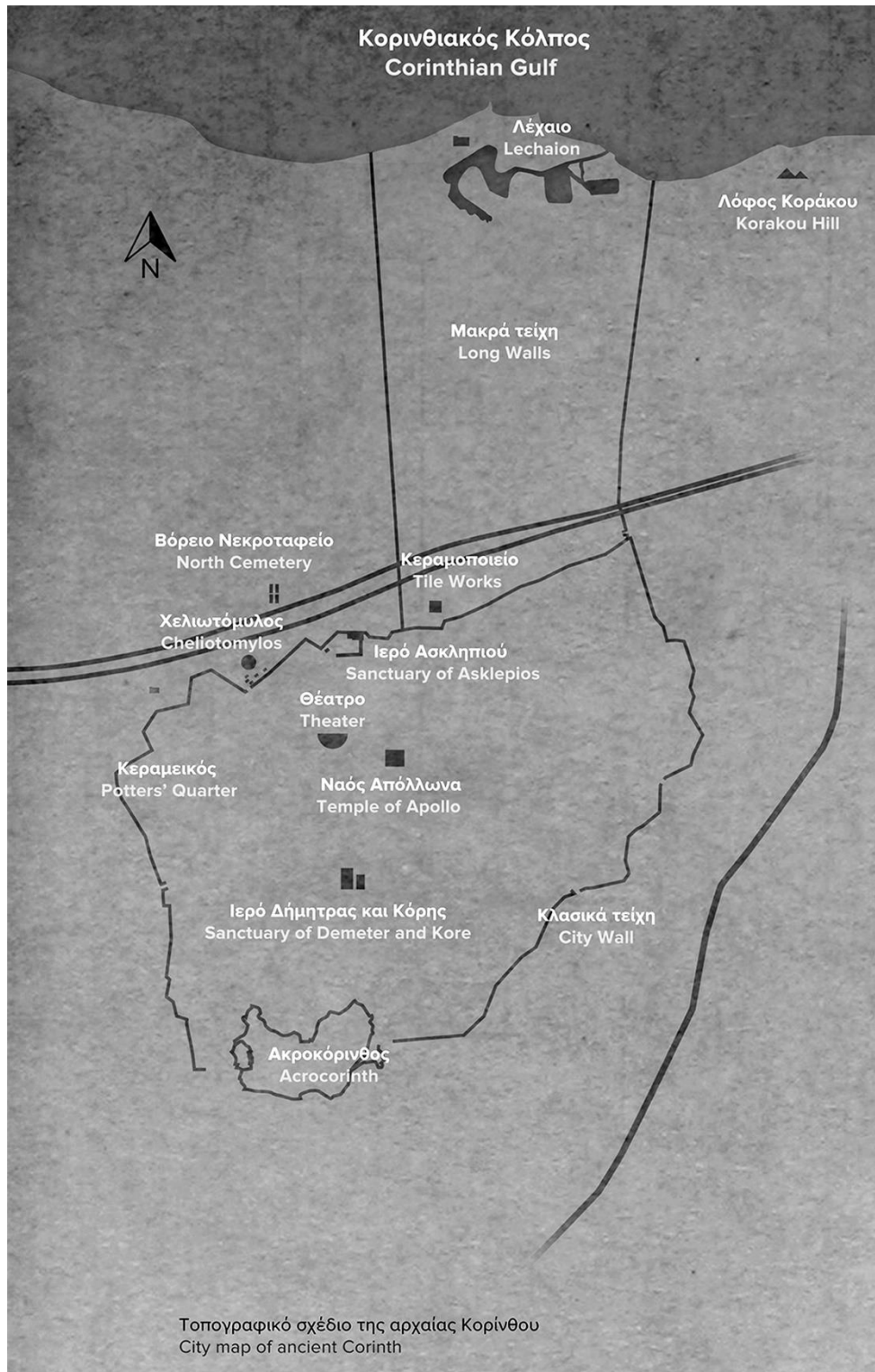
Εικ. 1δ. Χάρτης με τις οικίες του 5ου αι. π.Χ.

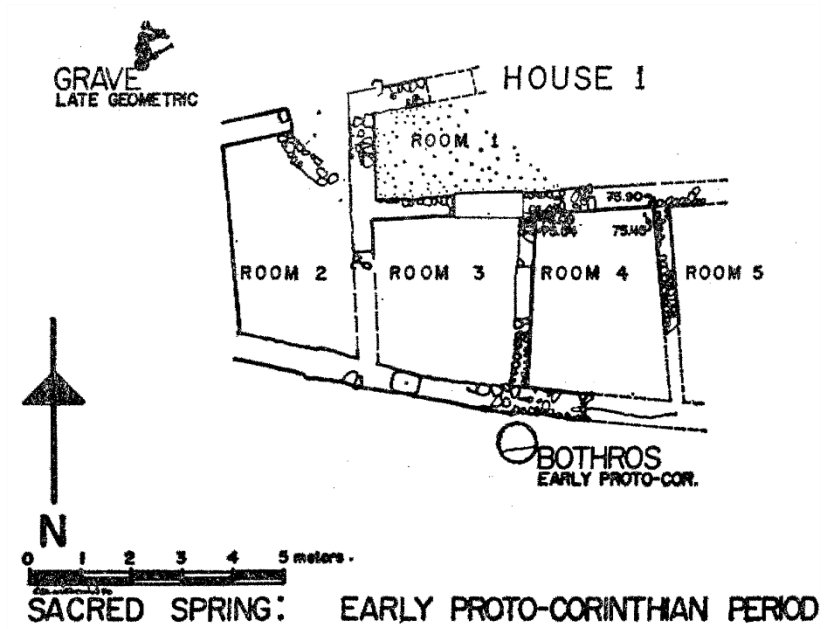
Εικ. 1ε. Χάρτης με τις οικίες του προελληνιστικού 4ου αι. π.Χ.

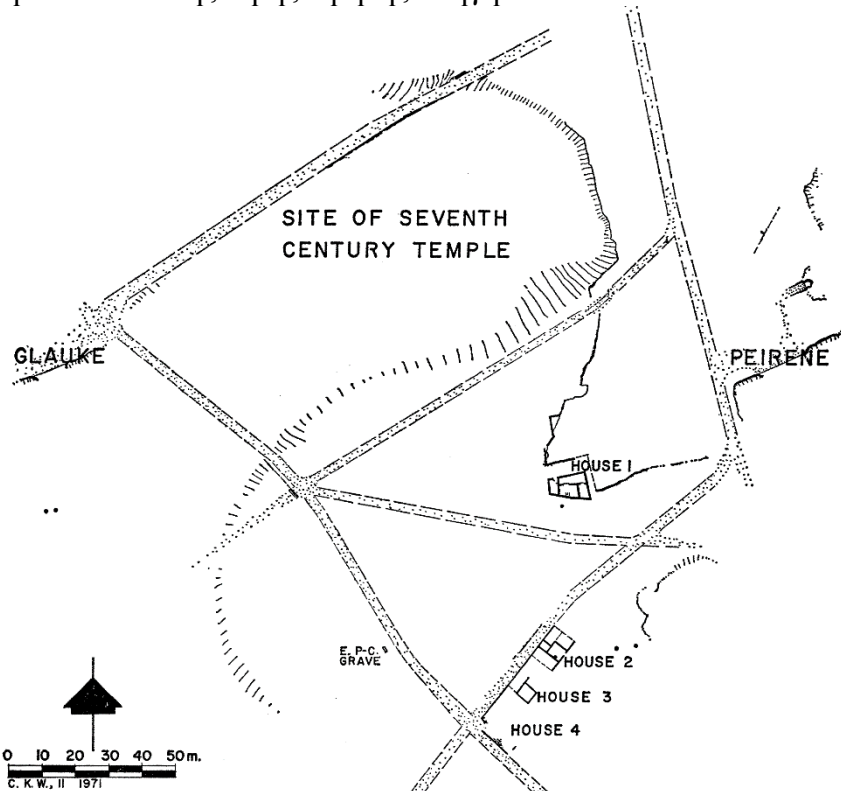
Εικ. 1στ. Χάρτης με τις οικίες της Ελληνιστικής περιόδου.

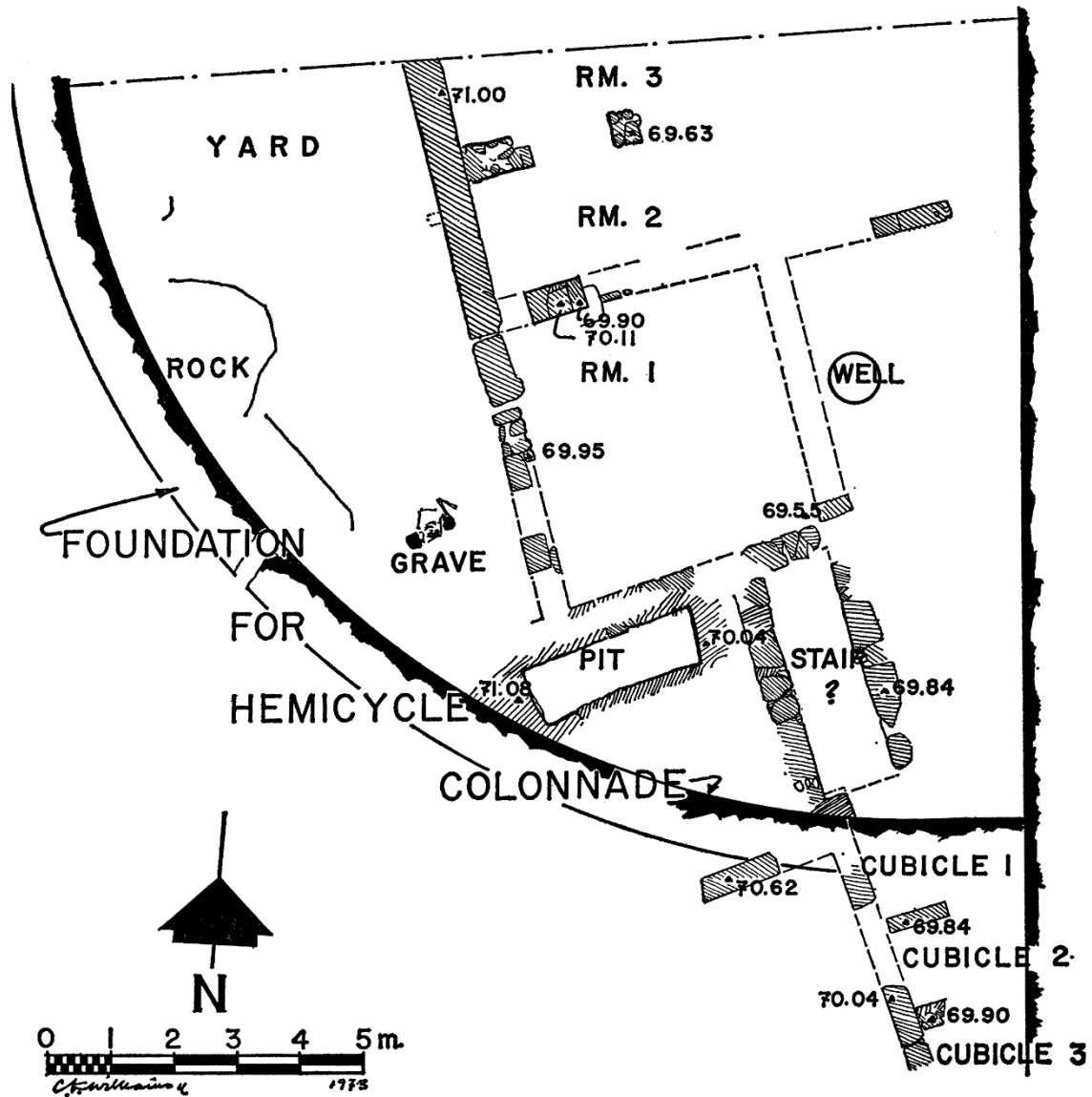
Εικ. 2. Η πόλη της Κορίνθου με το τείχος. Δυτικά διακρίνεται ο Κεραμεικός. Πηγή: Ιστοσελίδα του Αρχαιολογικού Μουσείου της Αρχαίας Κορίνθου της ΕΦ.Α.ΚΟΡ. <<https://www.corinth-museum.gr>> (ανακτήθηκε 10/01/2022).

Εικ. 3. Κάτοψη της πρώιμης πρωτοκορινθιακής Οικίας αρ. 2 που αποκαλύφθηκε 12 μ. περίπου νότια της Ιερής Κρήνης. Πηγή: Williams και Fisher 1971.

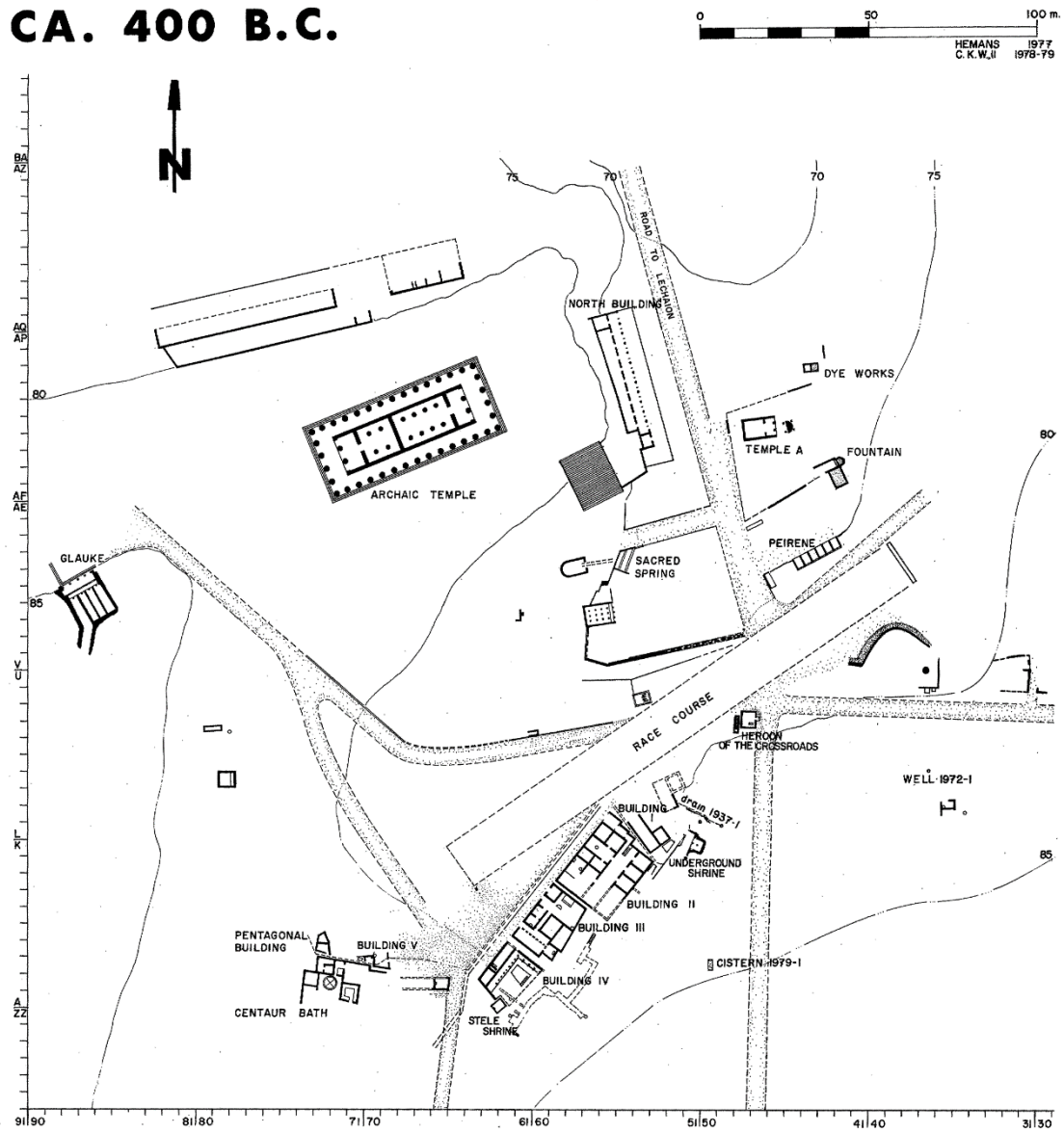
Εικ. 4. Το κέντρο της Κορίνθου κατά το α' τέταρτο του 6ου αι. π.Χ. Διακρίνονται οι Οικίες αρ. 5, 6 και 34 (Houses 2, 3, 4). Πηγή: Williams κ.ά. 1974.

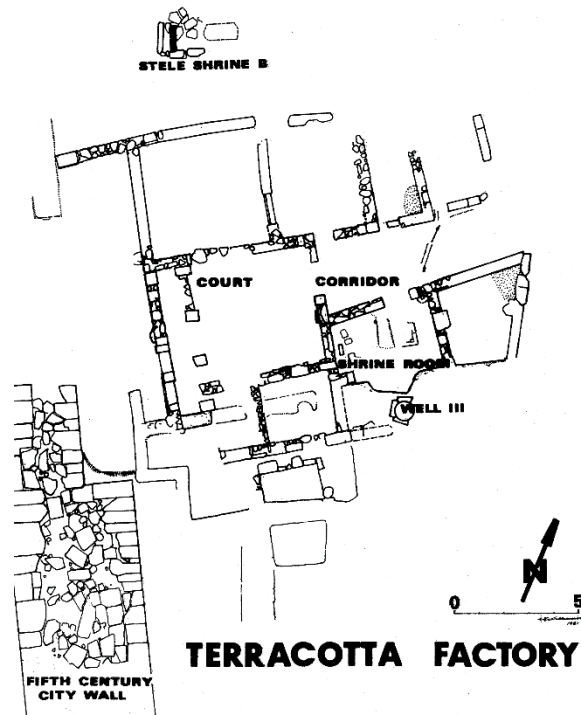
Εικ. 5. Σχεδιαστική κάτοψη της Οικίας αρ. 4 (Traders' Complex, 6ος αι. π.Χ.). Το δωμάτιο που φέρει το πηγάδι αποτελεί πιθανότατα την αυλή. Νότια της οικίας διακρίνεται ο λάκκος απ' όπου προέρχονται πολλά όστρακα αμφορέων από πολλές περιοχές. Πηγή: Williams κ.ά. 1974.

CORINTH - CENTRAL AREA

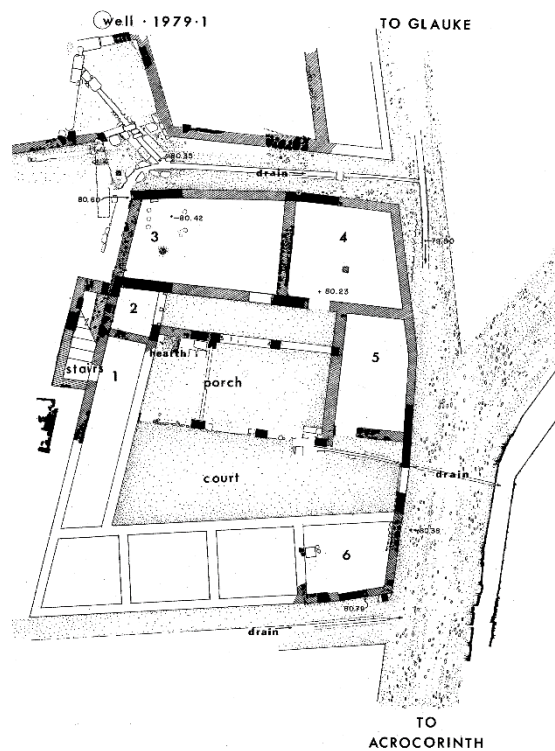
CA. 400 B.C.

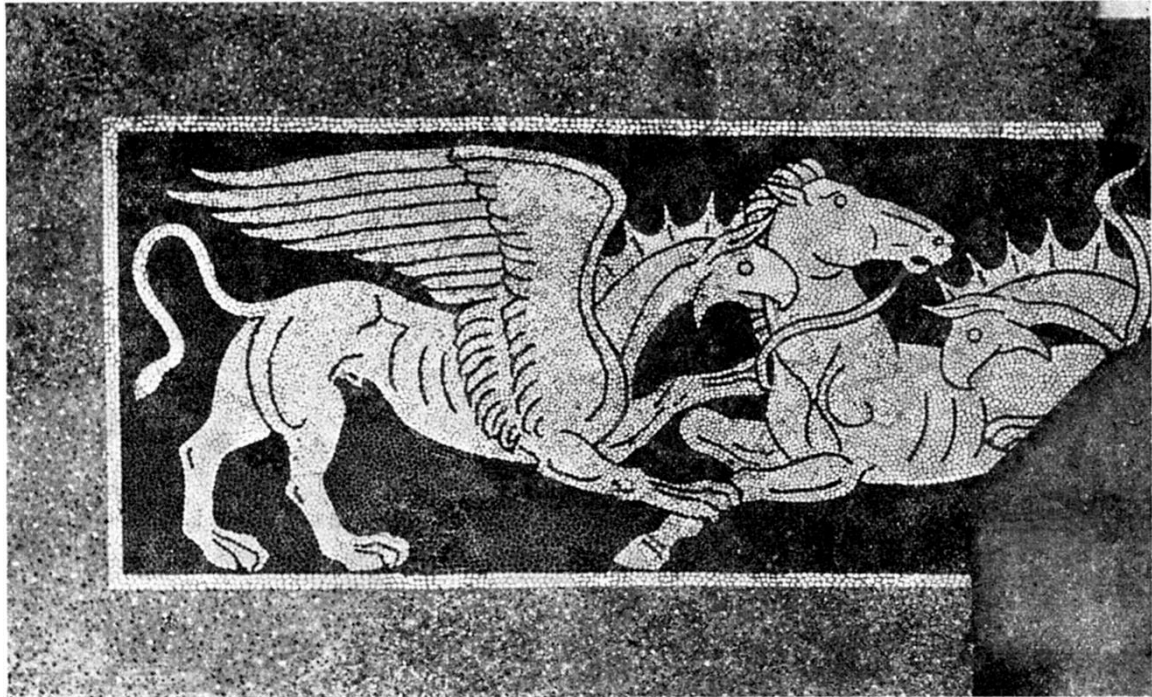
Εικ. 6. Οι Οικίες αρ, 12, 27 και 1 σε ευθύγραμμη διάταξη στο νοτιοδυτικό τμήμα της μετέπειτα Ρωμαϊκής Αγοράς. Πηγή: Williams 1980.

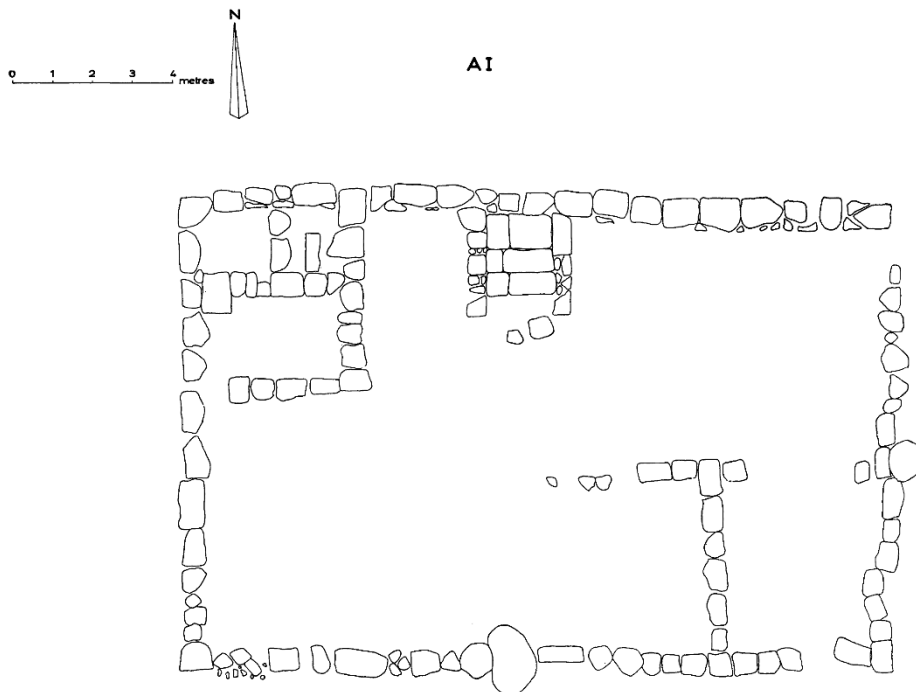
Εικ. 7. Κάτοψη της Οικίας αρ. 17 του Κεραμοποιείου (Potters' Quarter). Πηγή: Williams 1981b.

Εικ. 8. Η Οικία αρ. 10 (Οικία των Καρχηδονιακών Αμφορέων) και βόρεια αυτής η Οικία αρ. 11. Πηγή: Williams 1979.

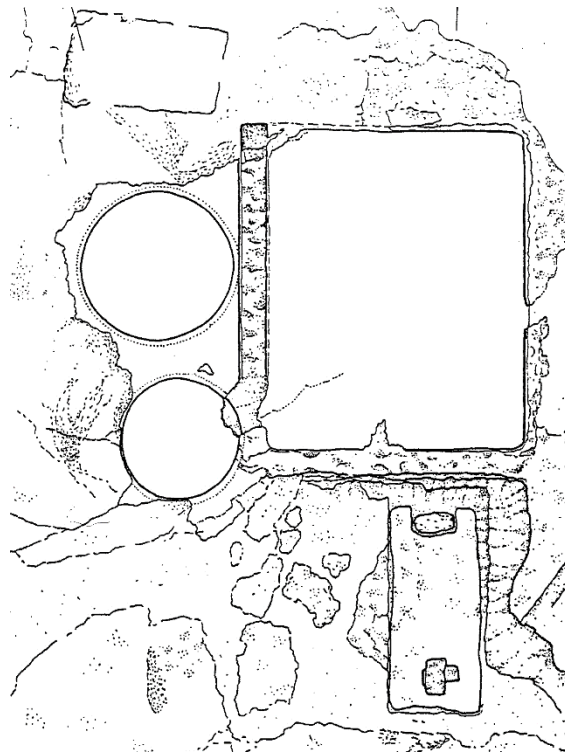
Εικ. 9. Αρχαία Κόρινθος. Βοτσαλωτό Ψηφιδωτό με παράσταση δύο γρυπών που επιτίθενται σε άλογο (αρ. 20), 400 π.Χ. περίπου. Πηγή: Weinberg και Weinberg 1946.

Εικ. 10. Περαχώρα. Οικία αρ. 36 (ΑΙ). Οι τοίχοι είναι σχετικά ευθείς, 5ος αι. π.Χ.
Πηγή: Tomlinson 1969.

Εικ. 11. Το ψηφιδωτό δάπεδο αρ. 31 μέσα σε ρωμαϊκή οικία ανατολικά του θεάτρου. 4ος αι. π.Χ. Πηγή: Williams κ.ά. 1983.

Εικ. 12. Ράχη Ιοθμίας. Σχεδιαστική κάτοψη οικίας (House IV) με ελαιοπεστήριο. Πηγή: Anderson-Stojanović 2007.

Εικ. 13. Η Οδός 5 με το Δωμάτιο Γ της Οικίας αρ. 51 (House X) δεξιά και τα Δωμάτια Α και Β της Οικίας αρ. 52 (House XI), στα αριστερά. Πηγή: Anderson-Stojanović 1996.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΟΙΚΙΩΝ-ΓΕΝΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

A/A	ΟΝΟΜΑ	ΠΕΡΙΟΧΗ	ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ	ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΗ	ΚΑΤΟΨΗ
1	Building III (Ταβέρνα της Αφροδίτης).	Αρχαία Κόρινθος, κάτω από τα καταστήματα XXVII-XXIX της Νότιας Στoάς.	400 π.Χ. η τελική μορφή, δoς αι. π.Χ. οι πρωιμότεροι τοίχοι.	Morgan 1939, 258, fig. 4; Morgan 1953, 131-140; Williams και Fischer 1972, 173-174; Williams κ.ά. 1973, 19 κ.ε., fig. 5; Corinrh 1.4, 8, σημ. 3 και 10, fig. 1.	Σχεδόν ορθογώνια κάτωψη. Δωμάτια γύρω από δύο αυλές. Ο νότιος τοίχος σε αμβλεία γωνία με τον ανατολικό τοίχο.
2	House 1	Αρχαία Κόρινθος, 12,30 μ. νότια της Ιερής Κρήνης.	Πρώιμη πρωτοκορινθιακή (720-690 π.Χ.) ως το β' μισό του δoυ αι. π.Χ. (τρεις χρονολογικές φάσεις).	Williams και Fisher 1971, 5-10, figs 1-4. Βλ. και Pfaff 2003, 138, figs 7-50.	Η αυλή βόρεια, τέσσερα δωμάτια δυτικά και νότια. Δεν υπάρχουν ορθές γωνίες, ο νότιος τοίχος είναι ελαφρώς καμπύλος.
3		Αρχαία Κόρινθος, 12,30 μ. νότια της Ιερής Κρήνης, δυτικά της Οικίας αρ. 2.	Πρωτοκορινθιακή (720-625 π.Χ.).	Williams και Fisher 1971, 5.	Το ανατολικό μέρος της μόνο αποκαλύφθηκε (τμήμα ενός δωματίου).
4	Συγκρότημα του Εμπορίου (Traders' Complex).	Αρχαία Κόρινθος, κάτω από το ρωμαϊκό ημικύκλιο, ανατολικά του λόφου του ναού του Απόλλωνα.	Κορινθιακή περίοδος, 625-560 π.Χ. Έχει τέσσερις κατασκευαστικές φάσεις. Σε χρήση έως το 580-560 π.Χ..	Williams κ.ά. 1974, 14-24, fig. 5.	Τρία δωμάτια σε διάταξη Β.-Ν. και αυλή. Νότια του Δωματίου 1 ορθογώνιος λάκκος και τρεις μικρότεροι χώροι.

5	House 4	Αρχαία Κόρινθος, Αγορά, κάτω από τη Νότια Στοά και την Οικία αρ. 1.	7ος αι. π.Χ. (Πρωτοκορινθιακή-Κορινθιακή). Καταστρέφεται αρχές του 5ου αι. π.Χ.	Williams και Fischer 1972, 145, fig. 2; Williams κ.ά. 1973, 15-17.	Αδιάγνωστη. Βοτσαλωτό δάπεδο και καμένο στρώμα σε εστία.
6	House 2	Αρχαία Κόρινθος, Ρωμαϊκή Αγορά, κάτω από τη Νότια Στοά.	Πρωτοκορινθιακή-κορινθιακή περιόδου. Χρήση ως τις αρχές του 5ου αι. π.Χ.	Williams και Fischer 1972, 145-149, fig. 2.	Ορθογώνια κάτοψη με δύο δωμάτια κατά μήκος του Ν. τοίχου, τρία δωμάτια κατά μήκος του Β. τοίχου και αυλή στα δυτικά.
7	Building F	Αρχαία Κόρινθος, Βόρεια Στοά.	Πριν το β' μισό του 5ου αι. π.Χ. Σε χρήση πριν τον 4ο αι. π.Χ.	deWaele 1931, 400, figs 1, 4.	Δύο δωμάτια, το νότιο φέρει ηηγάδι. Η κάτοψη φαίνεται ορθογώνια.
8	Building H	Αρχαία Κόρινθος, Βόρεια Στοά (Βόρεια του Ναού του Απόλλωνα).	Μετάξυ της καταστροφής της δεύτερης Στοάς και της κατασκευής της τρίτης Στοάς. Σε χρήση πριν τον 4ο αι. π.Χ.	De Waele 1931, 395-396, fig. 1.	Υπάρχουν 2 τουλάχιστον δωμάτια. Δύο τοίχοι συνδέονται σε αμβλεία γωνία.
9		Αρχαία Κόρινθος, Βόρεια Στοά, πίσω από το 5ο, 6ο και 7ο κατάστημα.	Κλασικό και σε β' φάση ελληνιστικό.	De Waele 1930, 448-450, fig. 5, Z.	Σώζονται ελάχιστα λειψάνα.
10	Punic Amphora Building.	Αρχαία Κόρινθος, νοτιοδυτικό τμήμα της Αγοράς, δυτικά της Νότιας Στοάς.	Β' τέταρτο του 5ου αι. π.Χ. Το Δωμάτιο 4 καταστράφηκε πριν το 448 π.Χ. Το ΝΑ δωμάτιο σε χρήση στα τέλη του 4ου αι. π.Χ.	Williams 1978a, 1, 3-4, fig. 2; Williams 1979, 105-118; Corinth 7.6, 83.	Μια κεντρική αυλή γύρω από την οποία αναπτύσσονται δωμάτια. Στην ανατολική πλευρά της αυλής δωμάτιο με πρόφες κολότητες αποθήκευσης στο δάπεδο.
11	Building V	Αρχαία Κόρινθος, νοτιοδυτικό τμήμα της Αγοράς, δυτικά Νότιας Στοάς,	5ος αι. π.Χ.	Williams 1980, 110-111, fig. 2.	Σώζονται μόνο οι νοτιότεροι τοίχοι μιας οικίας.

		αμέσως βόρεια της Οικίας αρ. 10.				
12	Building IV	Αρχαία Κόρινθος, κάτω από το δυτικό τμήμα της Νούτας Στοάς.	400 π.Χ. περίπου. Επιχώθηκε το 350 π.Χ. Ψηφιδωτό: 4ος αι. π.Χ. Το κτήριο πιθανόν καταστράφηκε πριν το 325 π.Χ.	Williams 1979, 105 και Catling 1979, 10. Williams 1980, 108, 111-116, figs 2 και 3, pl. 18.	Ορθογώνια κάτοψη. Εσωτερικά κελάρια, και πιθανόν περιστάλιο. Βόρεια μία σειρά δωμάτων, μεταξύ των οποίων ο ανδρώννας με βοτσαλωτό δάπεδο γύρω από πηγάδι.	
13	Stele Shrine	Αρχαία Κόρινθος, νοτιοδυτικό τμήμα της Αγοράς, δυτικά της Οικίας 12.	Μέση ως Ύστερη Κορινθιακή περίοδος (πριν το 570 π.Χ., οπότε ανεγέρθηκε το ιερό από πάνω).	Williams 1978a, 5-12; Williams 1981b, 411-412.	Αδιάγνωστη	
14		Αρχαία Κόρινθος, περιοχή Ιουλίας Βασιλικής, Δ. και κάτω από το προστώο του Southeast Building.	Πρώιμος 4ος αι. π.Χ.	Corinth I.5, 4, pl. 2.1.	Σώζεται μόνο το δάπεδο.	
15		Αρχ. Κόρινθος, κάτω από το Κυκλικό Ιερό.	Πριν το γ' τέταρτο του 5ου αι. π.Χ.	Corinth XV 1, 32; Corinth XV 2, 23; Corinth XV 3, 202-3; Corinth VII 3, 200, Deposit 9; Williams 1978b, 61, n. 5; 1981b, 415, σημ. 22; Steiner 1992, 401, σημ. 67; Corinth VII 5, 14-15; Salapata 1997, 246.	Αδιάγνωστη	
16	Erosa Shrine	Αρχαία Κόρινθος, Κεραμεικός (Potters' Quarter).	Καταστράφηκε το γ' τέταρτο του 5ου αι. π.Χ.	Corinth XV.1, 28-29; Williams 1981b, 413-415, fig.	Σχεδόν ορθογώνια. Αυλή και από μία σειρά δωμάτων στη νότια, ανατολική και βόρεια πλευρά. Η	

					2; Corinth XV, iii, 216; Corinth VII. 5, 15.	δυτική πλευρά του κτηρίου έχει κατακρημνιστεί.
17	Κεραμοποιείο (Terracotta Factory)	Αρχαία Κόρινθος, Κεραμεικός (Potters' Quarter).	Μετά τα μέσα του 5ου αι. π.Χ. Δεύτερη φάση το τελευταίο 4ο του 5ου αι. π.Χ. και τρίτη φάση το 400-375 π.Χ.	Corinth XV.1, 34-49, 63; Williams 1981b, 418-421.	Αρχικά αυλή με δύο τουλάχιστον δωμάτια Ν. Αργότερα προστέθηκαν στα Α. δύο δωμάτια. Στην τελευταία φάση προστέθηκαν τρία δωμάτια Β.	
18		Αρχαία Κόρινθος, Potters' Quarter, στο Ν. τμήμα.		Corinth 15.1, 31, σημ. 38.	Δάπεδο γύρω από πηγάδι.	
19	House i	Αρχαία Κόρινθος, Ασκληπιείο.	Προ-ελληνιστικό.	De Waele 1933, 417-8, 423, fig. 1, pl. XLIX.	Ορθογώνια κάτοψη. Δεν έχει εξακριβωθεί εάν συντιστούν λείψανα οικίας.	
20		Αρχαία Κόρινθος, Ν. της αγοράς, μέσα στις επιχώσεις διαμόρφωσης του 4ου αι. π.Χ.	5ος αι. π.Χ.	Weinberg και Weinberg 1946, 72, fig. 7.	Ψηφιδωτό με παράσταση. Δεν βρέθηκε κατά χώραν.	
21	Cistern F	Αρχαία Κόρινθος, περιοχή αμέσως Α. του Μουσαείου.	4ος αι. π.Χ. Χρήση ως το 300 π.Χ.	Weinberg 1948, 235-240.	Αυλή με δάπεδο και ορθογώνια δεξαμενή με υδατοστεγές κονίαμα.	
22		Αρχαία Κόρινθος, περιοχή αμέσως Α. του Μουσαείου.	Β' μισό του 5ου αι. ή αρχές 4ου αι. π.Χ.	Weinberg 1948, 229, fig. 1, pl. 88.	Τετράγωνος περίπου χώρος με δάπεδο από λευκό, σκληρό κονίαμα.	
23		Αρχαία Κόρινθος, δυτικό τμήμα της Αγοράς, ΝΔ του Ναού F.	Μέσα του 5ου αι. π.Χ.	Williams κ.ά. 1974, 7, 48.	Λείψανα οικίας.	
24		Αρχαία Κόρινθος, Α. τμήμα της Αγοράς, κάτω από	4ος αι. π.Χ. Χρήση έως το 370 π.Χ.	Williams 1981a, 25.	Αποσπασματική.	

		τη ΒΔ γωνία της Ιουλίας Βασιλικής.				
25		Αρχαία Κόρινθος, Α. του θεάτρου, στον δρόμο προς το Ασκλημείο.	4ος αι. π.Χ.-ελληνιστικό.	Williams κ.ά. 1983, 4.	Αδιάγνωστη.	
26		Αρχαία Κόρινθος, λόφος του ναού του Απόλλωνα (Temple Hill).	7ος αι. π.Χ. Καταστράφηκε το 580-560 π.Χ.	Robinson 1985, 63, fig. 1.	Τετράπλευρη κάτοψη με δύο χώρους.	
27	Building II	Αρχαία Κόρινθος, κάτω από το δυτικό τμήμα της Νούτας Στόας.	Β' τέταρτο του 4ου αι. π.Χ. Το 310-300 π.Χ. περίπου καταστράφηκε.	Williams και Fischer 1972, 165-173, fig. 5.	Μεγάλο ορθογώνιο κτήριο με εξωτερικό διάδρομο ανατολικά. Η αυλή στο κέντρο. Σειρά δωμάτων νότια της αυλής. Ξεχωριστό συγκρότημα στα ΒΑ με δύο δωμάτια εκατέρωθεν μιας μικρότερης αυλής.	
28	Hellenistic Long Building	Αρχαία Κόρινθος, Panagia Field, ΝΑ της Ρωμαϊκής Αγοράς.	Αρχές 3ου αι. π.Χ.-Δεύτερη φάση: Μέσα του 2ου αι. π.Χ. Χρήση έως το 1' μισό του 1ου αι. μ.Χ.	James 2010, 194-195, 208; Sanders κ.ά. 2014, 52-53, fig. 44.	Μεγάλη ορθογώνια μακρόστενη κατασκευή με δύο σειρές δωμάτων.	
29		Αρχαία Κόρινθος, εκτός της Ρωμαϊκής Αγοράς, 600 μ. ΝΑ του ναού Ε.	Ελληνιστική.	Αδημοσίευτο. Αναφέρεται από την James, 2010, 194-195, σημ. 154, και 324, σημ. 21.	Σώζονται τα θεμέλια αγροικίας από δύο δωμάτια σε σειρά.	
30	Cellar 2005-1	Αρχαία Κόρινθος, Panagia Field, Ν. του Ελληνιστικού Κτηρίου.	265-250 π.Χ.	James 2010, 285-287.	Ορθογώνιο κελάρι με κλίμακα στο νοτιοδυτικό μέρος.	
31		Αρχαία Κόρινθος, Α. του θεάτρου,	Πριν το 348 π.Χ.	Shear 1929, 52; Shear 1931, 124- Williams 1976, pl. 24;	Σώζεται ένα σχεδόν τετράγωνης κάτοψης ψηφιδωτό.	

		στον δρόμο προς Ασκληπιείο, μέσα σε ρωμαϊκή οικία.		Williams κ.ά. 1983, 13, 18, pl. 6c.	
32	Building BII	Περαχώρα, Α. του Ηραίου.	Πρώμος 7ος αι. π.Χ. η πρώτη φάση. 7ος αι. π.Χ. η δεύτερη φάση.	Tomlinson 1969, 175-180, figs 7, 8, pl. 51d.	Έχει μεγαροειδή κάτοψη.
33	Building BIV	Περαχώρα, Α. του Ηραίου.	6ος αι. π.Χ.	Tomlinson, 1969, 180-183, 238, fig. 7, pl. 52c.	Στα Δ. μεγάλο δωμάτιο. Τμήμα της επάνω από τα ερείπια της Οικίας αρ. 32. Α. δύο τουλάχιστον δωμάτια σε διάταξη Β.-Ν., το Β. είναι ο ανδρών.
34	House 3	Αρχαία Κόρινθος, περιοχή Ρωμαϊκής αγοράς, κάτω από το Δ. τμήμα της Οικίας αρ. 27.	Πρωτοκορινθιακή-Κορινθιακή. Χρήση ως τις αρχές του 5ου αι. π.Χ., οπότε καταστράφηκε.	Williams και Fischer 1972, 145, fig. 2.	Σώζεται ένας ορθογώνιος χώρος.
35		Περαχώρα, Ηραίων, χώρος στάθμευσης αμέσως Β. του ιερού.		Tomlinson κ.ά. 1985, 261; Tomlinson 1969, 192-3, fig. 12; Perachora I, pl. 137.	Ορθογώνια κατασκευή. Μικρός χώρος Β. Το νότιο άκρο έχει καταστραφεί.
36	Building AI/House B	Περαχώρα, Ηραίων, άνω (Α.) κολάδα.	5ος ή 4ος αι. π.Χ. Από κάτω, παλαιότερη οικία του 6ου ή 7ου αι. π.Χ.	Tomlinson 1969, 184-185, 238, fig. 11.	Ορθογώνιο. Β. είδος προστώου εντός της κεντρικής αυλής. Σειρά δωματίων στα Ν. και μικρά χωρίσματα στα ΒΔ.
37	Building A II	Περαχώρα, Ηραίων, άνω (Α.) κολάδα, Ν. της Οικίας αρ. 36.	5ος αι. π.Χ. (οι τοίχοι).	Tomlinson 1969, 185-186.	Μικρή οικία με δύο δωμάτια και αυλή.
38	Building Z I	Περαχώρα, Ηραίων, άνω (Α.) κολάδα, κοντά στον μικρό ναό.	Ίσως ύστερος 4ος αι. π.Χ.	Tomlinson 1969, 186-188, pl. 50.	Ορθογώνια κάτοψη με δύο δωμάτια βόρεια και μια αυλή νότια.

39	Building Z II	Περαχώρα, Ηράϊον, άνω (Α.) πεδιάδα, κοντά στον μικρό ναό.	Ίσως ύστερος 4ος αι. π.Χ.	Tomlinson 1969, 186-188, 238.	Ορθογώνια κάτοψη με δύο δωμάτια βόρεια και αβλή νότια.
40	Building Z III	Περαχώρα, Ηράϊον άνω (Α.) πεδιάδα, κοντά στον μικρό ναό.	Ίσως ύστερος 4ος αι. π.Χ.	Tomlinson 1969, 186-188, pl. 50.	Πιθανόν ορθογώνια κάτοψη με δύο δωμάτια Β. και μια αβλή Ν.
41	Dumbabin House (HOUSE XIV)	Α. του οικισμού του Ηράϊου, κοντά στη λίμνη Βουλιαγμένη Περαχώρας.	4ος αι. π.Χ.	Tomlinson 1969, 193 -195, 237, fig. 13; <i>Perachora</i> I, pl. 137.	Ορθογώνια κάτοψη. Ίσως στο Α. τμήμα υπήρχαν δωμάτια διημέρευσης, ενώ στα Δ. υπήρχε ξεχωριστή αβλή για ζώα ή άμαξες.
42		Ράχη Ισθμίας, στη Ν. πλευρά της κύριας, κατώτερης περιοχής, κοντά στη ΒΔ γωνία.		Bronceer 1958, 18, pl. 7c.	Μικρή υπόγεια κατασκευή με δάπεδο λαξευμένο στον βράχο. Α. της οικίας δάπεδο από κονίαμα, με παράσταση κύκλου. Α. αυτού δύο ενσωματωμένες κυκλικές λεκάνες.
43	Πιθανόν τμήμα του House II	Ράχη Ισθμίας, Β. πλευρά του λόφου (μέσον του κατώτερου τομέα) (Α.) της Οικίας 45.		Bronceer 1955, 127, pl. 49c; 1958, 18-20; Anderson-Stojanovic 1996, 71.	Λουτήρας και Α. δάπεδο από κονίαμα τετραγώνης κάτοψης. Δ. μικρότερο δάπεδο, και δύο κυκλικές λεκάνες με κονίαμα. Ανάμεσα, στενό αβλάκι που συνδέεται με ορθογώνια λεκάνη βρειότερα.
44	HOUSE I	Ράχη Ισθμίας, κεντρικό τμήμα του οικισμού, Δ. της Οδού 1.		Anderson-Stojanovic 1996, 68, pl. 13b.	Δύο χώροι. Το δωμάτιο (Α) περιέχει θρανίο στη ΝΑ γωνία. Η ανασκαφή δεν έχει ολοκληρωθεί.
45	HOUSE II	Ράχη Ισθμίας, κεντρικό τμήμα, μεταξύ των Οδών 1 και 2.	Β' τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.	Anderson-Stojanovic 1996, 68-71, fig. 4, pl. 14a, b.	Τρεις αίθουσες. Μεταξύ τους αβλή με δεξαμενή στα Β./Δ. Υπόγειος χώρος στη ΒΔ γωνία. Στην αβλή δάπεδο με λεκάνες.

46	HOUSE V	Ράχη Ισθμίας, κεντρικό τμήμα του οικισμού.	3ος αι. π.Χ.	Anderson-Stojanović 1996, 71-72, pl. 17b.	Δύο δωμάτια και μεταξύ τους αυλή με δεξαμενή στα ΒΔ.
47	HOUSE VI	Ράχη Ισθμίας, ΒΑ της Οικίας V.	Μετά το β' τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.	Anderson-Stojanović 1996, 72-73.	Πιθανόν τέσσερις χώροι-τα θεμέλια δεν σώζονται.
48	HOUSE VII	Ράχη Ισθμίας, Α. των οικιών V και VI, μεταξύ των οδών 3 και 4.	277 π.Χ. Δεύτερη φάση στα μέσα ή το γ' τέταρτο του 3ου αι. π.Χ. Το 239 π.Χ. καταστράφηκε.	Anderson-Stojanović 1996, 73-75, pl. 18a.	Δωμάτιο Γ από τρεις διατηρημένους τοίχους. Οι τοίχοι των Β και Δ-Ε Δωματίων έχουν σχεδόν καταστραφεί. Ο μεγάλος χώρος (Δ-Ε) χωρίστηκε πιθανότατα σε δύο αίθουσες. Το δωμάτιο Α είναι μία μικρή υπόγεια αποθήκη.
49	HOUSE IX	Ράχη Ισθμίας, νότια της Οικίας VII.		Anderson-Stojanović 1996, 75-78, pl. 22a.	Σώζεται μέρος μεγάλου δωματίου μήκους περίπου 8 μ. Στη ΒΔ γωνία του, μία μικρή περιοχή χωρίζεται από το υπόλοιπο δωμάτιο με σειρά λίθων μεταξύ των οποίων ορισμένοι επαναχρησιμοποιημένοι. Ο βράχος στο Ν. άκρο κόπηκε για να σχηματιστεί άνοιγμα που οδηγούσε σε κλίμακα.
50	HOUSE VIII	Ράχη Ισθμίας, στη νότια πλαγιά της Ράχης.	Το κτήριο μπορεί να έπαισε σε αχρησία πριν το τέλος του οικισμού.	Anderson-Stojanović 1996, 79, pl. 22b.	Μεγάλο δωμάτιο, στη ΝΑ γωνία, πλατιά κλίμακα προς χαμηλότερο επίπεδο. Οι πορείες του Ν., του Α. και του Β. τοίχου ακανόνιστες στην κάτοψη.
51	HOUSE X	Ράχη Ισθμίας, στη διασταύρωση των οδών 4 και 5.	Α' τέταρτο του 3ου αι. π.Χ. Χρήση ως τα τέλη του 3ου αι. π.Χ.	Anderson-Stojanović 1996, 79-84, figs 13, 15, pl. 24a, 25.	Σώζονται η αυλή, ισόγειος χώρος, και υπόγεια αποθήκη-κελάρι. Τετράγωνο όρυγμα για στύλο στο κέντρο του δωματίου Α.

52	HOUSE XI	Ράχη Ισθμίας, ανατολικά της οδού 5.			Anderson-Stojanović 1996, 84-87, fig. 13, pl. 29a,b.	Το δωμάτιο Α περιείχε τρεις δεξαμενές στη σειρά, και δάπεδο εργασίας ανατολικά τους. Το δάπεδο του δωματίου Β βρίσκεται 1,50 μ. κάτω από το δάπεδο της αίθουσας Α. Α. του δωματίου Α ίχνη τρίτου χώρου.
53		Περιοχή Βουκιανά, στον οικισμό βόρεια του λόφου.	5ος π.Χ.; (ο οικισμός είναι κλασικός, του 5ου αι. π.Χ.)		Wiseman 1963, 275.	Τρία τμήματα τοίχου οικίας ή οικιών-δεν προσδιορίζεται αν ανήκαν σε μία οικία ή περισσότερες.
54		Αρχαία Κόρινθος, θέση «Άγια Παρασκευή».	Ύψιστη κλασική.		Ασλαματζίδου-Κωστούρου 1999, 163.	Απροσδιόριστη κάτοψη.
55	Οικία Α	Άγιοι Θεόδωροι, θέση «Μούλκι».	Ελληνιστική περίοδος.		Αλεξανδρή και Βερδελής 1963, 53, 54.	Τετράγωνος ανδρών με βοτσαλωτό δάπεδο στο κέντρο.
56	Οικία Β	Άγιοι Θεόδωροι, θέση «Μούλκι».	Ελληνιστική περίοδος.		Αλεξανδρή και Βερδελής 1963, 53, 54.	Τέσσερις χώροι.
57	Οικία Γ	Άγιοι Θεόδωροι, θέση «Μούλκι».	Ελληνιστική περίοδος.		Αλεξανδρή και Βερδελής 1963, 53, 54.	Αποσπασματική.
58		Αρχαία Κόρινθος, λόφος του ναού του Απόλλωνα (Temple Hill), Δ. της Οικίας 26.	7ος αι. π.Χ. Καταστράφηκε το 580-560 π.Χ.		Robinson 1985, 63, fig. 1.	Δύο χώροι ορθογώνιας κάτοψης, ο ένας στον άξονα Β./Ν. και ο άλλος Α./Δ.
59		Ποσειδωνία Κορίνθου.	Τέλη 5ου-αρχές 4ου αι. π.Χ.		Ασλαματζίδου-Κωστούρου 2012, 76.	Δέκα χώροι. Η κάτοψη δεν προσδιορίζεται.